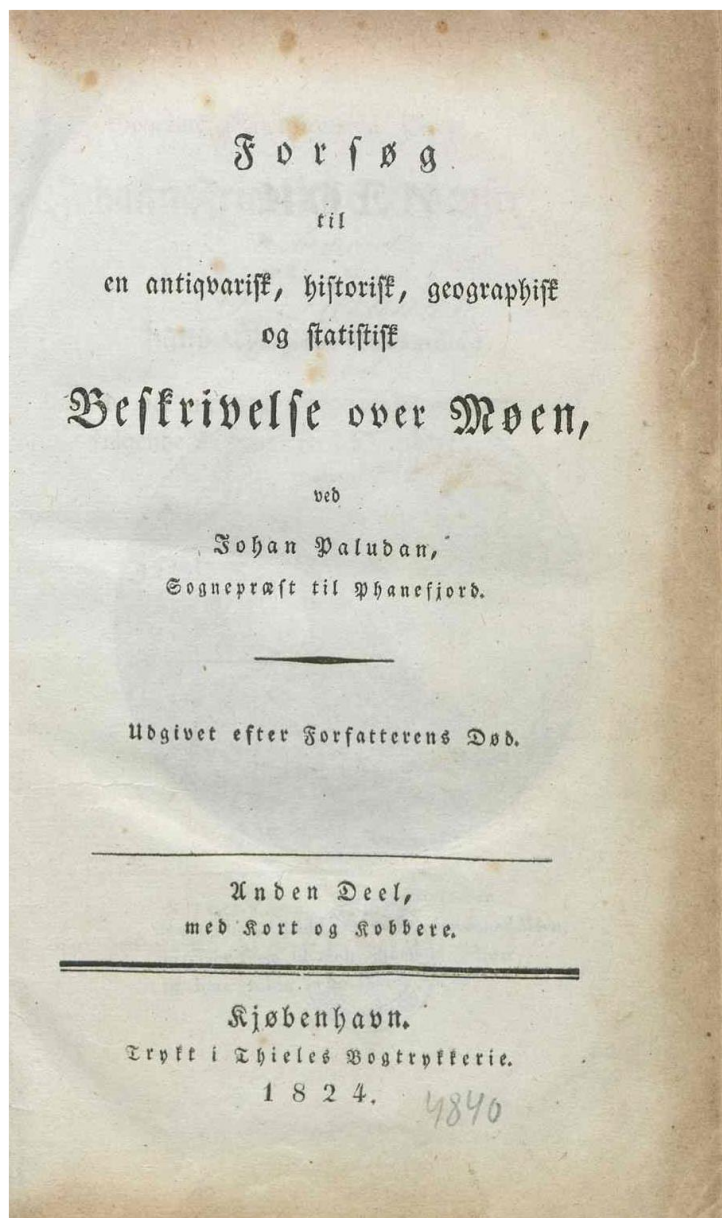

Forsøg
til
en antiqvariske, historisk, geographisk og statistisk
Beskrivelse over Møen,
ved
Johan Paludan,
Sognepræst til Phanefjord
Udgivet efter Forfatterens Død.
Anden Deel med kort og Kobbere
Kjøbenhavn
Trykt i Thieles Bogtrykkerie 1824

MØEN
beskrevet
af
J. Paludan
Sognepræst til Phanefjord
II. Deel.

.....over Søen
Staaer Øiets Glæde, Danmarks Skjønhed, Møen,
og viser frem til stolte Søemands Lyst,
sit høie, fulde, kridnehvide Bryst .

Møen

beskrevet af
F. Paludan

Sognepræst til Phanefjord

II Del

Staaer Oiets Glæde, Danmarks Skiönhed Möen,
og viser frem til stolte Söemands Lyst,
sit hie, fulde, kridhvide Bryst.

Forerindring.

Ved at giennemgaae den Samling af Efterretninger, Forfatteren havde efterladt sig til den anden Deel af sin Beskrivelse over Møen, fandtes snart, at disse deels vare ufuldstændige, deels noget forældede. Der er saavidt muligt forsøgt at afhjælpe disse Mangler, for at denne Deel af Bogen i Forbindelse med den første kunde udgjøre en nogenlunde fuldstændig Beskrivelse over Øen.

I Særdeleshed fandtes Kortet, som følger med den første Deel, uskikket til at give et rigtigt Overblik paa Øens nuværende Beskaffenhed. Ved ere Herregaardene derpaa aflagte, Navnene Østermark og Torpe, paa Videnskabernes Selskabs Kort forbyttede, her rigtigheden anbragte, m.m.; men i det Væsentlige har det Intet forud for hiint Kort. Skovenes Omridse ere nu heelt anderledes; et Par nyere Byer mangle o. s. v.

VI

Her er derfor tilføiet et nyt Kort over Møen og de mindre til Møenboe Herred hørende Øer, i Steentryk, reduceret efter Herredskortet, til 12 Dec. Tommer pr. Miil, i det kongl. Matriculeringscontoir. I Henseende til Bakkedituationen har man, formedelst Mangel paa gode Speciekkort, kun omtrentlig kunnet angive Øens forskjellige Høidestrøg, og hvad de udfløttede Bøndergaarde angaaer, hvilke ikke alle findes aflagte paa Originalen, har det maaskee ogsaa nogle Mangler. Men, da det i øvrigt er efter de nyeste og bedste Opmaalinger, der haves, vil det langt bedre end hiint svare til sin Bestemmelse. Arealet er overalt i Bogen angivet overeenstemmende med Jordebøger i det kongl. Matriculeringscontoir, og disse Angivelser ville saaledes ogsaa stemme overeens med Kortet. Men hvad Hartkornet angaaer, findes det i bemeldte Jordebøger paa adskillige Steder urigtigt angivet, f. E. det privilegerede Hartkorn af Hovedgaarstaxen til Godset No. 2: 43 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdk. 1 1/5 Alb. i stedetfor 48 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdkr. – Alb. m.m. Jordebogen af 1769, efter hvilken Kongen solgte Landet, saavelsom Herregaardens nyste Jordebøger, ere derfor confererede med hine, og man tør saaledes haabe, at i Angivelsen af Hartkornet ikke

VII

skal findes nogen Feil Betydenhed. Den Forskjel, der findes mellem Herregaardenes Hartkorn og Areal paa Tav. B og paa Tav. E – L, hidhører derfra, at nogle af de, ved Bøndergodsets Udskiftning under Hovedgaardene indtagne, ufrie Jorder ligge i et andet Sogn end Hovedgaarden, og derfor paa sidstnævnte Tabel ere indbefattede under de Byer, som de oprindeligen hørte til.

Endskjøndt Bogø ikke er omtalt af Forfatteren i det forudskikkede Grundrids, er den dog, efterdi den i det Verdslige hører til Møenboens Herred, og stedse har deelt Skjæbne med Møen, ikke forbigaaet her, men særskilt omtalt i den specielle Beskrivelse over Hæredets Sogne. I Capitlet om

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Folkemængden er den ikke taget med, fordi den Folkemængde, efter de anførte ældre Folketællinger, ikke vides, og der desuden i Tabellerne over Fødte og Døde var en Desect for 1814, som der, for denne Øe, ikke var Leilighed til at faae suppleret af Kirkebogen. Tabellerne over Copulerde, Fødte og Døde ere sammendragne af de aarligen fra Sognepræsterne indgivne Tabeller, som findes i det kongelige Rentekammers Archiv. Herfra have ogsaa de Udtog af Dokumenter, som, til nærmere Oplysning om Møens Tilstand i den sidste halv-

VIII

deel af det 17de Aarhundrede, ere tilføiede i Anhanget fra No. II til No 16.

Med Hensyn til Kobberne er det maaskee ikke overflødigt at bemærke, at det idetmindste er 20 Aar siden Tegningerne dertil bleve forfærdigede. Gjenstandene kunne i et saadant Tidsrum meget have forandret sig, og Tegneren være undskyldt, om disse Prospector nu ikke findes saa lignende, som En eller Anden maatte fordre. Fra Kobberstikkernes Side ere de saa særdeles vel udførte, at de sikkerlig ikke ville fremkalde en altfor ringe Forestilling om de Egenes Skjønhed, de skulle fremstille.

Udgiveren.

Indhold

Første Hovedafdeling. Møens Skjæbne i det
18de Aarhundrede, og i Særdeleshed om Landets
Salg i Aarene 1769 og 1774

Side 1

Anden Hovedafdeling. Landets Natur beskrivelse

Side 25

§.1 Om Overfladen, dens Udstrækning og Beskaf-
fenhed

Side –

§.2 Om Landets Jordbund og dybere Grundbeskaffenhed

Side 38

§.3 Om Vandene, som omgive Øen

Side 46

§.4 Om Klimaet, Planter og Dyr

Side 54

§.5 Naturskønheder

Side 63

Tredje Hovedafdeling. Geographisk og
statistisk Beskrivelse over Møenboe Herred

Side 75

Første Capitel. Oversigt over Herreder i geographisk
og statistisk Henseende.

-

§.1 Herredets Inddeling, Areal, Byer, Herregaarde, '
Antal af Bøndergaarde og Huse
hartkorn, Folkemængde og Produktion.

-

§.2 De kongelige Embedsmænd og deres Indkomster.

§.3 Skolevæsenet

Side 87

X

§.4 De Fattiges Forsørgelse

Side 96

§.5 Om Veie og Befordringsanstalter

Side 100

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Ander Capitel. Beskrivelse over ethvert Sogn i Særdeleshed	Side 100
§.1 Stege Sogn, med Kjøstaden Stege	-
§.2 Damsholte Sogn	Side 132
§.3 Phaneffjord Sogn	Side 136
§.4 Kjelbye Sogn	Side 140
§.5 Elemlunde Sogn	Side 145
§.6 Borre Sogn	Side 148
§.7 Maglebye Sogn	Side 152
§.8 Bogøe Sogn, samt Tærøe og Langøe	Side 156
 Tredje Capitel. Beskrivelse og Herre- og Sæde- gaardene.	Side 160
A. Marienborg	-
B. Nordfeld	Side 180
C. Klintholm	Side 186
D. Liselund	Side 191
E. Aalebekgaard	Side 194
 Fjerde Capitel. Om Folkemængden og dens Til- væxt til nærværende Tid	Side 197
 Femte Capitel. Om Næringsveiene	Side 208
§.1 Om Agerdyrkningen	-
§.2 Om Handel, Søefart og andre Næringsveie Industrie og Huusflid	Side 235
 Sjette Capitel. Om Indvaanerne i fysisk, intellectuel og moralsk Henseende	Side 251
§.1 Om Møenboernes Legemsbygning, Sundheds- §.2 tilstanden og Dialekten	-
§.3 Møenboernes Sjeleevner, Kudskaber og Videlyst	Side 269
§.4 Møenboernes Bygninger og Bohave, Leve- maade, Klædedragt, Forlystelser og Skikke	Side 271

Anhang til Første og anden Deel.

A. Anhang til første Deel	Side 287
1. Stege Kjøbstads ældre Privilegier	-
2. Roeskilde Bispestols Tiende Møen	Side 330
3. Christian den Førstes Brev af 1460, at Bor- gerne i Østerburgh (Borre) maae nyde samme Frihed, som de i Nykjøbing ec.	Side 304
4. Brev paa noget møensk Gods, skjænket Godske Barsebek 1749	Side 305
5. Anders Billes Gjenbrev til Biskop I. Rønnov	

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

paa Biskoptienden f Phaneffjord	Side 306
6. Frederiks den Førstets Brev af 1532, at Ingen maatte gjøre Stege Borgere Forfang paa deres Fiskerleie ved Falsterboe	Side –
7. Vidne af Møenboe Landstthingt 1533, om hvem det tilkom at oppebære Kongesild paa Møen	Side 307
8. Frederiks den Andens Forlehningsbreve paa Stege Lehn til Jacob Brockenhuus og Peder Munk	Side 310
9. Udtog af Regnskabet over Baadsmands- og Pen- dingskat for Møen, Aar 1650	Side 313
10. Ein schwedischer und dähnischer Discurs wegen der Insul. Møen. Gedruckt im Jahr 1659	Side 313
11. Udtog af Dokumenter til Oplysning om Møens Tilstand efter Krigen med Sverrig under Frede- rik den Tredje	Side 326
12. Tvende Breve af Federik den Tredje til Bønderne paa Møen, af 1662 og 1663.	Side 330
13. Dokumenterf angaaende Møens Pantsættelse og Overlevering til Gabriel Marselius 1664 og dens Udlæg for en kongelig Fordring hos de Marselier 1684	Side 331
14. Møens Overlevering til Oberst v. Plessen 1685	Side 340
15. Privilegier for Stege Byes, samt Møens Lands og Bogøes Indbyggere, af 8de December 1696	Side 346
16. Privilegier for Stege Byes, samt Møens Lands og Bogøes Indbyggere, af 8de December 1666	Side 349
17. Om Navigationsskolens Oprettelse paa Møen	Side 349
18. Om Navigationsskolens Forvandling til et Tugt- huus	Side 356
19. En Mærkværdig Fange paa Møens Tugthuus	Side 360
20. Om den hvide Pige	Side 363
Anmærkninger og Berigtigelser til første Deel	Side 366

XII

B. Anhang til andel Deel	Side 368
1. Udtog af ”Specification over Fæstepengenes Beløb 1768”	Side –
2. Placat angaaende Auctions Holdelse over Hs. Majestæts forbeholdne Gods paa Møen ec. dat. 4de August 1769.	Side 369
3. Nærmere Conditioner til Auction over Hs. Maje- stæts forbeholdne Gods paa Møeb ec., dat. 27de Juli 1769	Side 373
4. Conditioner, som paa Suctionsstedet bleve til- føiede, dat. 19de September 1769	Side 391
5. Udtog af Auctionsforretningen	Side 398
Anmærkninger og Berigtigelser til anden Deel	Side 405

Første Hovedafdeling.

Møens Skjæbne i det 18de Aarhundrede, og i Særdeleshed om Landets Salg i Aaerne 1769 og 1774.

Ødelagt i Krigen med Sverrig under Frederik den tredje, pantsat derefter i 20 Aar til en ubarmhjertig hollandsk Kjøbmand, atter mishandlet i 12 Aar under Livgardens haarde Aag, var Landet i Aaret 1697 i en høist elendig Forfatning. Vel vare de i dette Aas trufne Foranstaltninger til dets Istandsættelse, for den største Deel, kraftfulde og hensigtssvarende; men der vilde dog lang Tid til at bringe det iveiret igjen. De feste Familier paa Møen eiede neppe 1 Rdlr. Værdi, da Garden forlod Landet, og derefter fulgte 3 Aars Misvæxt. General-fiskalen var i Vinteren 1698 – 99 i 3 Maaneder paa Øen, for at procedere mod Generallieutenant von Plessen, hvoraf Resultatet blev, at de Bønder som havde maatte betale Hoveripenge, eller deres Arvinger, bleve, ved Skrivelse fra de Deputerede

2

for Finantserne af 27de Octb. 1706, tilkjendte, at skulle hvæ af da afgangne von Plessens Midler 3827 Rdlr.. Men disse kunde neppe forslaae til at betale Restancerne med, om de endog vare blevne udbetalte *). I Begyndelsen af Aaret 1707 var en kobgl. Commission bestikket, for at undersøge, hvorvidt Restancerne kunde forventes, og, ifølge Ridefoddens Beregning, kunde i de tre følgende Aar kun afbetales 1023 Rdlr. Imidlertid vare Landets Kaar, siden det havde ombyttet Gardene med Baadsmænd, langt blidere; men hine vare ogsaa virkeligen til-stedeværende Personer, disse kun, saa at sige, Veierlys, der forsvandt igjen næsten ligesaa hurtigt som de bleve inventerede. Man finder aldeles Intet om, hvad Nytte hiin Indretning, Øen Inddeling til Baadsmandsqvarterer, har gjort, og i Aaret 1721 bleve allerede 21 af de til dem opførte Huse anvendte til Bøndergaards Reparation. Møen kunde saaledes glæde sig ved, i kortere Tid end de egentlige Rytterdistrikter, at have udstaaet sin Deel af hine Plager, der endnu længe bleve Rytterbøndernes Lod: Forordningen om Ryttergodsets Indrettelse og Bestemmelse, af 10de Aug.

*) Memorial fra Ridefoged H. Pederen til de Deputerede for Finantserne, dat. 5te Januar 1707.

3.

1695, kom saa snart i Forglemmelse, at Kong Frederik den Fjerde maatte, ved en bye Forordning af 9de April 1701, forbyde Officererne og Rytterne at bruge nogen Rytterbonde til particulairt Arbeid, det være sig Pløining, Dagsværk, Høst, Reiser, eller af hvad Navn nævnes kunde. At Rytterbøndernes Kaar, endnu i Aaret 1729, mangesteder ikke have været meget bedre, end Møenboernes i Gardens Tid, kan sluttes af Forordn. af 22 de Juli f. A., som befaler: ”at ingen Officeer, meget mindre Rytter, maa sig noget med Bonden befatte, være sig men Kjørsel, Hovning ec. At Officerer og Gemene ikke maae begegne Bonden med Hug eller Slag, naar han er i Hoverie,” o.s.v. Tyve Aar efterat Møenboerne vare blevne Garden qvit, truedes Øen, i Aaret 1717, med at blive inddeelt til Rytterhold. Efterat Kong Frederik den Fjerde i bemeldte Aar havde beskikket en Commission, for at iværksætte Forandringen i Ryttegodssets Inddeling, udgik under 8de August 1718 kongl. Befaling til Etatsraad Bentzon, Cancellieraad Landorph, og Commmerceraad Buchholz, om Ryttergodsets Inddeling i Laaland, Falster *) og Møen, at nemlig alt Bøn-

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

*) Hidtil havde Laaland og Flaster kun eet Ryttedistrikt, men siden, fra 1ste Octbr. 1718, to, hvert til 700 Ryttere, og bestaaende af 5600 Tdr. Hartkorn.

4

dergods i disse Amter skulde inddeles til Rytterhold, efter Forordn. af 10de August 1695, saaledes, at hver Portion paa 8 Tdr. Hartkorn skulde aarlig svare 4 Rdlr. af Tønden, 16 Rdlr i rede Penge og Resten i Vare. Vel bleve ogsaa to Compagnier af Oberst Brockenhuses Regiment, i den paafølgende Vinter, indqvarterede paa Møen *); men dette var kun en midlertidig Foranstaltning, og i Krigsjordebøgerne for det laalandske og det falsterske Ryttedistrikt findes aldeles intet møensk Gods anført. Da der, ifølge Krigsjordebøgerne, heller intet af Møen hørte til det Vordingborgske Distrikt, har Øen egentlig ikke hørt til Ryttedistrikterne.

Saa liget indbringende eller gavnlig for Staten, og saa ødelæggende for Bonden, som Inddelingen af Kongens eget Jordegods til Rytter-Garde- og Baadsmandsqvarterer var, saa nyttig og priselig var derimod den Omhu, Kong Frederik den Fjerde viste for Almuens Oplysning, ved de mange fotreffelige Skole, han paa hiint Gods lod opføre. Af dem fik Møen 10, der endnu alle ere ved Magt. Ogsaa ved Delingen af det vidtløftige Stege Sogn **),

*) Marschroute fra Kjøbenhavn til Laaland, Falster og Møen for Oberst Brockenhuses Regient, dat. 19de Octbr. 1718. I Rentekammer-Archivet.

**) Jævnfør 1ste Deel, Pag. 484 og 507.

5

under den følgende Konge, en saare gavnlig Foranstaltning. Nogle af denne Menighed havde før næsten 1½ Miil til Kirken. Ved Rescript af 11te Novbr. 1740 blev af de forhen til Stege Sogn hørende Byer: Ebbelnæs, Frenderup, Hjelm, Rydsebek, Lind, Sprove, Røddinge og Bassenæs *), oprettet et nyt Kirkesogn, kaldet Damsholte **). En smuk Kirke blev bygget, og indviet i Aaret 1743.

Man vil erindre af det Foregaaende, at de to Ladegaarde, Elmelundegaard og Stege Ladegaard, der, idetmindste siden Christian den Fjerdes Tid, vare de eneste Gaarde paa Landet, som Bønderne gjorde Hoveri til, bleve i Aaret 1697 nedlagte, og Jorderne tildeelte Bønder og Andre. Fra den Tid indtil 1769 vare ingen Herre- eller Hovedgaarde paa Landet ***), og Bønderne vare fire for Hoverie. Af Kongens Skove fik de udvist saavel Brænde som Gavntræ, f. Ex. ifølge Udviisningsspecificationen for 1722 til de 553 Gaardmænd og 429 Huusmænd, Landet dengang havde: Brændeved 824 Læs, Hjul-

*) De nyere Byer Lisebye og Lillelind bestaae af Gaarde, udflyttede fra Ebbelnæs og Lind.

**) Efter den endnu 1645 eksisterende Holtegaard, der ventelig har kagt Syd for Dammen mellem Marienborg og Søegaard paa de endnu saakaldte Holter.

***) Jævnfør Danamarks og Norges oeconomiske Magazin, L. B., S. 248.

6

tømmer 276½ Læs, Rodstød 768, Gjerdsel og Stavre 500 Læs. Af Kongens Magazin bleve Bønderne forstrakte saavel Føde- som Sædekorn. Alt dette maatte hjælpe, og, at Landet i ovennævnte Periode har været i langt bedre Forfatning. end i den foregaaende, kan man og skjønne af den forøgede Indtægt, ifølge Contributions- og Jordebogs-Regnskaberne i det kongl. Rentekammer-Archiv. F. Ex.

Indtægt	Penge Rdlr. Sk.	Rug Tdr.	Byg Tdr.	Havre Tdr.	Erter. Tdr.
1721	28602,89	149 3/8	791 3/8	256	2
1722	35372,73	147 4/6	782 1/8	242 2/8	2 *)

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

1743	16457,65	4443 7/8	5322 5/8	6627	7/8
1767	25352.-	3389 4/8	5212 5/8	1514	-
1768	27151,13	2392 3/8	4412 2/8	11802 2/8	-
Restance.					
1721	3568,89	56 3/8	72 2/8	52 6/8	5/8
1722	2867,56	27 7/8	60	28 5/8	5/8
1743	170,94	-	-	-	-
1167	1628,64	14 7/8	39 3/8	15 1/8	-
1768	2500,17	108 7/8	14 2/8	11 1/8	-
Forstækning til Vaarsæd					
1743	-	-	589 4/8	226 4/8	-
1767	-	-	865	253	-
1768	-	-	932	310	-
1769	-	-	683	212	- **)

*) Foruden Skattekorntet havde Bønderne i dette Aar leveret til Magazinet for Betaling: Rug 5893 Tdr., Byg 4529 Tdr., Havre 1600 Tdr.

**) Til videre Oplysning om Landets Forfatning, førend dets Salg, findes i Anhanget anført Fæstepengenes Beløb for 1768.

7

Men desuagtet vise de idelige Forstærkninger af Føde- og Sædekorn, som man finder at have fundet Sted i hele omtalte Periode, den Hjelp Kongen ofte maatte give til Gaardenes Istandsættelse, Restancerne, som og Totalmangelen paa Hvede- og Ertesæd m.m., at Agerdyrkningen og Kandets Velstand langt fra ikke er gaaet saaledes frem, som man, ifølge dets frugtbare Jordbund og de førømtalte gunstigere Vilkaar, der med Begyndelsen af det 18de Aarhundrede bleve det til Deel, skulde have ventet.

Aarsagen laae vel tildeels i Mangel paa Opmuntring til Forbedringer i Agerdyrkningen, men fornemmelig bør den søges i det fordærlige Fællesskab, som qvalte enhver Spire, der tegnede godt, og gjorde enhver Forbedring frugtesløs.

Med Salget af de kongelige Godser, som i Aaret 1763 tilsammen udgjorde 6295 Tdr. Hartkorn, blev allerede i Kong Frederik den Femtes sidste Regjeringsaar begyndt. De i Fyen vare de første, der bleve solgte *), derpaa fulgte de fälsterske, saa de jydske og nogle i Sjælland. Efter Kong Christian den Syvendes Thronbestigelse var det især Grev A. P. Bernstorff, Deputeret i Rentekammeret, og Etats-

*) Hvad disse indbragte, kan sees i Iversens almeennyttige Samlinger, 22 Bind.

8

raad Reverdil, Kongens Geheimecabinetssecretair, der ivrigen fremmede dette velgjørende Foretagende. Reverdil var, i den under 27de October 1767 nedsatte Landcommission, Bondens ivrige Talsmand, og, greb han end ikke altid de rette Midler, vare hans Hensigter dog ædle. Men han styrtedes snart, og Opmærksomheden henvendtes siden fornemmelig paa Agerdyrkningens Forbedring og Bondens Retsforholde. Da Commissionen siden blev forvandlet i et General-Landvæsens-Collegium, blev dette paalagt, blandt andre vigtige Gjenstande, at sørge for Fælledsskabets Ophævelse, og givet Magt, at tildele Bønderne paa den kongelige og offentlige Godser deres Gaarde til Eiendom eller Arvefæste. Adskillige vigtige Forordninger udkom nu, blandt hvilke den af 28de Juli 1769, om Fælledsskabets Ophævelse, især udmærker sig. Det synes og som

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Oeders Skrift. ”hvorledes Bonden kunde forskaffes Frihed og Eiendom,” hvilket først udkom 1769, har bidraget Noget til at fremme den vigtige Sag, Kongodsernes Salg.

Under 4de April 1769 udgik kongeligt Rescript til Grev Gustav Holck, Ridder, Oberskjænk og 2den Deputeret for Finantserne, samt Thyge Thygesen, Justitsraad og Committeret i Kammer-Collegiet, saaledes lydende:

9

”Christian den Syvende, af Guds Naade Konge til Danmark og Norge ec. Som vi allernaadigst have udnævnt Eder, som Commissarier, til at foretage den over vores forbeholdne Gods paa Møen med første berammede Auction, og Fornødenheden udkræver, at I forud gjøre Eder Godset og alle derved forekomende Omstændigheder nøie bekendt, paa det I kan være istand til, førend det kommer til Opbud, at foreslaae, hvad saavel til vores Tjeneste og Interesse, som til at opnaae efterskrevne vores landsfaderlige Øiemærke til de derværende Bønders og Landets Bedste, eragtes tjenligt og fornødent derved at bestemme; saa er til den Ende for det Første hermed vores allernaadigste Villie og Befaling, at I Eder, det snarest muligt er, der indfinde, samt Godsets Beskaffenhed, og dets, saavelsom Beboernes Omstændigheder, paa Stederne nøie undersøger, til hvilken foregaaende Forretning følgende Instruction tjener Eder til Efterretning:

1) Da vores Hoved-Hensigt ved vore Dominial-Godsers Afstaaelse gaaer derhen, at gjære det for Bønderstedernes Besiddere muligt, selv dertil at vinde Eiendomsret, og derved at give Agerdyrkningen og Folkeformerelsen nye Drivfjedre; saa følger deraf, at hvor denne Hensigt kan være at opnaae, og Local-Omstændighederne det ikke anderledes og

10

nødvendig matte udfordre, skeer ingen Inddeling til Hovedgaards eller samlede Godsers Opbud.

2) Hvor derimod nogen Hovedgaard med sit Bøndergods, af Fornødenhed, være sig enten i Henseende til Stedets samt Nærings og Handterings Vedligeholdelse, eller andre forekommende Omstændigheder, eragtes at matte indrettes, tildeles saadan Gaard, efter sin Taxt eller Marks Indhold, samegen Skov, Tørvemoser og Engbund, som til dens Brug og Drift udfordres, samt af nærmest liggende Bønder ikkun saadant et Tal, som til Hoveriets Bestridelse nødvendig befindes, paa det hverken Værdien af disse samlede Godser, ved et til Hoveriet overflødigt, og den tilkommende Eier til Last faldende Antal af Bønder, skulde forringes, eller vores anførte landsfaderlige Hensigt, i at forskaffe nuværende Fæstere Leilighed til at vorde Selveiere, uden høi Nødvendighed indskrænkes; følgeligen bliver:

3) saavidt efter Godsets Beliggende og andre Local-Omstændigheder mulig er, alle enkelte Bøndergaarde og Landsbyer, hvor Beboerne maatte være istand til at købe Stederne, fra anførte Inddeling til Hovedgaarde at undtage, og for sig selv til Opbud at udsætte. Og hvad angaaer:

4) det øvrige Bøndergods, som, formedelst det Afliggenhed, ikke til nogen Hovedgaard var

11

at inddele, og Besiddere ikke heller formaae sig selv at købe, da have I at forestaae saadanne Midler, som I, efter den Eder udi Landvæsenet bivaanende Kundskab, til at befordre vore Hensigter, samt Landets Bedst5e og Opkomst, for tjenlig eragte. Naar I da lægge de her foreskrevne almindelige Regler til Grund for denne Eder overdragne Undersøgning og Forretning: saa ville vi fremdeles, at I om alle, ellers Øiesynet forbeholdne og udi Fraværelsen ikke opklarede, Omstændigheder Eder paa hvert Sted flittig erkundiger, samme selv indseer, og derefter bringer de ved Godsets Opbud, til vores Interesse fornøden eragtende Indretninger, og maaskee udfordrende Forandring, udi, eller Tillæg til, de sædvanlige Conditioner, udi Forslag, hvilket Forslag indsendes til vores Rentekammer, hvorfra samme til vores allernaadigste Resolution allerunderdanigst forestilles. Endelig skal vores derværende Amtmand, saavelsom andre Betjente, være pligtige, paa Eders Forlangende, at gaae Eder

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

udi denne Forretning tilhaande med al den Oplysning I maatte behøve og af dem begjære. Dermed skeer vor Villie ec.”

Under samme Datum udgij en Placat, som indeholder det Væsentligste af Conditionerne, blandt hvilke den vigtigste var, at den halve Kjøbesum skulde blive staaende i Godset mod 4 pC. Rente, som en Af

12

gift, der bestandig skulde hefte paa Grunden og Stederne. (see Anh.) Under 24de Juli f.A. indgav Rentekammeret allerunderdanigst Forestilling om Maaden, paa hvilken Forhandling bedst kunde iværksættes. Denne blev ved kongl. Resolution af 1ste August approberet *). Godset blev derefter indeelt saaledes: 1. 5 Hovedgaarde med tilliggende Bøndergods. 2. Strøgods. 3. Smaaøerne. 4. De separate Kopler, Skove og Vænger. 5. 7 Kirker med Tiender og 5 Kongetinder. Alt saaledes som af de i Anhanget aftrykte: Nærmere Conditioner, af 27de Juli 1769, omstændeligen kan erfares. Til disse i Trykken udgivne Conditioner bleve endnu paa Auctionsstedet tilføiede nogle skriftlige (se Anh.), og Auctionsstedet tilføiede nogle skriftlige (see Anh.), og Auctionen dernæst begyndt den 19de Septbr. 1769. Paa denne Dag blev enhver af de 4 første Hovedgaarde, med tilliggende Bøndergods, tilslagen Godsernes Bønder, Een for Alle og Alle for Een. Men, da Bønderne ikke havde stillet Caution for deres Bud, bekjendtgjorde Commissairerne, at hvis de ikke, inden næste Formiddag Kl. 10, indleverede behørig Caution, bleve Godserne til bemeldte Tid paany opbudne,

*) Det er at mærke, at begge Færgestederne, ifølge denne Approbation, ere solgte førend Auctionen, Grønsund Fgd. med Borrehuset paa Falster for 900 Rdlr., og Koster Fgd, for 800 Rdlr.

13

og andre Liebhave tilslagne. Kjøberne af Godserne No. 2, 3 og 4 indleverede antagelig Caution for deres Bud, hvorimod den første Hovedgaard ifølge hiin Bekjendtgjørelse, blev paany opbuden den 20de Septbr., og tilslaaet Regimentsqvartermester Fleischer, der, i Compagnie med den bekjendte Beringskjold, foruden Hovedgaarden No. 1, siden Marienborg, købte endeel Strøgods og Tiender *). Bønderne vare nu blevne forsagte, og den 5te Hovedgaard blev tilstaaet Hr. Hans Tersling til Vennerslund.

Uagtet Kjøberne ved Olacaten af 4de April vare forpligtede at stille behørig Caution for deres Bud, havde Bønderne ikke været belavede derpaa, og, at de, ved ikkun at tilstaaes een Nats Frist, af de Committerede bleve overilede i denne Henseende, er indlysende. Saavel før som under Auctionen, søgt ogsaa en og anden Liebhaber sin egen Fordeel, ved at forestille Bønderne alle de Vanskeligheder, der vare forbundne med saadanne Kjøb, for derved at afskrække dem fra at byde. Efterat Auctionen var tilende, fortrøde de, som ikke vare blevne Selveiere, at de havde ladet sig bedaare, og især vare Bønderne paa Godset No. 1 forbittrede over, at

*) See Auctionsforretningen i Anhanget.

14

Fleischer havde faaet Godset for en lavere Priis, end de havde budt. En Mand, der var bekjendt under Navn af Møens Engel, H. H. Barfod, siden Forvalter paa Godserne No. 2 og 3, reiste med et Par Bønder om paa Landet, raadede Beboerne paa Godserne No. 1 og 5, at de skulde stræbe at beholde deres Frihed, og ikke lade sig sælge, Forestillende dem, at, naar de kunde tilveiebringe den halve Kjøbesum, og stille behørig Caution, skulde de kunne faae Godserne for de Summer, Fleischer og Tersling vare blevne Høistbydende for*). Følgen af alt dette var, at Bønderne hverken agtede Øvrighed eller Nogen, men, blandt andet, offentlig truede Fleischer ”at, dersom han vovede at komme til Landet, skulde de splitte ham af i saa mange Stykker, at han ikke mere kunde sankes,” Fleischer

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

lod sig imidlertid, som han i sin Autobiographie skriver, ikke derved skrække, reiste over til Møen, og bragte det ved fornuftig Forestillinger saavidt, at han af hele Godset var elsket som en Fader. Ja, de sendte endog siden en ordentlig Deputation til ham i Nestved, for at bede ham opgive sin Regimentsqvarter-mesterplads, og fkytte over til dem, da de vare villige at erstatte ham

*) Fod disse, uidentvivi velmeente, Bestræbelser fik han af Commissairene, i deres Relation over Auctionen, et meget slet Skudsmaal, som han dog neppe har fortjent.

15

hvad han derved vilde tabe *) Men Beringskjold, som var deelagtig med ham i Kjøbet, vilde ikke afstaae sin Part, støttede et Fjerdingsaar efter selv til Møen, og begyndte der at indvikle sig i Processer og Stridigheder med Adskillige. Da saadant var Fleischer aldeles imod, afstod han det Hele til Beringskjold, som kaldte Godset Marienborg, efter sin Frue, Marie Christine von Cappeln. en Datter af Oberstlieutenant von Cappeln, som han havde ægtet i det Meklenborgske **).

*) Conferentsraad Csaia's Fleischers Levnet, S. 47 ff. Om Bøndernes Kjerlighed til Fleischer har man ikke hørt tale paa Møen; derimod roser man Fibiger, Barfoed og Andre, som gjorde sig Umage for at skaffe Venderne Eiendom. Bønderne paa Godset No. 2 fik under Auctionen en Cautionist i Stubbekjøbing paa 24 Timer, maatte derefter betale en Anden hver 1 Td Rug, for at gaae i Caution for dem, og bleve flere Gange skjændigen bedragne. Da Hr. Fibiger i December var kaldet til deres Sognepræst, talede han personligen og varmt deres Sag for Kongen, og udvirkede ikke alene, at de bleve fritagne for at stille Caution, hvilket hedtil havde kostet dem meget, men de erholdt tillige betydelig Lettelse i Henseende til Kjøbesummens Afbetaling.

**) Om Beringskjold kunde maaskee en eller anden Læser vente at finde Noget her; men, da det, som blandt Forfatterens Haandskrifter findes om denne bekendte Mand, ikkun er et Udtog af det Bidrag til hans Levnet, der staaer i Høsts Maanedsskrift for Politik og Historie, 2det Hefte, S. 74 o. f., og de mundtlige Traditioner, man paa Møen har om hans mangfoldige Processer og Chicaner, kun ere lidet interessante, kan her ikke gives noget væsentligt nyt Bidrag til denne Avanturiers Levnet.

16

Bønderne havde, saavelo før som efter Auctionen, til de Committerede indgivet adskillige Ansøgninger, blandt hvilke de væsentligste vare: 1. Om at hele Landet maatte sækges til Beboerne, uden Auction, for 72 Rdlr. pr. Td. Hartkorn, som var det, de falsterske Godser bleve solgte for. 2. Fra Beboerne af Godserne No. 1 og 5, om at maatte faae disse for de Summer, som Fleischer og Tersling vare blevne Høistbydende for, da de foregave at kunne stille Caution. Commissairene afgave, i Relation over Auctionen, deres allerunderdanigste Betænkning over disse Ansøgninger, og berette endvidere om Auctionens Udfald Følgende:

”For de fem Hovedgaarde, med
deres tildeelte Bøndergods,
af Hartk, 2039 Tdr. 3 Skpr.
2 Fdk. ½ Alb 205,400 Rd.
og for Strøgodset, samt Kir-
ker og Tiender, matriculeret for
1767b Tdr. 2 Skpr. 3 Tdk. 173.676 Rd. 55 pz
379,079 Rd. 55 pz.

Naar dertil lægges Grunde til
Lindemark Mølle og 13 Huse
i Stege 800 Rd.

17

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Transport	379,079 Rd. 55 pz.
Og for Afstaaelsen af de under Stege Kjøbstad brugende 24 Tdr. Hartkorn, fri Taxt, til samme Stads Borgerskab, samt Grønsunds og Kisters Færgesteder 6000 Rd. <u>6.800 Rd.</u>	
Kjøbesummen af det hele Gods	385,879 Rd. 55 px.

Der gjør overhovedet af Tønde Hartkorn omtrent 100 1/3 Rd., hvorfor samme er tilslagen, nemlig de tre Hovedgaarde, No. 2, 3 og 4, samt endeel Strøgods, i alt 1614 Tdr. Hartkorn, dette Godsdes Bønder; men de to Hovedgaarde, No. 1 og 5, og det øvrige Strøgods, begge Dele af Hartkorn 1880 Tdr., andre Liebhave. Thi vel vare Bønderne bleve Høistbydende paa Hovedgaarden No. 1, samt af sidstbemeldte Strøgods paa Frenderup og Aalebek Byer; men for deres Bud paa de første to Eiendomme kunde de ei stille behørig Caution, og, da samme ifølge Conditionerne kom til ny Auction, blev ved anden Auction tabt 6900 Rdlr. og Aalebek havde de til en Anden afstaaet. Da den kongelige Kasse erholder omtrent 190,000 Rddlr., som af Kjøbesummen erlægges, og kommer til Afdrag paa Statens Gjeld, samt Renterne af den halve Kjø-

18

besum, som udgjør 9378 Rdlr., saa eragtes, at Auctionen er udfalden til stor Fordeel for den kongelige Kasse o.s.v.

Derefter kom Kongens Approbation af 18de October 1769, saaledes lydende:

”Vi approbere saavel Commissariernes Forretning over Forhandlingen af vore forebeholdne Godser paa Møen og omliggende 6 Øer, som vores Rentekammers derover gjorde allerunder- danigste Forestilling i alle Maader, og ville allernaadigst: 1. afstaae Grunden til anførte Mølle udi Lindemark, samt 13 Huse udi Stege Kjøbstad, tilsammen for 800 Rdlr. som fuldt ud betales; men forbeholde os derimod fremdeles Grunden til de 6 Møller og et Huus med deraf gaaende 24 Rdlr. 68 pz. aarlige Grundleie. 2. Forunde de benævnte 39 Personer, af det til Godset henhørende Mandskab, Frihed for at pleie Fødestavnsret, de 33 imod 204 Rdlrs Erlæggelse, og de 6 fri og uden nogen Betaling, hvorefter Frihedsbrevene nu for dennem kan udfærdiges, og, efter vores forrige Resolution, gratis udleveres. 3. Med det allerede afstandne Grønsund Færgested følger saavel Næs Broe paa den falsterske Side, som det ommeldte daværende Huus,

19

paa den foreslagne Maade *). 4. Det øvrige ved Auctionen opbudne Gods (undt. Grunden til Huset No. 1 i Lindemark, samt Øerne Tærøe og Langøe, hvorom gjøres allerunderdanigst nærmere Forestilling) overlades Dem, som derpaa ved samme Auction ere bleve Høistbydende, imod de derfor udlovede 376,117 Rdlr. 17 pz., hvorimod de paa Møens Lands Bønders Vegne gjorde Ansøgninger, være sig saavel om Kjøbet af det hele Gods, som om det, der til to Hovedgaarde, No. 1 og No. 5, er inddeelt, efter anførte Omstændigheder, nu aldeles henfalde. 5. Beskikkes den ved Godset hidtil værende Ridefoged Schmit hermed, og formedelst den for ham opsatte, af os allern. underskrevne, Bestalling, til herefter at være Amtsforvalter over Møen og derunder hørende Øer, hvorved han, for sin Person, og uden nogen Følge for Efterkommerne, nyder 570 Rdlr. aarlig Gage, ligesom vi og i Henseende til havd han, formedelst Forandringen med Godset, taber paa det bekostede Korn-Magazin Huus, af besynderlig Naade ville skjænke ham 500 Rdlr., som

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

*) Nemlig under den Betingelse, at saavel Huset som Færgebroen skulde bestandig holdes vedlige, og Borrehusets Beboer være forpligtet at gaae Reisende tilhaande.

20

af den for bemeldte Gods indkommende Kjøbesumma betales. Og i øvrigt vel, at Kammeret i sin Tid gjør nærmere Forestilling, saavel om at combinere ei alene denne Amtsforvalter-, men endog Amtmandstjenesten paa dette Land med andre saadanne Emneder, til Menage for vor Kasse, som om Pension for de efter Godsens Aflevering afgaaende Betjente; og 6 tilstaaes Byefiged Jørgensen for hans Forretning ved Auctionen udi Douceur 50 Rdlr. som til Betaling kan anvises.

Christian Rex.”

Formedelst mislig Betaling, eller af andre Aarsager, gik Kjøbet af Godserne No. 4 og 5, nemlig Nordfeld og Klintholm, tilbage, og disse bleve først, længe efter Struensees Fald, andengang solgte ved Auction den 24de Marts 1774, hvilken, eftersom de i Aaret 1769 af Regjeringen fulgte Grundsætninger, i denne Henseende, vare aldeles stridende mod de guldbergske, blev afholdt i det kongelige Rentekammer. Ifølge Skjøderne bleve disse to Godser solgte saaledes: 1. Nordfeld med Hartkorn fri Hovedgaardstaxt Ager og Eng 29 Tdr. 1 Alb. og Skovskyld 10 Tdr. 3 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb., samt Bøndergods Ager og Eng 422 Tdr. 6 Skpr. 3 Fdk. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 4 Skpr., til Landsdommer Jørgen Wichfeld for 32,000 Rdlr. 2. Klint-

21

holm med Hartkorn fri Hovedgaardstaxt Ager og Eng 81 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 9 Tdr. 2 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb., Bøndergods Ager og Eng 353 Tdr. 2 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 2 Fdk., Maglebye Hestehave 4 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb., samt Maglebye Konge- og Kirketiende matr. 59 Tdr., til Kjøbmand Ditløf Staal for 42, 358 Rdlr. 71 pz.

Disse Salg bleve ved kongl. Resolution af 25de August f. A. approberede, og Skjøderne udstedte, paa Klintholms Gods under 4de Septbr., og paa Nordfeld under 25de Septbr. 1777.

Blandt de nærmeste og væsentligste Følger af disse kongelige Godsers Salg var den, at Kjøberne paa mange Steder huggede løs paa Skovene, for at tilveiebringe Kjøbesummen. Saaledes betalte Bogøes Beboere denne Øe, ved at hugge den hele Vesterskov; Sønderskoven paa Møen, mellem Kjelbyelille, Thostrup, Svendsmark og Hjelm Bugt, der før var en af Øens fire Hovedskove, forsvandt; Grønvedskoven paa Godset No. 2 forringedes til det Halve; kort, Skovene paa Møen og Bogøe, som, efter de morvilliske Tabeller, trykte 1789, men grundede paa Opmaalinger, ældre end hine Øers Salg, udgjorde med Underskov 6191½ Tdl., forringedes saa betydeligt, at de nu kun ere 2700 Tdl., foruden nogen Underskov og enkelte Tykninger, som

22

ved Grønsunds Færgegaard og et Par andre Steder. Men unægtelig er det og, at hiint Salg, i Forbindelse med Fælleddsskabets Ophævelse, som umiddelbart derefter tog sin Begyndelse paa Møen, har bidraget meget til de betydelige Fremskridt, Agerdyrkningen der i det sidste halve Aarhundrede har gjort. Selveieren arbeidede med mere Lyst og Kraft paa sin Gaards, sine Redskabers og sin Avlings Forbedring, end Fæsstebonden: med mere Lyst, fordi det Alt var hans eget, og fordi han kunde vente at hans Arbeid vilde umiddelbart bære Frugt, ei alene for ham, men for hans Børn og Efterkommere; han arbeidede med mere Kraft, fordi Lyst til Arbeid vækker Kraften, og fordi han kunde anvende sin hele Kraft uforstyrret, naar derimod Hoveribonden maatte dele sin. Sandheden deraf vil vel Ingen nægte. Snart viste der sig ogsaa paa Møen en saa kjendelig Forskjel, ikke alene mellem Selveier- og Hoveribondens Kaar, og Jordernes Dyrkning af hine og disse, men endog mellem deres moralske Tænkemaade, at enhver Retsindig og Upartisk med Uvillie maa erfare den lidet samvittighedsfulde

Made, paa hvilken Vedkommende sørgede for Opnaaelsen af Kongens landsfaderlige Hensigt med Dominialgodsernes Salg. Istedetfor at Møen før havde 537 Kongens Bønder, fik den nu 280

23

Hoveriegjørende Bønder, samt 3 complete og 2 mindre Herregaarde. Kun 257 Gaarde beholdt deres Frihed for Hoverie, og vandt Eiendom. Dog, paa Falster og i Sjælland, hvor Kongen solgte Godser, blev Selveiernes Antal forholdsviis endnu mindre betydeligt.

Ved Approbationen af Møens Salg 1769, paalagde Kongen Rentekammeret, i sin Tid at gjøre Forslag om at combinere saavel Amtmands- som Amtsforvalter-Embedet med andre saadanne Embeder. Ifølge heraf blev det første, efter Hr. Geheimeraad og Amtmand von Møstings Død i Aaret 1773, forenet med Amtmandsembedet over Nykjøbings Amt, og Kammerherre C. O. Walmoden blev derefter Amtmand over begge Amter. Ifølge det kgl. Rescript af 4de Septbr. 1793 og Placaten af 21de Juni 1794, blev Møens Amt, under Navn af Møenboe Herred, henlagt under det nye Præstøe Amt, men beholdt desuagtet sin egen Amtsforvalter og Amtsstue, indtil Amtsforvalteren Mathias Schmit døde i Aaret 1796. Fra Begyndelse af Aaret 1797 ere Regnskaberne aflagte af Amtsforvalteren i Vordingborg. I Aaret 1783 havde Møen igjen faaet sin egen Amtmand i Kammerherre og Ridder af Dannebroke A. G. B. de la Calmette, som efter Walmoden tillige blev Amt-

24

mand over Nykjøbings Amt, 1794. I denne Vædighed forblev han til sin Død i Aaret 1803, og Møen havde igjen saalænge sit eget Amtscontoir. Derefter blev Amtmanden over Præstøe Amt, Kammerherre J. R. von Bjelke, tillige Amtmand paa Møen, som ifølge ovennævnte Rescript skulde høre til Præstøe Amt.

Anden Hovedafdeling. Landets Naturbeskrivelse.

§. 1.

Om overfladen, dens Udstrækning og beskaffenhed.

25

Arealet af Møen og de mindre til Møenboe Herred hørende Øer og Holme er, efter de nyeste Opmaalinger og Kort, som findes i det kongelige Matriculeringscontoir, følgende:

		geom. Tdld.	□ Alen
1) Møen *)	37493,	6800	
2) Nyord, med dertil hørende: Krageholm, Bredeholm, Eb- belnæsholm, lille Ægholm oh Jeppomelsholm		<u>889</u>	<u>5490</u>
		38382	12290

*) I det forudskikkede Grundrids af Øen er saavel dens Beliggenhed som den Omgivelse nævnede, og, i Henseende til dens Omrids, gjør Kortet al videre Beskrivelse deraf unødvendig, hvorimod det anførte Areal af det forhenværende Møens Amt, efter de morvilliske Tabeller (1 Deel, S. 33 og 48), trænger til ovenanførte nøiagtigere Bestemmelse.

26

geom. Tdld. □ Alen

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

	Transport	38382,	12290
3) Store Ægholm		4	3140
4) De 4 Luddeholme	6	11640	
5) Store Tyrholm		2	3230
6) Lille Tyrholm		2	10610
7) Lindholm	9	9100	
8) Kosterland		481	6690
9 Eegholm	36	11140	
10) Borren	104	6200	
11) Malurtholmen *)	1	5700	
12) bogøe med Barholm	2322	2520	
13) Farøe	<u>149</u>	<u>6000</u>	
	Møenboe Herreds Areal	41509	4260

eller 4, 0356 □ Mile, hvoraf Møen udgjør 3, 6452 eller omtrent 3 3/5 □ Mile.

Foruden ovenanførte Øer og Holme i det vestlige Farvand, som stiller Møen fra Sjælland og Falster, ligger endni Ulfsund Øerne Tærøe og Langøe, som høre til Kallehaug Sogn i Baaarse Herred, men, ifølge kongl. Rescript af 29de April 1729, siden den Tid have sorteret under Møenboe Herredsting. Danmarks- eller Degneholmen, ved

*) Den af Forfatteren nævnte Holm, Rol, i Phaneffjorden, er aldeles ubetydelig, og her indbefattet under det for Møen anførte Areal.

27

det vestlige af Ulfsunds nordre Indløb, hører under Staurebyes Matricul i Johnshoved Sogn.

Møen er af alle Danmarks Øer, næst Bonholm, den meest høilandede, og ligner i Henseende til Bakkefaldet andre danske Provindser, som Slesvig, Laaland o. fl., idet den er lavest mod Vest og høiest mod Øst, hvor den brat endes med Kridtklinten. Ulfshale og det Øvrige af Stege Sogn, som ligger Nord for Kjøbstaden, saavel som den hele vestlige Deel af Damsholte og Phaneffjord Sogne, er temmelig lavt Land. Mellem Phaaneffjord Kirke og Grønsunds Færgegaard træder Søen endog undertiden over Maderne, eller de salte Enge, saa at Veien over samme bliver vanskelig at passere. Mod Øst er Vesterlandet høiere og mere bakket, dannende mod Hjelms Bugt, fra Oddermose Huse til Vindebek, en Leerklint, som ved sidstnævnte Bye, hvor den kaldes Madses Klint, er omtrent 60 Fos paa det Høieste. Bakkerne paa Øen udgjøre i øvrigt ikke noget sammenhængende Strøg, men vise den opmærksomme Iagttagere, at der er tilstrækkelig Grund for, hvad nogle Forfattere angive, at nemlig Øen i Oldtiden har udgjort en Gruppe af flere Smaaøer, adskilte ved smalle Sunde og Veiler. Saaledes som disses Løb, efter Engdragene at slutte, omtrent maae have været, ere de af-

28

satte paa Kortet i 1ste Deel. Disse Linier betegne da omtentlig de laveste Strøg paa Landet. Det høieste Sted paa Vesterlandet er det saakaldte Præstebjerg ved Vollerup. Herfra gaaer et temmelig sammenhængende Bakkestrøg forbi Frenderup og østlig forbi Stege Nor, dannende mod damme en lav Klint, hvorefter det ender sig henimod Raabyelille. Fraa Kjelbye Mose og Landsled Mølle stiger Landet igjen, naaer en betydelig Høide ved Elmelunde Kirke, og har ud for Nordfeld en omtrent 30 Fod høi Klint. Fra sidstnævnte Steder daler det atter ned mod det betydeligste af foromtalte Oldtidens Smaasunde, den nuværende Borre Søe og Engdrag, hvilket, forum seilbart fra den nordre Strand til den gamle Kjøbstad Borre *), rimeligviis i Syd har havt Udløb ved Businge Søe og Raabyemagle Mose. Dette Engdrag skiller mellem det fordum saakaldte Enebærland, eller Høie-Møen, og det Øvrige. Fra Borre, der næsten ligger i Niveau med Havfladen, hæver Landet sig hurtigen mod Øst,

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

og har ved Herregaarden Klintholm en Høide af 278 danske Fod. Syd for samme findes nogle af de høieste

*) Endnu i Aaret 1720 fandt præsten i Borre, Hr. Jens Engel, ved at lade grave en Fiskepark i sin Have, 7 á 8 store Egepæle i lige Linie, som et Bolværk, og forsynede med store Jernringe, hvortil Skibene i Borres Velmagtsdage have været bundne.'

29

Bakker paa Øen, saasom Kongsbjerget, Reschbjerg, Rudbjerg og Gunildsbjerg, fra hvilke det løbe forskellige høie Bakkerygge i østlig Retning, og danne de høieste Steder af Kridtklinten, nemlig Dronningstolen, Sommerspiret og Graaryg. Mod Nord løbet et betydeligt høit Bakkestrøg, som mellem Huno Søe og Klinten Taleren danner Aborrebjerget, et høieste Punkt paa Landet, henved 500 Fod over Havfladen. Fortsættelsen af dette Bakkestrøg danner Liselunds-Klinten.

Møens Klint udmærker sig fremfor Stevns og andre Kridtklinter ikke alene ved sin betydeligere Høide, men og ved Kridtmassens mangfoldigt forskellige Former, som. afvexlende med en Mængde Kløfter, prydede med en riig Vegetation, frembye det sjeldneste og yndigste Skue. Klintens hele Strækning, fra Fiskerhusene S. for Businge til den ender sig N. V. for Aalebejgaard, udgjør noget over 1½ Miil, hvoraf den egentlige Kridtklint, fra Fiskerhusene indtil et Stykke N. for Taleren, udgjør omtrent det Halve. Denne, der ogsaa benævnes den store Klint, fordi den er høist, er brattere og mere kløftet end den nordlige Deel, Liselunds Klint.

Navnene paa de forskellige Partier af Klinten, dens Kløfter eller Fald, fra Fiskerhusene imod

30

Nord, ere i deres Orden disse: Gjedebrinken, Steilehundefald (Steilehunofald), Fruerstuen, Hvidskud, Skræderrenden, lille og store Steilebjerg, Graarygfald, Graaryg, (hvorved en Kløft, kaldet Lossehullet), Nellerendefald, Tragten, Sommerspiirfald, Sommerspiret, Sandfald, Sandpynten (Græderen), Søndre Maglevandsfald, Maglevandsfald eller Maglevandet, Dronningstolen, Gukkenehulefald, Vitmondsnakke, det røde Udfald, Sækkepibefald, Sandskredfald, Abildgaardsfald, Hylledalen, Hylledalsklint, Taleren, Jydeleiet, Slotsgavlene, alle Partier af Kridtklinten: Slaaesefald, Bodil Hammers Rende, Plumlerende og Hellehavnsnakke, Dele af Liselunds-Klinten *).

*) Oprindelsen til mange af disse Navne vilde blive vanskelig at forklare: Hellehavnsnakke og Steilehuunofald have maaske Navn efter den Huno og Helge som Møens Krønike ommelder (see 1 Deel, S. 168 – 169.) Ved Graaryd voxer i stor mængde den her saakaldte Klintepiil (Sand-Tidse, Hippophæe rhamnoides (Havtorn)) hvis graalige Udseende har givet Anledning til hiint Navn. Lossehullet skylder rimeligviis en eller anden Strandingsfærd sit Navn. Tragten er en Kløft, hvis Form ret godt svarer til Navnet, Sommerspiret, en isoleret pyramideformig Kridttinde (see Tav. VI). Græderen kaldes et Sted i Nærheden af Sandpynten, hvor ved Klintens Fod noget ockerfarvet Vand udvælder. Abildgaardsfald har sit Navn efter S. Abildgaard. Taleren har sit Navn af et derværende Echo. Slotsgavlene ere to fremstaaende Kridtmasser, som have nogen Liighed med Gavle af en Bygning

C. W. Eckersberg "Møens Klint Sommerspiret 1809

31

Følgende Barometer-Iagttagelser ere anstillede paa Høie-Møen og Møens Klint den 19de Juni 1822 af Professor Schouw, i det Øiemed at bestemme Høiden af nogle af de vigtigste Punkter.

Iagttagelse Stedet.	Klokke-Slettet	Barometer-standen i franske Tom., Lin., og Sextendedele.	Graden af et Thermometer Paa Barometret. Reaumur.	Graden af et Thermometer i fri Luft. Centigr.	Vind og Veirligt
Klintholm i Gaarden	8½ f. M.	27-9-8	12° 4	13° 2	Blæst. N. V. Skyet Luft
Høieste Punkt af Graaryg	10 ¼ f. M.	27-8-6	15° 0	17° 5	Noget vindigt N. V. Blandet Luft
Havet ved Sandfaldet	11 f. M.	28-1-3	15° 0	17° 5	Noget vindigt N. V. næsten klart.
Dronningstolen	12 ¼ e. M.	27-8-0	15° 2	16° 5	Lidt vindigt næsten klart

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Ved Rækværket					
Aborrebjerget, høieste Punkt mod Nordvest.	1 ¼ e. m	27-7-2	14° 8	16° 0	Temmelig vindigt Blandet Luft
Kongsbjerg ved Signalstedet	2½ e. M.	27-7-2	14° 5	17° 5	Stærk Blæst N.V, Blandet Luft.
Klintholm	4 e. M.	27-9-9	15° 0	17° 5	Lidt Vindigt Blandet Luft.

Det til disse Iagttagelser benyttede Instrument et godt Reisebarometer, hvis Kar er forsynet med en Flotteur, hvorefter Niveauet bestemmes; dets Skala er forsynet med Nonius, som bevæges med en Micrometerskrue, og i Barometeret er indsluttet et Qviksølv-Thermometer. Instrumen-

32

tet sættes ved Iagttagelsen paa en Trefod, hvortil det, efter at være bragt i Lodret Stilling, skrues fast, saa at Vinden ikke kan bevæge det.

Da der til en nøiagtig Høidemaaling udfordres, at Luftens Tryk samtidigt iagttages paa det Sted, hvis Høide man vil bestemme, og ved Havet, og altsaa to Instrumenter udkræves, saa kunne disse Iagttagelser, hvortil kun eet Barometer er benyttet, ikke give en aldeles nøiagtig Bestemmelse af de maalte Høider, hvortil endnu kommer, at Veiret var noget ustadigt og altsaa mindre fordelagtigt for saadanne Maalinger. Naar det imidlertid betænkes, at der mellem Iagttagelsen ved Havet og de øvrige dog kun i det Høieste er en Afvigelse i Tid af nogle Timer, at Barometeret paa Klintholm, ved Tilbagekomsten Kl. 4 om Eftermiddagen, næsten stod paa samme Høide som om Morgen kl. 8½, og endeligen, at Vinden den hele Tid blæste fra samme Hjørne; saa vil det indrømmes, t man, ed at beregne de anførte Høider efter den ene Iagttagelse ved Havet, ikke vil udsætte sig for nogen betydelig Feil. Benyttes ved denbe Beregning Lindenaus Tabeller, saa erholdes følgende Resultater:

33.

	Pariser Fod.	Danske Fod.
Klintholm, efter den første Iagttagelse	264	
Efter den anden Iagttagelse	278	269
Graaryg		278
Dronningstolen		373
Kongsbjerget		384
Aborrebjerget		413
		427 *)
		463
		479
		476
		493

Den største Deel af Øen er frugtbart og veldyrket Agerland, hvilket, især i de sidste 50 Aar, betydeligen er udviet, dels ved Skoves Oprødning, dels ved at opdrive Engene og ved Søers og Mosers Udtørring. Men ligesom Landet er vlevet rigere paa Agerland, er det blevet fattigere paa Skov, og har, naar man undtager Borre Sogn, stor Mangel paa Engbund. Tørveskjær haves endnu de fleste Steder i tilstrækkelig Mængde, og mange Steder i Overflødighed. Indsøerne ere kun meget faa og

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

*) Ved med en Snor at maale Dronningstolens Høide, har Hr. Candidatus Theologiæ Freuchen bestemt samme til 210 danske Alen eller 420 danske Fod. Denne Overeenstemmelse bestyrker de her anførte Høidemaalingers Paalidelighed. Mag. Dyssel har trigonometrisk beregnet følgende Punkters Høide, nemlig Sommerspiret til 228½ danske Alen, den sydlige af Slotsgavlne til 138, og den bordlige til 168 Alen, men alle for store, hvori maaskee det maadelige Apparat, han betjente sig af, har havt Skyld. (Danmarks og Norges oeconomiske Magazin, I. S. 245).

34

ubetydelige. Efter de morvilliske Tabeller fra 1789 *), var dengang for Møens Amt Forholder mellem:

Agerland og Eng	Skovland	Mose og Søeplan
Som 344,11 :	61,91 :	10,89

Skovene paa Møen og Bogøe udgjorde da 6191½ Tdld., nu derimod er deres Areal efter de nyeste Opmaalninge kun 3187 Tdld., hvori dog er beregnet 431 Tdld. af Klintholms Skovareal, som er bestemt til Skovs Opelskning, men endnu ikkun tildeels besaaet med Træer, samt endeel Underskov. Landet har aktsaa ikke det Halve af de Skove, det havde før 1769. Af Moserne og Søerne kan man antage idetmindste Halvdelen at være gaaet over til Agerland siden den Tid. Forholdet vil saaledes nu omtrent være:

Agerland og Eng	Skovland	Mose og Søeplan
Som 377,78 :	31,87 :	5,44 :

Skovene bestaae fornemmelig af den almindelige Bøg og enkelte Ege. Efter en Taxation og Synsforretning af 1697, var Antallet af store og middelstore Egetræer i Møens og Bogøes Skove 7140; men nu vil der neppe findes 3000. Foruden Bøg og Ege finder man i Skovene nogle Ste-

*) De opmaalninger, hvorpaa disse ere grundede, ere ældre end 1769.

35

der Elle, Hassel, Naur, Røn, Ask og andre Træsarter. De betydeligste Skove ere: Klinteskoven, mellem Klintholm, Graaryg og Taleren, Lilleskoven og Stubberup Have, N. O. for Aalebekgaard, Nørreskoven ved Nordfeld, Grønvedskov og Marienborg Skove, mellem Vindebek, Rydsebek og Leerbek. I det Følgende skulle Skovene nærmere omtales.

Landet er for nærværende Tid langt fra ikke saa rigt paa Søer og Damme som tilforn, Af saadanne fandtes i Aaret 1697 følgende: Møllensø ved Nyegaard, Nyegaards lille Dam, Ritmester Plessens og Oberstlieutenant Krabbes Koppelsdamme, Ebbelnæs Koppels øverste og nederste Dam, Mandemark Mølle Dam *), Røddinge Søe, Busemark Søe. I Klinteskoven: stor og lille Gjedde Søe, store og lille Aborre Søe **), Porte Søe og Borre Søe, hvilken sidste strakte sig dengang et Stykke Syd for Aalebek og Nyeborre Byer, i Nord ud til Nørrestrand, mellem Klinten i Øst og Østermark Skov i Vest, ½ Miil i Længden, og var indtil 200

*) Af gamle Jordebøger i Rentekammerarchivet sees, at der har været Vandmølle i Mandemark til Midten af det 17de Aarhundrede.

**) Heraf kan sees Klinteskovens større Udstrækning til hiin Tid.

36

Favne bred, omtrent som Borre Mose og Enge ere angivne paa Kortet i 1 ste Deel. Paa Siderne var den sivgroet, og havde midt i en stor Deel Smaaholme. Foruden disse fandtes endeel mindre, som: Kallehaug- Kavelle-, Sorte Søe o. fl. Den Deel af Borre Mose, som endnu er Søe, skjønndt stærkt

sivgroet, var efter sidste Opmaaling kun 114 Tdd. Vandet i samme er brakket. De andre mindre Søer have næsten aftaget i samme Forhold, og ere tildeels reent forsvundne. Aborre Sø, skjøndt kun et Par hundrede Skridt i Omkreds, er mærkværdig ved sin sjeldne Dybde, der angives fra 13 til 18 Favne. Øen har ingen Aær, og neppe engang hvad der kan kaldes en Bæk; thi Afløbet af Kildevældene i Klintens Kløfter, og nogle andre, ere yderst ubetydelige. Der findes ikke faa Kilder med fortreffeligt, i Almindelighed noget jernholdigt, Vand. Men det er notorisk, at de ikke re saa rige paa Vand, om tilforn, ja mange ere alene i de seneste 30 Aar ganske forsvundne, og de, der ere tilbage, synes bestandig mee at udtørres. Dette er f. Ex. Tilfældet med en fortreffelig Kilde ud for Præstegaarden i Kjelbyemagle, tæt ved Noret; med en ved Foden af det saakaldte Præstebjerg ved Siden af Phaneffjord Præstegaardshave o. fl. Aarsagen til denne tilsyneladende Aftagelse af Vandet kan maaske sø-

37

ges i Skovenes Borthuggelse, Mosernes Udtøring og Engenes Oppløining; men vist er det dog, at man mængsteder paa Øen kunde have og beholde fortreffeligt Kildevand, for den tinge Uleilighed at nedsætte en Tønde og holde samme reen.

Næsten alle Bønder paa Landet have Brønde til deres Gaarde. De ere af forskellige Dybde, fra 10 til 30 God og derover. Ved Avlsgaarden Liselund er en Brønd af over 40 Fods Dybde, men som desuagtet i tørre Sommere ikke beholder Vand, hvilket da med Besværlighed maa hentes længere borte. I de sidste tørre Sommere han mængsteder paa Øen ofte været Vandmangel, hvorved man dog nu omsider er bragt til at indsee Nødvendigheden af, saavel at forbedre Bønderne paa nogle Steder og grave nye, som at oprendse Gadekjærene. Brøndvandet paa Møen er, ifølge Grundens Beskaffenhed, paa de fleste Steder meget leer- og mergelblandet, men desuagtet sundt og godt. Stege har, formedelst Nærheden af Stranden paa alle Sider, det sletteste; dog findes adskillige Brønde i Byen med ret godt Vand. Brøndene ere som oftets indvendig klædte med store Graastene, og Bønderne grave og steensætte dem i Almindelighed selv.

38

§. 2.

Om Landets Jordbund og dybere Grundbeskaffenhed.

Det øverste Jordlag paa Møen er i det Hele særdeles frugtbar og god Agerjord, bestaaende af en mere eller mindre sand-mergel- eller kridtblandet Muld og Leer til 1 á 2 Fods Dybde. Jordernes Godhed i Møenboe Herred er 13, 122 mod 24 for bedste Jord. De bedste Jorder ere Stege Kjøbstadsjorder, Ullemark og Speilsbye Jorder i Kjelbye Sogn, Vindebeks i Phaneffjord Sogn; de sletteste ere de til Røddinge og Bassenæs i Damholte Sogn, Ulfshale i Stege Sogn, samt de høie Jorder paa Klintebakkerne.

Paa Vesterlandet er Underlaget næsten overalt Leer, blandet med mere eller mindre Sand, Margel eller Kridt. Dette Leerlag har fra 4 til 8 Alens Dybde, hvorefter der gjerne kommer et Lag Sand eller Gruus, og derefter mergelblandet, blaagraat Leer (Blaaleer), som oftets meget fast og reent. Dette Leer findes ogsaa her i de fleste Tørvemoser, umiddelbart under Tørven. Tørvemoserne ere af meget forskjellig Dybde; i nogle kan skjæres 8 til 10 Fod dybt, i andre neppe 2 Fod. Det er kun faa Steder at Tørven kan skjæres i nogen betydelig

39

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Mængde. De fleste Steder tilberedes Æltetør, eller som den her kaldes Smattetør, hvilken dog er drøiere, og at foretrække for Skjæretørven. Træstammer findes her, som andre Steder, ofte i Tørvemoserne, stundom 3 á 4 Fod i Omkreds.

I en Tørvemose paa en Hovedgardslod af Godset No. 2 findes 5 á 6 Fod dybt et Lag af en meget let Aske. Sammesteds er ogsaa, for nogle Aar siden, fundet en stor Mængde Hasselnødder, fulde af Vand, i en Dybde af 4 á 5 Alen, og aldeles overensstemmende med de her paa Øen vildtvoxende.

Mergelen findes mangfoldige Steder paa Landet temmelig ublandet, og det sammesteds saa øverlig, at den kan naaes med Ploven. I Moserne og Gadeskjærene, f. Ex. i Bollerup, findes den i stor Mængde 1 Alen under Overfladen, og er der meget riig paa Kalk. I Egnen deromkring finder man endog, at nogle Høie bestaae af mergelblandet Sand, eller sandig Kalkmergel, hvilket er Aarsag til disse Høies større Frugtbarhed, end ellers paa saadanne Steder er sædvanligt. Egnen om Frenderup, Bidsinge og Svendsmark har saare megen Kalkmergel, og giver i vaade Aar fortreffeligt Korn, men desto mindre i meget tørre Aar. Udenfor Damsholte Præstegaards Mark finder man i Merglen Flint i

40

ordentligt sammenhængende Fløtser. Ocker i betydelig Mængde, og meget brugelig, saavelsom Myremalm, i sammenhængende, meget faste Klumper, findes paa en Strælning gennem Phanefjord Oræstegaards Have. Ved at grave Parker her, er ogsaa fundet enkelte Kalksteen, udvendig tunge. Men, ved at sønderslaae dem, fandtes, at kun den ydre Skal var en meget kalkholdig Mergel, der indsluttede en graagrøn Sandsteen. Ocker findes ogsaa i en Mose i Elmelunde Mark og mange andre Steder paa Øen, men ikke i særdeles stor Mængde.

Østen for Stege indtil Høie-Møen er Underlaget ligeledes som oftest befundet at være Leer, men mere mergel- og kridtblandet. Enkelte steder, f.eks. i Kjelbye Præstegaardslod, finder man paa hiin Strækning allerede fast Kridt under det øverste Jordlag. Næsten overalt paa Nordfelds og Aalebekgaards Godser findes, 1 á 2 Alen nær Overfladen, Klakmergel; og Kalksteen, fuldkommen overensstemmende med Faxøes, findes paa Nørre Vestuds og Borre Præstegaardsmarker *). Grunde i Borre Sø

*) En Prøve deraf blev for nogle Aar siden sendt til et af Kalkbrænderierne ved Kjøbenhavn, men man fandt den ubrugelig.

41

og det lave Land fra den nordre Strand indtil Borre, hvilket, i samme Retning som Klinten, skiller mellem Høie-Møen og det Øvrige af Øen, er Strandsand, som overalt er dækket med et tyndt Lag Jord og Grønsvær. Paa den anden Side af Borre Engdrag finder man strax Grunden mere kalk- og kridtartig, og allerede i Byen Mandemark, i en Høi kaldet Tulegorkerne, finder man en Formation aldeles liig den i de østligere høiere Kridtbjerge, og i det Øverste af Kridtklinten selv. Ordentlige Lag af Flint, i et Par Fods Afstand og i en heldende Leiring, finder man her ligesom i Klinten. Kridtet i bemeldte Høi i Mandemark, der er meget haardere end det sædvanlige, er benyttet til at brænde Kalk af. Øten derfor, i Kongsbjerget, findes ligeledes Kalk, som er haardere end Kridtet, affarver ikke, og er maaskee noget leerholdig. Desuagtet er den med Fordeel benyttet i Aaret 1821, ved Klintholms Bygning, ja endog forsendt. Foruden det fra ovennævnte tvende Steder, benyttede man noget, taget ved Stranden paa Busemark Mark, hvilket især gav meget god Kalk.

Længere østlig giver Klinten, der ligesom er profilet af Høie-Møen, den bedste Leilighed til at betragte dette mærkværdige Fløtsbjergs Forma-

42

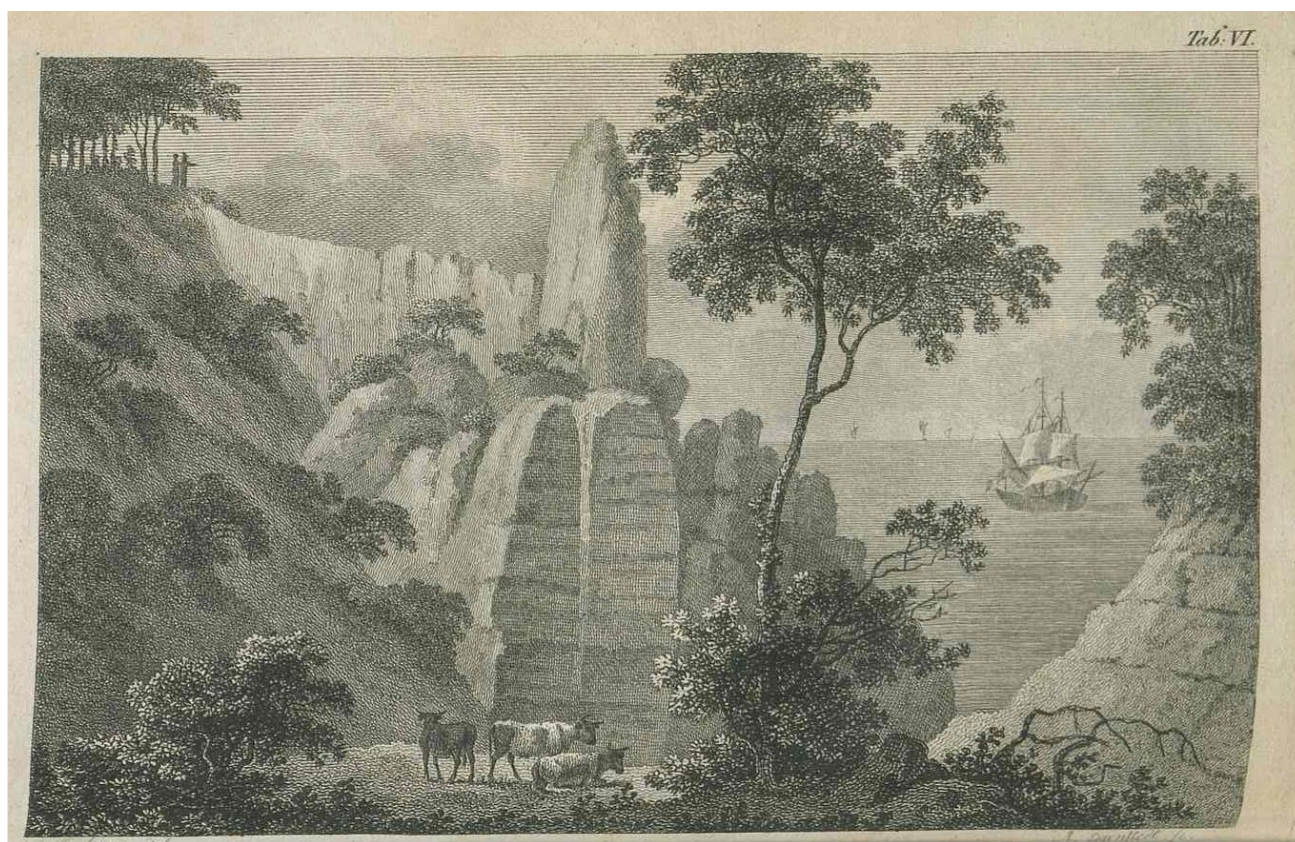
tion *). Kridtklinten, fra dens sydlige Begyndelse med Gjedebrinken indtil Liselunds Klint, bestaaer, i sin hele Udstrækning og mangfoldigen afvekslende Former, af Kridt og Kridtsteen i forskjelligt

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Forhold af Klak og Kieseljord, afvejlende med 3 til 4 Tommer mægtige Lag Flint, der, almindeligen i en Afstand af 2 til 4 Fod fra hinanden, undertiden snoe sig i de forunderligste Vendinger, og som oftest have en heldende Leiring.

Saaledes er det værd at bemærke, at Flintlagene ved Sommerspiret, hvor de fleste spidse og skarpe Former findes, mod Søesiden gaar i en aldeles vertical Retning. I høistmærkværdige Vendinger snoe de sig ved Dronningstolen og Taleren, snart horizontalt, snart verticalt. Nord for Taleren finder man endog et Sted, hvor de horizontale Lag ere krydsede i vertical Retning af 4, nogle Alen lange, og ligesom afbrudte, Stumper af andre; Alt til Vidne om Heftheden af den Revolution, Klinten skylder sin Dannelse. Denne bølgeformige og uregelmæssige Gang af Flintlagene i Møens Klint, der ligesom ere Benene i det hele Legeme, er Aarsagen til den rige Afvejlning i Kridtmassens Form,

*) Af Grev Vargas Bedemar findes en Afhandling om Kalk- og Kridtformationen ved Faxøe og Møens Klint i Leonhards mineralogisches Taschenbuch 1820, Side 55 ff.

43

som gennem Tidens Løb ved Meteorernes Indflydelse her er fremkommen, og hvorved denne Klint især udmærker sig fremfor andre lignende Dannelser.

I Almindelighed ere de øverste Schichter i Klinten mere kalk- og Mergelholdige, end de ved Foden. Den i det faste Kridt liggende Flint er almindelig sort eller sortblaalig, men Lagene i Kridtstenen, der sædvanlig ligger øverst, ere blegere og falde mere i de Brune og Brungule. Besynderligt, at Abildgaard ikke i hele Klintens Strækning, med Undtagelse af Sommerspiret og Slotsgavlene, har seet et eneste Flintlag i noget af Kridtbjergene, dser, som han siger, bestaae af Kridt fra øverst til nederst *). Saavel høit oppe i Klintefaldene, som ud igjennem den faste Kridtvæg, rinde adskillige Kildevæld. Vandet i dem alle er ockerfarvet, hvilket har sin Grund deri, at Scokkiesen, som findes i

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Kridtet, decomponeres ved Luftens og Vandets Indvirkning til svovlsuurt Jern, som igjen gaaer over til Jernocker og Gips, naar Kridtet forbinder sig med Svovlsyren.

Liselunds Klint, saakaldet efter det derved liggende Lyststed Liselund, begynder strax norden

*) Physisk-mineralogisk Beskrivelse over Møens Klint. Khvn. 1781, S. 14 – 15.

44

for Slotsgavlene, hvor Klintholms Territorium og den hvide Klint ende. Fra dette Sted indtil det norske Huus er den ikke brat og skarp som Kridtklinten, men en steil Bakkeskraaning, bevoxet med Bøgeskov, som, ved enkelte Kløfter eller Fald ud til Søen, danner sig i de skjønneste Partier. I Nærheden af Kridtklinten har Liselunds Klint endnu samme Masse som hiin, men længere mod Nord træder efterhaanden meer Leer, Mergel, Sand og Ocker istedetfor Kridtet. Heller ikke bemærker man længer i Faldene ordentligt sammenhængende Flintlag. Liselunds Klint er betydeligt lavere end Kridtklinten, og vel fra Steder over 200 Fod høi. Fra det norske Huus til henimod Borre Engdrag aftager Høiden bestandigt, og Leer udgjør i denne nordre Strækning af Klinten Hovedbestanddelen. Forsteninger ere ved Møens Klint temmelig sjeldne. Belemniter, Echinites og Asterias (Søestjerne) findes undertiden. Foruden Svovlkies og Straalkies findr man og her, som i andre Kridtbjerge, undertiden Stalactit og Gips. I Klinteskoven skal findes en meget god Polerejord og Digel- eller Smeltfoed, der er meget riig paa Kalk. En Mand, kaldet Christen Bødker, som døde i Aaret 1821, 90 Aar gammel, har for over 50 Aar siden været med at udgrave 4 á 5 Skibsladninger af disse to Jordarter,

45

der førtes til Udlandet.

Sandet Syd for Maglevandsfaldet, ved det saakaldte Sandfald, er mærkværdigt; thi, skjøndt det ikke er det egentlige flade (lammelliske) Flyvesand, som paa den nordre Kyst af Sjælland og Jylland, flyver det doh, og har i forrige Tider ødelagt den Strækning af Skov, som stod i Nærheden. Man seer der endnu nogle gamle Bøge, som alene rage med deres Kroner over Sandet. Rav finder man kun sjeldent, og i smaa Stykker, ved Møens Kyster. Ved Østersøen findes paa disse, især under Klinten, en stor Mængde Smaasteen, meest afrundet Flint.

Fornævnte Klint ved Vindebek, Madses Klint kaldet, er mærkværdig derved, at den angiver Levninger af en Forverdenen, ved Østersøens Indbrud, bortrevet og henskyttet Brunkulsfløts. Disse Levninger vise sig øverst i den bratte Klint paa en Længde af ikkun en halv Snees Alen, af $\frac{3}{4}$ Alens Mægtighed, og 2 á $2\frac{1}{2}$ Alen under Jordsmonnets Overflade. Ovenover Brunlullet ligger en guulbleg finnsandet Leermangel, og under samme blaagraa Leermangel. Den hele Klint bestaaer af Leer og Mangel. Forfatteren opdagede Sporene af denne Brunkulsfløts i Aaret 1803, og sendte en Prøve til Professor Wad, der underrettede ham om, at det var en meget god Brunkul, som kunde sættes ved

48

30 til 40 Fartøier tilankers her *). Imidlertid vilde denne, især tilforn meget søgte, Handelsvei endnu stærkere befares, naar den østre Adgang ikke havde den betydelige Grund Tolken, der ligger omtrent midt i Sundet, og strækker sig i Længden fra N. V. til S. O. $\frac{1}{2}$ Miil. Dens Bredde i Midtes og mod vestre Ende er 15000 til 2000 Al., mod østre Ende 4500 Al. Grunden bestaaer af fiint hvidt Sand, som maler med Strømmen og ved Stormveir. Sjeldent findes Stene paa samme. Ved dagligt Vande er der kun 3 á 4 Fod paa det Grundeste; men Vinterstorm af N. O. kan give Høivande, 5 á 6 Fod over det Almindelige. Grunden ligge i Revler og Bugter, og dens Form forandres ideligen. Mellem Revlerne

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

kan undertiden findes Bugter med flere Favne Vand. Naar Skibe komme paa denne Grund, kunne de males under Vandet. De tvende Løb, som Sundet ved Tolken deles i, ere smallest ved de østre Indløb mellem Hestehoved og Madses Klint, Falsters Dyb nemlig, indefor Hestehoved, 100 Favne, og Møens, indefor Madses Klint, kun 50 Favne bredt. Begge disse Farvande have stenet

*) Før 1897 har i nogle Aar ud- og indpasseret 900 til 1000 Skibe aarlig, hvoraf den største Deel udpasserede til Kjøbenhavn og Østersøen. Ballastede gaae de fra Kjøbenhavn gennem Ulf Sund.

49

Bund, Falsters Dyb 13 á 15 Fod Vand og Møens 11 á 12 Fod, saa at det første ikke uden Risiko kan passeres af Skibe, der stikke over 11, og det sidste kun af dem, der ikke stikke over 9 Fod. Altsaa kunne skarptbyggede Fregatter ikke passere Grønsund. De fleste Fartøier gaae, som en Følge af ovenanførte, gennem Falsters Dyb, og saaledes boe og Lodserne rigtigheden paa den Side. Omtrent $\frac{1}{4}$ Miil Syd for Haarbølle Skandse ender Tolken, og begge hine Løb flyde der sammen. Hvor Sundet er smallest, er Dybden 10 á 12 Favne, og i Færgeløbet 8 á 10 Favne. Nogle faa Favne fra Færgebroen paa Falsters Side er 5 til 8 Favne Vand. I Sodse Gab er 15 til 18 Favne. I Strømmen er en sandet og leret Bund og overalt en Mængde Stene i Dybet. Grønsund har en rivende Strøm, der med nykommen S. O. eller N. V. Storm undertiden kan løbe 5 á 6 Miles Fart. Undertiden løber den i stille Veir flere Dage samme Vej, hvilket ansees som et Forbud paa Storm fra den Kant, den kommer; thi ellers forandrer den i godt Veir almindelig hver 6te Time. Naar Strømmen saaledes i stille Veir løber stærkt, bryder den saa heftigt mod Tolken, at den derved foraarsagede Susen kan høres over $\frac{1}{2}$ Miil borte. Formedelst den stærke Strøm er Søen saa krab og stylp, at der i Storm

50

veir ikkun med Besvær, og i gode Fartøier, kan roes og seiles. I Sundet er ingen Ankerplads, hvor Skibene kunne ligge sikke med enhver Vind. Med vestlige Vinde ligge de bedst i Abelvig og ved Gasegrunden, med østlige bedst i Færgeløbet ved Broen paa Falsters Side paa 8 á 10 Favne Vand. Smaa Fartøier ankre almindeligen, og sikkest, ved Godse.

Ulf Sund, der skiller Møen fra Sjælland, har i Nord en næsten endnu vanskeligere Indseiling, end Grønsund i Sydøst. Gjennem de betydelige Sandgrunde i Nordvest, mellem Ulfshale, Nyord og Sjælland, hvilke rimeligviis ere Levninger af en Landstrækning, hvorved Møen har været landfast med Sjælland, gaae trende Løb: 1. Det egentlige Ulfshaleløb, mellem Nyord og Ulfshale, ganske tæt ved og langs Kysten af sidste, hvor det nogle Steder ikke er 20 Favne bredt. Derefter gaaer det ovenfor Skandsen $\frac{1}{8}$ Miil i N., dernæst $\frac{1}{2}$ Miil i O. t. N., hvor det i Indløbet er grundest, og med dagligt Vande kun har 6 á $6\frac{1}{4}$ Fod Vand. Strømmen kantrer hver 6te Time med stadigt Veir. Med uroligt Veir eller Kulig løber den stadigt ind eller ud. Kuling af S. S.V., V. og N. V. giver udgaaende Strøm og lavt Vande til 5 Fod. Kuling af N. N. O og O. giver indgaaende Strøm og høit Vande til 8 Fod. 2. Ægholmsrenden, mel-

51

lem Nyord og Danmarksholmen. 3. Bøgestrømsløbet, tæt vestlig for Danmarksholmen, mellem denne og Johnshoved. Dette bliver nu opmuddret, da Ulfshaleløbet, der hidindtil har været den almindelige Vej, og hvorigjennem efter Sandvigs Beretning tilforn kunde passere de største Skibe, nu ikke engang kan holdes aabent til ovennævnte Dybde.

(See Cap. 5 §. 1 om Steges Havn).

Fra Ulfshaleløbet gaaer, paa hver Side af Tyrholmen, et lidet smalt Løb ad Stege til, for 2 á 3 Fod dybtstikkende Fartøier, det nordre Pilebodrenden, det søndre Vrengestrøm kaldet; men Jagter kunne først noget Syd for Nyord, hvor Løbene Vest for denne Øe og Ulfshaleløbet forene sig, gaae i sydøstlig Retning, N. for Lindholmen, til Stege. Syd for samme Holm findes og et for Jagter brugeligt Løb. Af

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

alt dette sees, at Seiladsen til Stege er heel vanskelig fra denne Side. De fleste Skibe, som passere Ulfsund, ere Jagter og andre Smaafartøier, der gaae ballastede fra Kjøbenhavn til Smaaøerne og Sjellands sydlige Kyst. Eftert have passeret Færgeløbet mellem Koster og Kallehauge, gaae de gjerne mellem Tærø og Langøe, hvor Løbet, kaldet Steenkisten, er meget dybt, men desuagtet, formedelst Farvandets Sneverhed, vanskelig nok; dernæst N. for Tærø og Farø. Det er

52

ad denne Vei, og derefter V. for Farø gennem Godse Gab, at Farten gaaer fra Ulfsund ud igjennem Grønsund; thi Sundet, som skiller Bogø fra Møen, Letten, har ganske flakt Vand, og kun en meget smal Rende i Midten md 5 á 6 Fod Vand. Mellem Bogø og Farø kan til de fleste Tider vades over. Kosterland skilles fra Møen ved et Sund, hvorover paa det Smalleste gaaer en ophøiet steensat Vei, af 150 Al. Længde, med en Træbroe paa Midten. Mellem Borren og Møen kan rides og kjøres til alle Aarets Tider.

Ikkun i strænge Vintre, som 1813 – 14, og naar Driviis skrues op fra Østersøen, fryser Grønsund saaledes til, at der kan kjøres over; Ulfsund derimod fryser saaledes til, ved en sædvanlig kold Vinter. Øst og Nord for Ulfshale strækker sig Sandgrundene temmelig langt ud. Den mærkeligste, og en iblandt de yderste af disse, er Hollændergrunden, 1 Miil lige Nord for Nordfeld, paa hvilken haves 11 Fod med dagligt Vande.

Man mærker ikke til bestemt Tid Ebbe eller Flod, enten i Havnene eller paa Stranden omkring Møen. Naar der ere Høivande, saa have disse deres Oprindelse fra Vinden og Strømmen, der drive Nordsøens Vande gennem Øresund og Beltet ind i Østersøen, eller standse Østersøens Vande i deres

53

Gang udefter. Derfor treffer det og, at der i vore Smaasunde gives Modstrømninger, hvilket især er Tilfældet i Grønsund, hvorved det bruser op med høi Søe, der stundom gjør Overfarten besværlig.

At Østersøens Vand aarligen aftager, derom vare mange Lærde, blandt andre vor Riegels, overbeviste. Men endnu er det dog et Problem. Thi, at adskillige fordum seilbare Fjorde og Løb nu ere tilstoppede, at man mange steder, hvor der nu er Agerland og Eng, som ved Borre, har fundet Levninger af Skibe, Ankere, Pæle med Ringe, og andre sikre Kjendemerker paa Seilads i Fortiden – hvad og Historien bekræfter – kan kun lidet tjene til Beviis for hiin Sætning, da saadant kan forklares af mange andre Aarsager. Opskyllinger ved Strandbredden, fremkomme ved Bølgenes Bevægelse og især ved Driviis, det Dynd, som Høivandene efterlade – ligesom og i vore Dage Indgrøftningerne om udskiftede Jorder, og den almindelige Flid i at aflede Vand fra Agrene, Skovenes Formindskelse ec. – kunde gjerne være tilstrækkelige Aarsager, hvorfor mangan Fjord eller Viig er bleven tørt Land. Betragter man et Stykke opskyllet Land, som findes paa Møens Sydkyst i Haarbølle Hestehave, og vel udgjør 100 Tdld. eller noget mere, bestaaende af smaa runde Stene og Strandsand, sparsomt bevøxt med Græs og Strand-

54

planter, da finder man, at de inderste af de Revler eller Rygge, i hvilke hine Stene re opskruede af Drivisen eller Bølgerne, paa de fleste Steder ere noget høiere, end de yderste. Dette kunde maaskee, med saameget Andet, bestyrke den Mening, at Østersøens Vand aftager. Men, seer man igjeb hen paa førnævnte Lindholm i Steges Farvand, der nu ofte overskylles af Søen, og er ubeboelig, da kan den tjene til et Beviis paa det Modsatte, efterdi en Folketælling af 1645 (see 4de Cap.) viser, at den til den Tid har havt 2 Huse, og har været beboet af 2 Familier. Saaledes ville Møens Kyster neppe afgive noget væsentligt Bidrag til at bestyrke hiin Mening, og ikkun flere Aarhundreders nøiagtige Under- søgelser endnu kunne herom give sikre Resultater.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

§. 4.

Om Klimatet, Planter og Dyr.

Hvad Møens Klima angaaer, da er det saa lidet forskjelligt fra de andre danske Øers i Almindelighed, at derom ikke kan være meget at sige *): Vin-

*) En Række af meteorologiske Iagttagelser paa Møen, anstillede med tilbørlig Kundskab og Flid, vilde upaatvivlelig, især i Henseende til Landets forskjellige Høide, afgive interessante Resultater, men desværre har, saavidt vides, Ingen anstillet saadanne i et længere Tidsrum.

55

teren er som oftest mild, og sjelden falder saameget Snee, at Vognen ombyttes med Slæden. Vestlige og sydvestlige Vinde ere næsten hele Aaret igjennem de meest herskende. Torden kommer heftigst og oftest fra Sydvest. Det synes som Lynilden hyppigere slaaer ned her, end i de fleste andre Provindser. De vestlige Vinde og Havet, som omflyder Lander, føre sædvanligt en fugtig og tyk Luft med sig. Nordost- og Nordvestvindene ere de meest stormende; med sidste følger ofte Regnskyl. Om Foraaret gerske som oftest en Tid lang kolde og skarpe Østenvinde, der bringer al Nordens Kulde fra finske og bothniske Bugt ganske frisk til Landet, og ofte belemre der i lang Tid med Driviis, hvis Dampe, naar Foraarskolen smelter den, ere yderst kolde og usunde. Man vilde ellers ofte kunne bemærke, at Foraaret her, skjøndt Øen kun ligger 1° sydligere end det nordlige Sjælland, kommer, hvad dens lavere Deel angaaer, lidet tidligere end hisset. At Klinten er Øen et Værn mod østlige og nordøstlige Vinde, der ellers, ifølge dens Beliggenhed, vilde være endnu føleligere, er neppe Tvivl underkastet. Varmen om Sommeren er næsten aldrig til Besvær, da den gjerne formildes ved Luftninger fra Søen.

56

Møen har alt længe været bekendt for sin Rigdom paa Planter, og det især af de sjeldnere Sorter. Allerede Peder Kylling har kjendt endeel af disse. Denne Rigdom skylder den sin meget forskjellige Høide, sin mere eller mindre kalk- og mergelblandede Jordbund, og især sine Kridtbjerge. Det er fornemmelig paa disse, der findes en mængde Planter, henhørende til Orchidernes Familie, som enten aldeles ikke, eller dog kun sjeldent, findes i Danmarks øvrige Egne. Derimod finder man dem og i Mængde paa Rygen, hvis Klinte, Jordbund og Vegetation har saare megen Lighed med Møens. Af de lavere alpinske Planter kan man ikke, efter den Høide Bakkerne have, og det Mineral de have til Grundlag, vente nogen paa Møen. Dog kunde man henregne deril Ribes alpinum, som voxer vild i Maglevandsdalen *), og Cardamina petræa.

Da Møen sikkert indeholder henved 1000 forskjellige Plantearter med tydelige Blomster, vilde det være for vidtløftigt at opregne dem alle. Det maa være nok her at levere:

*) Jvnf. Bemærkninger angaaende Forskjelligheden af Vegetationen i de danske Provindser af Prof. J. W. Hornemann Kbhvn. 1821

57

Fortegnelse paa de sjeldnere danske Planter, der findes paa Møen

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

(Ved denne Fortegnelse er fornemmeligen benyttet Professor Hornemanns danske oeconomiske Plantelære 3die Udgave. De Angivelser, som ikke er tagne heraf, saa og i Særdeleshed de nærmere Bestemmelser af Voxestederne, skyldes Hr. Candidatus Theologiæ Freuchen.)

J W Hornemann 1770 – 1841

Veronica triphylos. (trefliget Ærenpris) Høie-Møen paa aabne Bakker:

Circæa alpina. (lille stenurt) Høie-Møen i Ellemoser
Scirpus acicularis. (Nåle-Sumpstrå) Ved Aborre-Sø
Eriophoron alpinu, (Uldtuekogleaks) I Moser paa Høien-Møen
Pheleum arenarium. (Sand-Rotthale) Ved Ulfshale
Holosteum umbellatum. (Skærmarve) Paa Diger omkring Borre.
Dipsacus sylvestris. (Kartebolle) Ved Mandemark.
Scabiosa columbaria. (Due-Skabiose) Paa Høie-Møens Bakker
Cornus svecica. (Svensk hønsebær) Ved Ulfshale.
Lithospermum officinale. (Lægestenfrø) Klinten
Primula acaulis. (Forårsaurikel) Paa Høie-Møen. Hr Freuchen har fundet en mærkelig afart som gjør Overgang til Primula officinalis. (haveprimula)
Lysimachia nemorum. (Lund-Fredløs) I fugtige Krat ved Liselund og Klintholm.
Campanula persicifolia. (Klokkeblomst) Høie-Møen.
Verbascum phlomoides. (Hjertebladet Kongelys) Ligeledes
Samolus Valerandi. (Samel) Ved Nordet

58

Ribes alpinum. (Fjeld Ribs) Ved Mølevandet.
Caucalis daucoides. (Hvid blondeblomst) Ved Søemark
Sison inundatum. (Sumpskærm) Mellem Mandemark og Klintholm
Scandix Pecten. (Jomfrukam) Høie-Møen.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Pimpinella Saxifraga β *dissecta*. (Pimpinelle) Maglevandet.
Apium graveoleus. (Vild selleri) Phanefjord.
Allium arenarium. (Evighedsblomst)
Ornithogalum spathaceum. (Hylster-Guldstjerne) Paa Præstens Mark i Maglebye
Ornithogalum spathaceum minimum. (Nikkende Fuglemælk) Ved Huno Søe. Overvåges i Rødliste
Alisma ranunculoides. Stege. (Almindelig Søpryd)
Monotropa Hypopithys. (Almindelig Snylterod) I Klinteskoven
Pyrola secunda. (Ensidig vintergrøn) I Klinteskoven paa Bakker og ved Liselund.
Saxifraga tridactylites. (Trekloft Stenbræk) Høie-Møens Bakker. Forefindes ogsaa med alle Bladene lancetformige.
Dianthus prolifer. (Knopnellike) Ulfshale.
Dianthus superbus. (Strandnellike) Sømmesteds.
Silene nutans. (Nikkende Limurt) Liselund.
Oxalis stricta. (Rank Surkløver) Marienborg og Maglebye Præstelod.
Cerastium strigosum. (Klæbrig Hønsetarm)
Reseda luteola. (Farvereseda) Aalebekgaard.
Potentilla verna. (Vårpotentil) Høie-Møen.

59

Actæa spicata. (Druemunke) Ved Huno Søe.
Thalictrum minus. (Liden frøstjerne) Ulfshale.
Thalictrum flavum. (Gul frøstjerne) Phanefjord,
Ranunculus Philanotis. Mellem Koster og Stege.
Ranunculus arvensis. (Ager-ranunkel) Almindelig blandt Sæden mellem Stege og Klinten.
Thymus acinos. (Voldtimian) Klinten.
Melampyrum arvense, (Agerkohvede) Høie-Møen
Cochlearia danica. Dansk kokleare)
Crambe maritima. (Strandkål) Ved Klinten.
Dentaria bulbifera. (Tandroed) I Klinteskoven, især paa aabne Pletter.
Cardamine Impatiens. (Kronløs Springklap) Store Klint, især i Maglevandsdaldet.
Erysimum cheiranthoides. (Gyldenlak hjørneklap) Klinten.
Arabis hispida. (Kalkkarse) Klinteskoven, især hver Kalken rager frem.
Althæa officinalis. (Lægstokrose)
Malva Alcea. (Rosen-Katost)
Corydalis fabacea. (Lærkespore) Skovriderhuset ved Klintholm.
Fumaria capreolata. (Klatrende Jordøg)
Spartium scoparium. Ved Liselund.
Pisum maritimum.
Orobis vernus. (Fladbælg) Store Klint.
Melilotus vulgaris. (Gul stenklover) Sømmesteds
Medicago sativa. (Lucerne)

60

Hypericum montanum' (Bjergperikon)
Hypericum hirsutum. (Lodden perikon)
Hypericum pulchrum. (Smuk perikon) Høie Møen.
Hypericum humisusum. (Dværgperikon) Ligeledes
Gnaphalium montanum. Aalebjerg.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Gnaphalium arenarium. Aborrebjærget.
Inula Heleium. (Lægealant) Paa en Grøft mellem Klinteskoven og Maglebye Præstelod.
Orchis ustulta (Bakkegøgeurt)
Orchis militaris. (Riddergøgeurt) Klinten, især i Maglevandsfaldet
Satyrium Epipogium. (Knælæbe) Klnteskoven, især ved Sødabildsdal.
Ophrys nidus avis. (Rederod) Klnteskoven.
Ophrys Corallorhiza. (Koralrod) Ligeledes, paa Bakkernes Hældinger.
Ophrys monorchis. (Pukkellæbe?) Paa Klinten, paa tørre Steder.
Serapias latifolia. (Storblomstret Hullæbe) Klnteskoven.
Serapias microphylla. (Rød Hullæbe) Ligeledes,
Serapias ensifolia. (Sværdskovlilje) Ligeledes
Serapias rubra. (Rød skovlilje) Ligeledes.
Serapias grandiflora. (Hvidgul Skovlilje) Ligeledes.
Carex digitata, (Fingerstar) Ligeledes.
Amaranthus Blitum. (Plet-amarant) Ved Stege,
Xanthium strumarium. (Skræppe-brodfrø) Sammesteds.

61

Hippophaë rhamnoides. (Havtorn) I Sand i de saakladte Fald ved Klinten.
Eqvisetum Telmateja. (Elfenbenspadderok) Sammesteds ved Bækkene.
Eqvisetum hyemale. (Skavgræs) Klnteskoven.
Neckera crispa. (Kruset Fladmos) Maglevandsfaldet.
Hypnum molluscum. (Kalk-Blødmos) Sammesteds.
Hypnum lutescens. Høie-Møen.

Af skadelige Ukruds-Planter har Møen desværre ogsaa en betydelig Mængde: Klinte, Heire, onde Urter (Chrysanthemum segetum) Ager-Ranunkel, hvide Urter (Chrysanthemum Leucanthemum), Ager-Tidsel o. fl. Dog er deres Tal i de sidste to Decennier, ved forbedret Agerbrug og især ved Ophævelsen af Fældeskabet, blevet meget mindre.

Af Fisk findes ved Møens Kyster en stor Rigdom: Torsk i Grønsund, Makrel fanges ved Rydsebek, men ei i betydelig Mængde; af Flynderarten: Sletter, Rødspetter, Tunger, Pigvarer; Aborre (Perca, fornemmelig fluviatilis, Ferskvandsaborre) ere for ikke mange Aar siden fangne i Mængde i Phaneffjorden, ved Rydsebek, Nordfeld o. fl. St. Gjædder (Møensk: Jetter) findes, saavel som Aborre, i nogle Damme. Lax er kun yderst sjældent fanget under Mandemark, Lax-Ørten derimod oftere i Phaneffjorden, ved Rydsebek,

62

Mandemark, Norfeld o. fl. St. Karudser I nogle ferske Damme. Sudere, forhen ved Røddinge. Skaller ere ligeledes forhen fangne der i stor Mængde. Af Aal findes en stor Mængde især i Stege Nor, Phaneffjorden og andre Indvige. Silden viser sig især ved Møens Kyster fra Marts Maaned til Mai, og fra October til December.

Med østlige Vinde fanges en stor Mængde udenfor Indløbet til Grønsund, især fra Falsters Side, dels af Fiskere fra Hesnæs, dels af Lodserne. Reier fanges undertiden ved Stege, Krebs i de smaa Søer ved Klintholm.

Foruden de almindelige Frøearter, findes her en stor Mængde af Peder Oxes Frøer, Skrubtudsen. Desuden Snogen, Hugormen, Staalormen.

Paa Fuglvildt haves ingen Mangel. Af Vildænder: Krikanden, Bruunnakke, Græsand, Fiskeand, Spidsand, Vildgjæs: Gravgaas, Knortegaas; Bekkasiner, Snepper, Agerhøns, Brokfugle, Kramsfugle

o. fl. Ørne, Falke, Høge, Glenter, Ugler, Ravne, Krager, Raager, og Skader (møensk: Heister) findes i temmelig stort Antal, især Skaderne. Desuden gives her Svaner, der undertiden i temmelig stor Mængde indfinde sig om Foraaret i Grønsund, som og i Farvandet mellem Koster og Ulfshale, Maager, Viber, Storke, Heirer, Tra-

53

ner, Rørdrommer, Skovduer, Skovskader, Træpikkere, Gjøge o. fl. Af Sangfugle findes især Lærker og Haveirisker, Natergale i Engen ved Marienborg.

Af vilde Pattedyr gives her Harer, skjøndt ikke i særdeles Mængde, Ræve, enkelte Maarer, Væseler, Egern, Pindsviin, Flaggermuus, Rotter og Muus; samt Sælhunde, Strandoddere og Marsviin ses ofte af Lodserne, og synes især at holde til ved Tolken.

Det er mærkeligt, at Muldvarpen aldeles ikke findes paa Møen, skjøndt den er i stor Mængde i den tilgrændsende Deel af Sielland, paa Falster og Bogøe. Da den heller ikke findes paa Mors og andre Steder, hvor Jordbunden ligner Møens, maa det vel være Kalken, den ei kan fordrage. Men, da den dog har fundet Indpas i Stevns herred, synes det ikke raadeligt, at gjentage det Forsøg, der skal være gjort for at undersøge, om den kunde leve her.

§. 5.

Naturskønheder.

Det er især Klinten, som blandt Møens Naturskønheder udmærker den fremfor andre Danmark

64

Provindser. Men ogsaa den øvrige Deel af Øen er saare riig paa yndige Situationer og maleriske Udsigter. En Reisende, der kommer over Grønsund, vil ikke fortryde den Uleilighed, at bestige det saakaldte Søebjerg eller Præstebjerg, en anseelig rund Bakke, som fra Landeveien, nord for Damme Bye. let falder i Øinene. Paa Toppen overskuer han hele Øen i det skønneste Panorama, og især, naar Aftensolen sender sine Straaler hen over de venlige Landsbyer og de frugtbare Marker, viser sig Landskabets Forgrund saa blid, og riig paa Afvexlinger, at Øiet ikke uden Glæde kan dvæle derpaa. Skier man mod Nordost, viser sig Hjertebjerg skinnende hvide Kirke over Marienborgs Skove, og Klintebakkerne hæve sig blaaligt i Horizonten. Ved de høieste af disse seer man Herregaarden Klintholm, længere nordlig Maglebye Kirke, og overalt en Mængde udflyttede smukke Bøndergaarde. I Sydost har man den aabne Østersø for sig, og i Sydvest, over Grønsund, Falster, som med sine Skove og Kirker forlyste Øiet. Mod Vest favne Møens Strømme den lille Bogøe, med de mindre Tærøe og Langøe, bag hvilke Sjællands yndige skovkrandste Kyst, med Petersgaards og Petersværfts rødlige Tage, rigeligt lønner et Udblik til denne Side.

65

Vindebeksklinten, paa Landets sydlige Kant, frembyder deilige Udsigter. saavel over Østersøen blanke Flade som over Grønsund til Falster, og nordostlig over Hjelms Bugt til Høie-Møen. Men lader os ile did ad Landeveien, og ikke glemme at tage den smukke Marienborg Have i Øiesyn, hvilken, som dens Beskrivelse i det Følgende vil vise, ganske har Kunsten at takke for hvad den er. Veien til Liselund gaaer igjennem Stege, som, fra den tæt foran liggende Landsbye Lindemark, tager sig ret smukt ud; saa igjennem Kjelbye, og dernæst forbi den høitliggende Hjertebjerg Kirke, hvor man har en skøn Udsigt ned over det vestlige Land til Sjælland. Fra Hjertebjerg er neppe ½ Miil til den lavtliggende Kirkebye Borre, der nu ikke viser mindste Spor af den gamle Kjøbstad. Fra Borre hæver Landet sig temmelig hurtigt til en betydelig Høide. Veien deler sig ved Nyborre. Vælger man den smukke, ½ Miil lange, Klinteskov til det saakaldte Maglevandsfald af den egentlige Kridtklint,

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

hvorimod den nordlige føre til det skønne Landsted Liselund. Paa en Spadseretour gjennem de smukke Haveanlæg her, som skyldes Kammerherre A. G. B. de la Calmette, er følgende Veiledning, iste

66

detfor en malerisk Beskrivelse deraf.

Strax Østen for Forpagtergaarden kommen man gjennem et Led, og faaer til Venstre en aaben Plads, og til Høire en Skov af Birk og andre Træsarter. Videre fem paa denne Vei støder man paa det smukke chinesiske Lysthuus, og en ved samme liggende liden Park. Længere frem er Udsigt til det vakkre landlige Vaaningshuus, som med de foran liggende Smaasøer smagfuldt beplantet, lille Øe tager sig nydeligt ud (Tav. II)

En Kanal bag Vaaningshuset omflyder 4 nydelige Smaaøer. Saavel paa to af disse, som ved Enden af Kanalen i en der anbragt Grotte, og flere Steder, finder man Monumenter, af hvilke de fleste ere anbragte til Ære for afdøde Kammerherinde de la Calmette. Tæt ovenfor Grotten i Sydvest findes en Kanal, Tokkevads Søe kladet, med 4 ret nette Smaaøer, beplantede med Gran og Popler. Denne Kunstige Søe staaer i Forbindelse med den naturlige, ovenfor liggende, lille Aborre Søe, der, tilligemed den i Søemark Mark værende store Aborre Søe, forsyne Kanalerne ved Liselund med fornødent Vand, saa at de kunstige Vandfald (Tav III.) gjennem Klintekløfterne, kunne til

67

enhver Tid, ved Slusernes Aabning, styrte. Paa den anden Side af førstnævnte Kanal føre 3 Gangene i forskjellige Krumninger over de med Bøg, Fyr, Gran og Kastanietræer bevoxede Bakker til et smukt Blomsterpartie, som Kammerherre C. R. de la Calmettes Gemalinde har ladet anlægge tæt ved Klintens Skraaning. Fra dette Syed glimter den skinnende hvide Taler Øiet overraskende imøde, og henad Østersøens uoverskuelige Flade glide Skibene fredeligt frem. I klart Veir skimter man herfra Øen Rügen med sine Klinte i Sydost. Længere mod Nord kommer man til en Høi, kaldet Lisehøi, hvor Kammerherren lod begynde at opføre en kunstig Ruin, men som ikke blev fuldført.

Her har tilforn, førend Træerne allevegne voxede saa meget til, at de betoge Udsigten, været et af de skjønneste Steder i Liselund. Man havde herfra ikke alene, som endnu, Udsigt til det overfor liggende chinesiske Lysthuus, Parkerne, og paa en lavere Ryg af Klinten anbragt Kors; men og til Stevns, til Sverrig, og til det nedenfor i Klinten liggende Badehuus (Tab. V.). Fra Lisehøi løber mod Syd en Gang op og ned, langs ad Klintens Skraaning. Hundredaarige knudrede Bøge slynge har deres mægtige Grene underligen i hverandre, og synes ligesom at anspænde deres hele Kraft, for at trykke sig fast til den moder-

68

lige Brink. Hvad enten Baltherhavet, brusende, stemmer til Veemod, eller det lader sin rolige blanke Flade oplivende glimte gennem Bøgenes tætte Løv, vil en Vandring ad denne dunkle Vei stedse være riig paa Nydelse. Endelig faaer man ogsaa herfra de nordligste Partier af Kridtklinten at see, som, især naar de, belyste ved Aftensolen, førstegang træder frem af den grønne Forgrund, maae for enhver Beskuer være meget overraskende. Langs Havet fører nu en Gang til det yndigt beliggende smukke Lysthuus Kapellet (Tav. IV.). Det er bygget i en simpel gothisk Stil, og Stedet er fortreffeligt valg, ved Havet, foran en tæt bevoxet Kløft af Klinten, gennem hvilken Vandet over mægtige Graastene risler det forbi. De høie Bakker, den dunkle Skov og det uoverskuelige Hav, Alt forener sig her for at give dette Sted den høieste Ynde.

Stiger man op igjennem Dalen, bliver man mellem Stenene vaer et andet hvidtmalet Kors, opreist til Erindring om en troe Skovbetjent, som her i Vinteren 1788 – 89 satte Livet til i den dybe Snee, da han, stolende paa sin Kundskab om Stierne, vilde i en mørk Vinternat overraske Skovtyve, som han troede at have hørt fælde Træer. Høirtro oppe kommer man paa denne Vei til Badehuset, (Tav. V.9 hvis Omgivelser nu ogsaa ere saa tætte

69

og dunkle, at det har et langt mørkere Udseende end forhen. Ogsaa her er anbragt et lidet Vandfald, som erefter flyder gennem den Dal, der stiller mellem Bakken, hvorpaa Badehuset ligger, og en

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

nordligere Pynt af Klinten, paa hvilken førstnævnte Trækors er anbreget. Betydningen af dette Kors vides ikke, men alligevel er det værd at besøge dette Sted, som ved den ligeoverfor liggende høie skovklædte Bakke, paa hvis Skraaning Badehuset inhyller sig, ved den mellemliggende Kløft og den frie Udsigt til den vide Østersøe, bliver et af de meest opløftende Standpunkter. Mod Nord føre herfra Gange ad Klintens Skraaning, som den forhen omtalte, til det saakaldte norske Huus, mod Syd omgivet af Naaetræer, og med fri Udsigt, fra Forsiden, over Østersøen til Stevns Klint og Skaane. Fra det norske Huus løber en Vei i Sydvest, og siden forbi en Dam, Kaninparken kaldet, med et Par Smaaøer, og paa vestre Side en med Træer omgiven Kjøkkemhave.

Gaaer man længere mod Syd, bliver man snart Vaaningshuset eller det chinesiske Lysthuus vaer, og vil saaledes have seet, hvorledes Natur og Kunst have forenet ig, for at danne Liselund til et af de skønneste og yndigste Opholdssteder i Danmark.

Paa en gammel Bøg, ved Kanalen S. for Vaningen, har Geheimeraad Moltke, Præsident

70

i General-Toldkammeret, som besøgte Liselund kort efter Calmettes Død, anbragt følgende Linier:

Du sentiment, du goût, des graces

Ami! tu respectas les traces;

Nature te guida

Quand ton génic créa

Cet endroit délicieux, environs ravissants!

Vois Liselund, vois ton ouvrage,

Qui dans son beau te rend homage,

Et fier de toi nous dit, je suis son monument!

Google oversæt:

Af følelse, af smag, af ynder

Ven! du respekterede sporene;

Naturen guidede dig

Da dit gen blev skabt

Sådan et lækkert sted, dejlige omgivelser!

Se Liselund, se dit arbejde,

Hvem i sin skønhed hylder dig,

Og stolt af dig fortæller os, jeg er hans monument!

Det er sandt, at alle de fortreffelige og smagfulde Plantninger og Anlæg her alene skyldes den ældre Kammerherre Calmette, men vist er det ogsaa, at han neppe nogetsteds i Danmark skulde have fundet et Sted, som af Naturen havde et mere romantisk Præg, og ved Haugekunsten kunde bringes til at smile som Liselund.

Fra Liselund gaaer Kjøreveien til Kridtklinten, omtrent $\frac{1}{2}$ Miil, forbi Aborrebjerget, det høieste Punkt paa Landet. Denne Bakke er det, for den vide skønne Udsigts Skyld, værd at bestige. I Forgrunden nedenfor har man de skønneste Smaasøer, Hunøsøe, Aborresøe, og Gjeddese, samt Liselunds og Klintholms Skove, som kun ved den høie Dronningestol bryde Horizontens fjerne Kreds. Mod Vesten udfolder sig den hele livlige Øe med sine Kirker, Landsbyer, og mangfoldige udfløttede Gaarde

71

mellem grønne og gyldne Marker, - fredelige Billeder paa Landmandens Rolighed, - naar man ved Synet pa Levningerne af Byerne Busemark og Mandemark, ved de blotte Navne, erindres om Sørøverne, Strandingsfærdet og alle de græsselige Scener, dette Distrikt forud har været en

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Skueplads for. Længere borte ser man i Sydvest Falster, i Vest Sjellands Skove, og Nord fra sender den beslægtede Stevns Klint sin høiere Søster en venlig Hilsen. – Ogsaa fra Kongsbjerget og de andre høie Bakker Syd for Klintholm haves fortryllende Udsigter.

Kridtklintens Beskaffenhed i geognostisk Henseende er i det Foregaaende omtalt. At ville beskrive dens Sjønheder, er vistnok et saare vanskeligt Arbeid. En vilde selv i de heldigste Ord finde en mat og utilfredsstillende Skildring, medens en Anden deri vilde finde formegen Følsomhed – Sværmeri – eller endog Overdrivelse. Jeg vil derfor afholde mig fra ethvert Forsøg i denne Henseende, og ikkun af en Nordmands Hilsen til Møens Klint *) anføre følgende Vers, i hvilke den forekommer mig at være treffende skildret:

*) Efter Bernhost. Athene, Octbr. 1818.

Kneiser end Granitens faste Throne
Svimmelhøi og stolt ved vilde Søe;
Hersker end Naturens Rædselskrone
Uindskrænket over kolde Zone,
Skjøn du er dog Danas hulde Møe.

Haabets Farve, Vaarens friske Grønne
Mildt forhøies af den hvide Grund;
Bølger dybt i Strandens Stene stønne,
Brændinger af mørkblaae Afgrund drønne,
Havet skyller over sandgraae Bund.

Snekker dukke paa de høie Vande,
Naar Neptunus rider over Søe;
Mellem Stormens Susen vildt sig blande
Gudens Hingsters Vrinsken mod de Strande,
Der omskyller dig, Naturens Møe

Skibets Svanevinger spiler Vinden,
Høit det løftes, dandser ned og op,
Skoven kneiser høit paa Kridetinden,
Gjennem Kløften hvisker Kildens Rinden,
Bøgen skjælver for sin stolte Top.

Stor Natur og livlige Contraster
Trylle i det høie Schweitserland,
Og europas Søn med Længsel haster
Did, hvor Skov og Fjeld sin Skygge kaster
I Geneves sølverklare Vand.

Møen rækker dig en Mindelillie,
Sukker stille kun, forglem mig ei,
Vandrer! naar du staaer paa fremmed Tillie,

Glem ei, at din Møe har ædel Villie,
Skjøndt til Skyen gaaer ei hendes Vei.

73

Tibur glider langs ad grønne Kyster,
Og bedugger dig med Sølvverskum;
Kunstens Søn til hine Egne lyster,
Og naturens Ven i Favnet kryster
Fortids Heltens Jord-Elysium

Møen, bly og huld som Vaarviolen,
Gjemmer sig i grønne Sletters Favn;
Staaer du undrende paa Dronningstolen,
Smiler Møen blid som Morgensolen
Lærer dig at glemme Sydens Savn.
Ebro dandser med forgylde Bølger
Hist i Vesterlandets lune Skjød,
Mellem, Roser sine Perler bølger,
Medens henrykt du med Øiet følger
Hesperides Haves Blomsterglød.

Møen derimod har Baltherhavet, '
Skummende om kridnehvide Fod;
Mellem Grønt og Hvidt du er begravet,
Og med Ro er her din Aand begavet,
Medens hist du skuer Krig og Blod.

Hvor der kun kort Tid for at besee Kridtklinten, bør, for dog at komme paa de meest udmærkede Steder, fra Maglevandsfaldet gaae mod Nord til det høieste Punkt af samme, Dronningstolen, og derfra mod Syd, forbi Maglevandsfaldet. Denne yndige Dal viser sig herligst fra den Pynt af Klinten, der begrænder den mod Syd, hvortil en smal Sti fører. Sandfaldet forbi, komme man

74

til Tragten, Sommerspiret (Tav VI,) og Graaryg. Paa Tilbageveien kan gjennem Sandfaldet stiges ned til Havet, for ogsaa derfra at see endeel af Klinten. Den bekvemmeste Opgang findes da gjennem Maglevandsdalen. Hr. Rtatsraad Scavenius har hele Veien ladet udskjære Gange og Trappetrin, og paa passende Steder ladet opsætte Bænke. Hvo der kan finde Leilighed, at stige i en Baad ved et af de Syd for Klintholm liggende Fiskerhuse, vil allerbedst, ved at seile tæt under Klinten, kunne tage alle de skønne Afvexklinger i Øiesyn, som denne sjeldne Natur frembyder.

[illegible]

Tredje Hovedafdeling.
Geographisk og statistisk Beskrivelse over
Møenboe-Herred.

Første Capitel.

Oversigt over Herredet i geographisk og statistisk Henseende (Tav. A)

§. 1

Herredets Inddeling, Areal, Byer, Herregaarde,
Antal af Bøndergaarde og Huse, Hartkorn, Folke mængde
og Produktion

Møenboe Herred, under Præstøe Amt og Sjællands Stift, indbefatter 8 Kirkeogne, nemlig Stege, Damsholte, Phanefjord, Kjelbye, Elmelunde, Borre, Maglebye og Bogø. De 7 førstnævnte, der høre under Sjællands Bispestol, indbefatter: Møen, Nyord med derved liggende Holme, Æghomene, Luddeholmene, Tyrholmene, Lindholm, Kosterland, Eegholm, Borren og Malurtholmen; Bogø Sogn, som i geistlig Henseende hører under Laaland og

76

Falsters Stift, indbefatter Bogø med den lille Barholm og Farø.

Hele Herredets Areal er 41,509 Tdld. geometrisk, eller 4,0356 □ Mile. Jordernes Indhold, reduceret til bedste Jord, udgjør ifølge Jordebøgerne i det kongelige Matriculeringscontoir 20964 Tdld. Men herved maa bemærkes, at Skovenes og Søernes Areal er ikke indbefattet i denne Taxation; drages derfor dette fra Herredets □ Indhold, saa findes Forholdet af Jordens Godhed mod bedste Jord i Gjennemsnit at være omtrent som 13 mod 24.

Herredet har Kjøbstaden Stege, 52 Landsbyer, 8 Kirker, 20 Skoler, 7 Præstegaarde, 3 complete Hovedgaarde, Marienborg, Nordfeld og Klintholm, samt to ufrie Sædegaarde med Bøndegods, nemlig Liselund og Aalebekgaard Tav. B.) Foruden disse findes 6 Gaarde, som have noget større Avling end Bøndergaarde, nemlig en Avlsgaard paa Provste-Embedets Jord, Cathrinadal paa Stege

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Kjøbstads Jorder, Koster og Grønsunds Færgegaarde, Tiendegarden i Borre Sogn og Steengaarden paa Klintholms Hovedgaardstaxt. I Stege er ingen Præstegaard. De 7 Præstegaarde have tilsammen 479 Tdld, altsaa i Gjennemsnit ogsaa noget større Avling end Bøndergaarde.

77

Herredet har 548 $\frac{1}{4}$ Bøndergaarde, af hvilke 285 $\frac{1}{4}$ ere Selveiendom, og 263 Fæstegaarde. Af Arvefæstgaarde findes ingen, Gaardene have i Gjennemsnit 4 Tdr. 7 Skpr. 3 Fdl. 2 $\frac{1}{5}$ Alb. Hartkorn. Enkelte Byer have desuden, som Tabellerne vise, ubetydelig Skovskyld, og de til Godserne No. 2 og 3 hørende Selveiere hver nogle Skpr. privilegeret Hartkorn, som ikke er medregnet i anførte Middeltal for Gaardenes Hartkorn. Der haves i Gjennemsnit 9 $\frac{9}{16}$ Td. Sædeland paa Td. Hartkorn, altsaa omtrent 47 $\frac{1}{2}$ Tdld. til en Bondegaard.

Siden 1769 ere 20 $\frac{1}{4}$ Gaarde nedlagte. Deraf ere 11 $\frac{7}{12}$ indtagnen under Hovedgaardene, Koster Færgegaard, Tiendegaarden, Cathrinadal og Frenderupgaard. De øvrige 8 $\frac{2}{3}$ ere udparcellerede til Huusmænd. Foruden disse ere 28 Gaarde udstykkede i større og mindre Parceller, hvilke i Tabellerne ikke ere regnede blandt Husenes Tal.

Husenes Antal er i alt *). Deraf have 624 Jordlodder fra 3 Skpr. indtil 7 Tdld. Huusloddernes Størrelse er i Almindelighed 1 á 2 Tdld.

*) Da Husenes Antal ideligen forøges, kan der ikke indestaaes for dette Tals fuldkomne Nøiagtighed, lig saalidet som deres Areal nøie kan angives. Dog, da Efterretningerne herom, forsaavidt de ikke kunne haves af Jordebøgerne, ere meddelte i Aaret 1822 af Dhrr. Skolelærere, kan der ikke været feilet meget.

78

I alt udgjøre de tilligemed Skolernes 1119 Tdld. Af Husene ere 303, som have mindre end 3 Skprld., regnede for jordløse.

Af det hele Antal Huse ere:

1. Fæste- og Leie-Huse under Herregaardene	361
2. Selveiergaardmænds Fæste- og LeieHuse	282
3. Eiendomshuse	284
Summa	927 Huse

Herredets fri og ufri Hartkorn af Ager og Eng er i alt 3301 Tdr. 4 Skpr. 2 Fdk. 2 Alb., og Skovskyld: 56 Tdr. 4 Slpr. 2 Fdk. $\frac{1}{2}$ Alb. Mølleskyld og Færgeløbsskyld findes ikke.

Deraf a. Privilegeret:

	Ager og eng. Tdr. Skp. Fk. A				Skovskyld Tdr. Skp. Fk. A.			
1. De 5 Herregaards Hartkorn	186	4	-	-	25	3	2	2
2. Til de 8 Pastorater hører	65	6	1	-	-	1	2	2
3. Til 3 nu nedlagt Degne-Embeder	1	7	3	-	-	-	-	-
	254	2	-	-	25	5	1	1
Transport	254	2	-	-	25	5	1	1

79

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

4. Hovedgaardstaxterne til

Godserne No. 2 og 3 78 2 1 - 8 2 - ½

5. Stege Kjøbstadsjorder (Sogne- præstens undtagen)

63 5 - 2 - - - -

6. Koster Færgegaard

2 7 2 1 - - - -

Summa 399 - 3 1 33 7 2 ½

b. Uprivilegeret

Ager og eng.
Tdr. Skp. Fk. A

Skovskyld
Tdr. Skp. Fk. A.

1. Som bruges under de 5 Hovedgaarde

79 3 - - 8 5 - -

2. Selveierbøndergaarde og Huse

1429 2 2 - 6 6 3 1 1/5

3. Selveiergaarde som bruges af andre

19 5 1 1 1/3 - - - 4/5

4. Fæste-Bønder gaard og Huse

1327 - 3 107/336 - 6 1 2

5. Fæste-Bøndergaarde, som bruges af Andre

30 3 - 2 201/336 - - - -

2885 6 2 1 ¼ 16 2 1 1

80

Transport

2885 6 2 1 ¼ 16 2 1 1

6. Kjøbstanden

1 1 1 1 6 2 2 2

7. De to Færgegaarde

15 3 3 ¾ - - - -

Summa 2902 3 3 1 22 5 - -

Af Tab. C. sees Herredets tiendeydende Hartkorn og Tiende-Eiernes Navne.

Herredets Folkemængde var, efter Tællingen af 1 ste Februar 1801, 8485 Mennesker, men, indtil Begyndelsen af Aaret 1822, var den steget til 11204 Mennesker.

Hovednæringsveien for denne Befolkning er Agerbrug. Det er ikke alene næsten den eneste Næringsvei, som Beboerne paa Landet benytte sig af, men ogsaa Kjøbstaden drager mere end sin halve Næring af Jorderne.

Da i intet af Herredets Sogne alle tre Tiender ydes efter gammel Akkord, og Fastsættelse af Tienden paa de fleste Steder har fundet Sted siden Forordningen derom 1810, saa han man, dels ved Hjælp af Tiendekommissionens Protocol, dels, især hvad Damsholte Sogn angaaer, hvor der ingen fast Akkord haves, ved Tællebøgerne, ogenlunde kunnet beregne Heredets Kornproduktion paa følgende Maade:

81

Ved at reducere hvad der tiendes i Hvede, Rug, Byg, Havre, og Erter, efter det lmindeligt antagne Forhold af disse Sædarters indbyrdes Værdi, til Byg, findes, at Middeltallet for enkelt Tiende af een Tønde Hartkorn er 1, 365 Tdr. Byg. Altsaa produceres i Gjennemsnit af Tønde Hartkorn 1, 365 x 30

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

= 40,950 Tdr. Byg. Herredets fri og ufri Hartkorn af Ager og Eng: 3301 Tdr. 4 Skpr. 2 Fk, 2 Alb. multipliceret med 40,950, giver da den aarlige Høst beregnet til Byg = 135200 Tønder.

Ifølge Tab. A. høstets i Gjennemsnit $6 \frac{1}{4}$ Fold. Naar altsaa fra anførte Sum trækkes for Udsæden $135200 : 6 \frac{1}{4}$, eller 21632 Tdr., bliver den aarlige Kornproduktion, beregnet til Byg = 113568 Tdr. Denne Sum, multipliceret med Byggets Gjennemsnitspriis i de 5 Aar fra 1819 til 1823 incl., som efter Capitelstaxten for Sjælland Stift er 2 Rbdlr. 29 $\frac{4}{5}$ pz. S. og T., giver Kornproduktionens Værdi = 262389 Rbdlr. 38 $\frac{2}{5}$ pz. – Endskjøndt saadanne Beregninger aldrig kunne blive fuldkommen nøiagtige, vil dog den her anførte ikke afvige meget fra Sandheden, hvilket en Beregning efter Udsæden, i det Følgende, skal vise.

Endnu vanskeligere end Kornproduktionen, lader sig de øvrige Frembringelsers Værdi, til en taalelig Nøiagtighed, beregne. Imidlertid er det ikke

82

afveien, efter dette Eksempel, Hr. Pastor Lund i sin Beskrivelse over Thorseng har givet, her at forsøge et lignende Overslag for Møenboe Herred.

Regnes for hver heel Bondegaard 6 Malkekøer, for hver Huusmand 1, for Hoveds-, Avls-, og Præstegaarde, samt Møller tilsammen 750; i alt 4965 Køer, hvoraf den aarlige Pro- duktion af Melk, Smør og Ost i alt neppe kan anslaaes høire end 12 Rbdlr. pr. Koe.	59580 Rbd.
--	------------

Af 4965 Køer Regnes omtrent 4800 Kalve, hvoraf omtrent $\frac{1}{5}$ tillægges. De øvrige 3840, der for størstedelen fortæres temmelig spæde, anslaaes å 3 Mk. Stykket	1920 Rbd.
--	-----------

Istedetfor 960 tillagte Kalve, regnes ligesaa mange Qvægstykker at af- gaae til Salg eller Slagtning, å 15 Rbdlr.	14400 Rbd.
--	------------

Naar efter Tab. A. paa hver Gaard
regnes 11 Faar, kan man ikkun
regne 1 paa hvert Huus; paa Ho-
ved-, Avls- og Præstegaarde, samt

83 Møller tilsammen 345, i alt 7300, hvis Lam og Uld, anslaaet for hvert å $2\frac{1}{2}$ Rbdlr., udgjør	18250 Rbd.
---	------------

Af Gjæs kan ikke regnes flere end 3000
Stykker i alt, hvoraf omtrent 15000
Gjæslinger, der, førend de sættes

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

paa Sti og blive fedede med Korn,
gjelde omtrentt 2 Mk. Stykket. 5000 Rbd.

Udbyttet af det øvrige Fjerkræ er sikkerlig, da det fødes med Korn, for intet at regne.

Man kan neppe regne flere end 16000
Frugttræer i Herredet. Regnes 2
Skpr. Frugt paa hvert, høstes 4000
Tdr., á 2 Rbdlr. 8000 Rbd.

Af Rapsæd er vel i det sidste Par Aar
høstet paa Møen henved 1200 Tdr.
aarlig, á 6 Rbdlr. 7200 Rbd.

Kartofler, for saavidt de ikke opfodres,
Humle, Kummen, Kleverfrø, samt
Udbyttet af Biavl, kan vel i alt anslaaes til en Værdi af 5000 Rbd.

84

Fiskeriet i Stege Nor, grønsund, ved
Rydsebek ec., som fornemmelig kun
giver nogle Aal og Sild, hvoraf dog
ingen udføres. kan ikke regnes at
give et større Produkt end 1000 Rbd.
Summa 120350 Rbd.

Lægges dertil Værdien af den aarlige
Kornproduktion. 262389 Rbd.

bliver Værdien af hele Pruktionen 382739 Rbd.

Divideres denne Sum med Herredets Folkemængde: 11204, saa falder kun lidet over 34 Rbdlr. paa hver Person. Man fradrager man ovenanførte Sum de til Produkternes Frembringelse nødvendige Udgifter, som betales udenfor Herredet, samt de kongelige skatter, der ifølge Opgivelse fra Amtstuen i Aaret 1818 beløbe: 37310 Rbd. 63 pz. Sølv og 8098 Rbd. 28 pz S. og T., saa bliver det, som falder paa hver Person, ikkun lidet over 25 Rbd. aarlig. At Velstanden under saadanne Conjuncturer maa aftage, er begribeligt. Om Folkemængden og Næringsveiene skal i det Følgende tales udførligere.

85

§. 2.

De kongelige Embedsmænd og deres Indkomster.

De geistlige Embedsmænd i Møenboe Herred, som kaldes af Kongen, ere: otte Sognepræster, af hvilke for nærværende Tid Sognepræsten i Stege Sogn tillige er Amtsprovst for Møenboe, Hammer og Baarse Herreder, (Sognepræsten paa Bogø staaer under Biskoppen for Laalands og Falsters Stift

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

en ordinerer Catechet, der er første Lærer ved Borgerskolen i Stege, og Amtsprovstens Capellan persona. De verdslige Embedsmænd ere: Bye- og Herredsfogden, Bye og Herredsskriveren, en Toldinspektør, en Told- og Consumptions-Kasserer, en Distriktslæge, en Branddirektør og en Postmester, hvilke alle boe i Stege.

I Henseende til Sognekaldenes Indtægter, kunne de i Almindelighed ikke angives nøiere, end Enhver, som det interesserer, selv vil kunne beregne dem, deels efter Tienden, der udgjør den væsentligste Indtægt, deels efter hvad der i det Følgende, ved hver Præstegaard især, anføres. Da imidlertid Stege Sognekald, har nogle særegne Indtægter, ingen Præstegaard, og en Avling, som omtales under Stege Kjøbstads Jorder, saa anføres dette Kalds Indtægter her: 1. Tienden: a) af Landsbyerne, efter confirmeret Forening: Hvede 32½ Tdr., Rug

86

73 Tdr., Byg 148 ¾ Tdr., Erter 28 ¼ Tdr. Havre 34½ Tdr., samt for Smaaredsel 99 Rbd. 4 Mk. b) Af 2 Gaarde efter mindelig Forening: Hvede 1 Td., Byg 8 5/8 Tdr., samt Smaaredsel 2 Rbd. c) Af Stege betales efter conf. Forening af 1800 89 Rbd. 30 pz. d) Af Hegningshuset 3 Rbd. 2. Præstepenge af Stege 30 á 40 Rbd. 3. Huusleie, som betales af Kirken, 50 Rbd. Sølv. 4. Forat forrette Gudstjenesten i Tugthuset 50 Rbd. S. 5. Refusion af Nordfeld og Aalebekgaard (fordum for Tienden af Stege Ladegaard) 8 Tdr. Rug og 8 Tdr. Byg. 6. Af Østre Mølle 2 Rbd, ifølge Rentek. Skr. af 24de Novbr. 1801, for den Møllen underliggende Plads. 7. Offer og Accidentser 200 Rdd. *). 8 Den i følgende Capitel omtalte Avling.

Endskjøndt Offer og Accidentser stedse have været overordentlig ringe paa Møen, kan man dog sige, at Præsterne her, lige indtil de senere Aar med deres alt for lave Kornpriser, have været anstændigt lønnede.

De andre Embedsmænds Indtægter kunne anslaaes saaledes:

*) Denne Angivelse synes dog noget for ringe. I Damholte Sogn, der ikke har den halve Folkemængde med Stege Sogn, beløbe de 300 Rbdlr.

87

Bye- og Herredsfogden	2000 Rbd. Sølv
Bye- og Herredsskriveren	1000 --
Toldinspektøren	700 --
Told- og Consumptions-Kasserer	600 --
Postmesteren	400 --
Distriktslægen	800 --
Branddirektøren	500 --

Indtil 1820 vare Byefoged- og Herredsskriver-Embedet, ligesom Herredsfoged- og Byeskriver - Embederne, forenede. I bemeldte Aar bleve de fordeelte, som ovenfor. Brandvæsenet paa Landet staaer under Breddirektøren og Bye- og Herredsfogeden, som Politimester; i Kjøbstaden under denne og Brandinspektøren, en af Byens Borgere.

§. 3.

Skolevæsenet.

Endskjøndt Skolevæsenet paa Møen endnu kunde trænge til mangel Forbedring, ogh Skolernes Antal neppe er tilstrækkeligt, ligesom deres Locale ikke allesteder rummeligt nok for det stedse voxende Antal skolepligtige Børn; kan det dog ikke nægtes, at der, især siden det provisoriske Reglement for Almueskolevæsenet paa Landet af 10de Octb. 1806, er arbeidet meget paa dets Forbedring, saavel i Henseende til Underviisningen, som hvad Lærernes Lønning og Distrik-

88

ternes hensigtsmæssigere Inddeling angaaer. Frugterne heraf ere og allerede kjendelige blandt den opvoxende Ungdom. Ogsaa taber sig efterhaanden den Vrangvillighed, hvormed Bønderne i Begyndelsen ydede deres Bidrag til Skolerne.

Ved Folkemængdens overordtlige Tilvæxt og Pengevæsenets Forværrelse fra Aare 1807 og følgende Aaringer, blev deels Skolernes Antal mere og mere for ringe, deels Lærernes Løn saa ussel, at en Forandring blev aldeles nødvendig. En Plan til Skoledistrikternes Inddeling, nye Skolers Anlæggelse og Lærernes Lønning, blev indgivet og approberet af det danske Cancellie 13de Juni 1812, hvorved Ligningen af samtlige Paalæg til Skolevæsenet skeer efter det provisoriske Reglements Forskrifter, og de ældre Præstationers Ydelse er ophørt. Skoledistrikterne paa Møen bleve da inddeelte saaledes, som sees af følgende Udtog af Planen, hvor tillige den hver Skole tillagte Jordlods Størrelse er anført. Mandemark Skole skal efter Planen nedrives, og en mere bekvemt beliggende opføres i stedet. Skjøndt det vilde være uvilligt, at bebreide den nuværende, desuden noksom betyngede, Slægt, at de nyere Skoler just ikke re byggede for Efterkommere, burde dog lige saa gode Bygninger sættes i stedet for Fædrenes naar vi forstyrre disse.

89

Sogn	Byens Navn, Hvori Skolen Ligger eller hvorf- ter den benæv- nes	Skolerne			Skolernes- Loddernes Størrelse i Tdrld.	Skole plig- tige Børne Antal
		Af Fr. 4 des.	Nyere	Ei endnu bygge de		
1. Stege	1. Svendsmark	1	-	-	4	70
	2. Tjørnemark	1	-	-	4	66
	3. Udbye	-	1	-	-	54
	4. Nyord	-	1	-	-	30
2. Damsholte	1. Ebbelnæs	1	-	-	4 6/8	58
	2. Sprove	-	1	-	4 4/8	45
	3. Hjelm	-	1	-	4	58
	4. Frenderup	-	-	1	-	4270
3. Phaneffjord	1. Haarbolle	1	-	-	4	71
	2. Damme	1	-	-	3	53
	3. Askebye	-	1	-	3	60
	4. Toftenæs	-	1	-	5	63
4. Kjelbye	1. Kjelbymagle	1	-	-	4	62

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

	2. Kjeldbylille	-	1	-	5	32
	3. Speilsbye	-	1	-	4	55
5. Elmelunde	1. Hjerrebjerg	1	-	-	3	40
	2. Raabylille	-	-	1	-	61
6. Borre	1. Borre	1	-	-	3 2/8	48
	2. N. Vestud	-	-	1	-	39
	3. Raabymagle	-	1	-	3	39
7. Maglebye	1. Maglebye	1	-	-	3	43
	2. Mandemark	1	-	-	3	50
	3. Busemark	-	-	1	-	45
	4. Søemark	-	-	1	-	38
Summa	24 skoler	10	9	5	64½	1251

Da denne Inddeling er gjort førend hele Landet var udskiftet, er der taget Hensyn til, at Folkemængden i de ikke udskiftede Distrikter snart vilde forøgers. Dette har nu i høi Grad fundet Sted, og de skolepligtige Børns Antal er derfor, saavel i enkelte Distrikter som i det Hele, meget større.

Efter Anordningen for Almueskolevæsenet paa Landet i Danmark af 29de Juli 1814, bør enhver

90

Skolelærer nyde som Lønning 6 Tdr. Rug og 10 Tdr. Byg, der leveres ham in natura, samt 25 Tdr. Byg, der betales efter hvert Aars Capitelstaxt; men, da det dog har været Cancelliet tilladt, efter Amtsdirectionens nærmere Forslag, at fastsætte en noget høiere eller lavere Indtægt efter Omstændighederne, er det, Skolelærerne paa Møen, ifølge omtalte Plan, tillagte Lønningsbyg, forskjelligt næsten for hver Skole, fra 20 til 32 ¼ Tdr.

Efter Planen nyder, til et Eksempel, Skolelæreren i Borre:

1. Fødekorn in natura: Rug 6 Tdr., hvoraf Degneindtægt 4 Tdr. 5 Skpr., nyt Paalæg 1 Td. 3 Skpr.; Byg 10 Tdr., hvoraf Degneindtægt 4 Tdr. 5 Skpr., og nyt Paalæg 5 Tdr. 3 Skpr.

2. Øvrigt Lønningsbyg 28 Tdr. 1½ Skp., der indkommer saaledes:

a. Degnekorn 7 Skpr. Rug =	
10½ Skp. Byg og 11 Skpr.	
Byg, i alt	2 Tdr. 5½ Skp.
b. Julerente, 6 Lpd. 12 Pd.	
Felsk, 9 Gjæs, 27 Lpd Brød,	
9 Snese Æg; anslaaes til	11 Tdr. –
c. Offer og Accidentser 12 Rbd.	
Skoleløn 24 Rbd., Skole-	

91

marker 3 Rbd., anslaaes til	
6½ Td. Byg, som med nyt	
Paalæg 8 Tdr. er	14 Tdr. 4 Skp
	28 Tdr. 1½ Skp.

3. Første Kirkesangerløn, Byg, nyt Paalæg 3 Tdr. 6 Skpr. Fragaard Afgift til Stege Skole: Rug 7 Skpr., Byg 1 Td. 3 Skpr., samt til Kirkebud og Expenser 2 Rbd. 20 Pz.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Denne Afgift til Stege Skole, der synes at være en saare uvillig Tribut af Skolelærernes ringe Løn, svares af alle Landsbyeskolerne, udtagen de 4 i Stege Sogn. Den er forskjellig fra 1 Td. Byg til 2 Tdr. Rug og 1 Td. 3 Skpr. Byg. Om oprindelsen til den, see 1 D. S. 447.

Foruden Lønningskornet har enhver af Skolelærerne Fodring til 2 Køer in natura = 128 Lpd.

Høe og 192 Lpd. Halm, samt fornødent Brændsel, efter Anordningen. Skolelærerne i Udbye og paa Nyord, som ikke have Jord, have Græsning i stedet. Endskjøndt Skolernes Jordlodder kun ere meget smaa, ere de dog af Vigtighed, for Græsnings Skyld.

Endnu maa her anføres, at Kong Frederik V., under 4de Novbr. 1748, til to nye Skoler i Damsholte Sogn (Hjelms og Sproves) allernaadigst har skjænket 600 Rdlr. (See Hofman.) Da Renterne

92

heraf fradrages det, Lærerne i disse Skoler efter Planen tillagte, Lønningskorn, kommer denne Gave ikke dem, men Distrikterne, tilgode.

Offer og Accidentser kunne vel noget overstige, hvad det i Planen er anslaaet til; men Indtægten deraf er dog i Almindelighed saare ringe, og man vil finde, at Landsbye-Skolelærerne paa Møen, især i de senere Aar. da Capitelstaxen har været saa overordentlig lav, have været yderst tarveligt aflagte. Den i Forbindelse med Navigationsinstituttet (Aar 1697 – 1701) oprettede Regne- og Skriveskole i Stege vedblev, efterat hiint var forvandlet til et Tugt- og Manufakturhuus. De 20 til 24 Drengbørn, der i samme nøde Underviisning i Læsning, Regning og Skrivning, maatte synge i Kirken. De erholdt, ved Hjælp af Skolens betydelige Kapitaler, Klæder, tilforn sorte, siden sote Underklæder og røde Trøier med sort Kreve. Dette gav Anledning til at benævne Skolen: den sorte Skole. Chordeggen var desuden forpligtet, at holde Skole for et lignende Antal Børn; men disse tvende Skoler vare langtfra ikke tilstrækkelige. og, uagtet der fra Regjeringens Side var givet de herligste Anordninger for Skolevæsenet, saavel i Kjøbstæderne, som paa Landet, fandtes dog ingen Udsigt til dets For-

93

bedring i Stege førend i Marts 1817, da Capellaniets, efter den residerende Capellan Hr. Winthers Død, blev nedlagt, og dets Indtægter bleve anvendte til Skolevæsenets Organisation. Under 6te Januar 1818 blev Planen for Stege Borgerskole allernaadigst confirmeret, og under 15de April f. A. Cand. Theol. A. F. Winding beskikket til ordineret Catechet og første Lærer ved samme, æigesom og af Direktionen blev antaget 2den og 3die Lærer: a. Fri Bolig. b. 11 9/14 Tdld, god Jord. c. I Føde- og Lønningskorn 10 Tdr. Rug og 50 Tdr. Byg. d. Offer til alle tre Høitider, ansat for 20 Rbd. Sølv. e. Løn af Kirken 25 Rbd. f. Græsning til 2 Køer og 6 Faar i Byens Mark, samt 6 Favne Brænde. 2. Den anden Lærer, som er en Student, der forretter Chordegns Pligter i Kirken: a. Af Kirken 16 Rbd. 4 Mk. Sølv istedetfor Bolig. b. 6 3/8 Td Land. c. Føde- og Lønningskorn 6 Tdr. Rug og 30 Tdr. Byg. d. Offer og Accidentser 40 Rbd. Sølv. e. Græsning til 2 Køer og 6 Faar, samt 6 Favne Brænde. 3. Den 3die Lærer, som efter Planen bør være en ugift Seminarist: a. Fri Bolig. b. 5 Tdld. Jord *). c. Føde- og Løn-

*) Anden og tredje Lærer skulde efter Planen hver havt 7½ Tdld.; men gives for det Manglende 2 Tdr. Byg efter Cap. Taxt pr. Tdld.

94

ningskorn 4 Tdr. Rug og 24 Tdr. Byg. d. Skoleløn 10 Rbd. Sølv. e. Græsning til 2 Køer og 6 Faar, samt 6 Favne Brænde. Til at bestride disse Udgifter haves foruden det nedlagte Capellanies Indtægter: 1. Renten af den gamle Skoles Kapital: 2700 Rbd. Sølv og 975 Rbd. Sedler. 2. Pensionskornet af Landsbyeskolerne (forhen af Degneembederne) 16 Tdr. ½ Skp Rug og 24 Tdr. 7 ¾ Skp. Byg. 3. Tavlepenge c. 25 Rbd. Sedler. 4. Bidrag af Lindemark, som hører til dette Skoledistrikt: 4 Tdr. 21

Skp. Rug, 5 Tdr. $\frac{1}{2}$ Skp. Byg og 2 Rbd. Sølv. Det Manglende repareret paa Byen, og udgjør omtrent 400 Rbd. aarlig.

Foruden Borgerskolen har Stege for 3 Aar siden faaet en privat Skole for Dreng og Piger, som meget roses.

Den indbyrdes Underviisningsmethode er bleven anvendt i den nederste Klasse i Stege Borgeskole, men i Landsbyeskolerne findes den aldeles overflødig og upassende. Imidlertid have disse haft en ikke ubetydelig Udgift, ved at betale de dertil hørende Stave- og Regneapparater, der nu her, som i de fleste andre Skoler i Danmark, henligge ubrugte. Havde det ikke været bedre anvendt som Bidrag til de endnu manglende Skolers Opførelse, som Menighederne i nærværende Periode ikke formaae at be-

95

stride? Det halve Antal skolepligtige Børn, som efter Anordningen møde paa eengang, overstiger i nogle Distrikter, (især i de Sogne, der efter Planen skulle have flere Skoler) halvtredsindtyve. Enhver, der har seet Skolestuerne i Frederik den 4des Skoler, og tillige veed, at de tre Fjerdedele af de Børn paa Møen, som i deres 7de Aar begynde Skolegangen, kunne læse med temmelig mekanisk Færdighed, maa tilstaae, at Trangen til mere Plads er større her, end Trang til Indførelse af den indbyrdes Underviisningsmethode.

Ved Skolen i Svensmark er anskaffet gymnastiske Apparater, og Skolelæreren underviser der i Gymnastik. Dette kan være ret godt, safrø intet Vigtigere derved forsømmes. Men, kunde Underviisningen i Haandarbeide, hvormed Karle og Dreng kunde beskæftige sig i de lange Vinteraftener, eller praktisk Anviisning til Havedyrkning, som er ganske forsømt blandt Møens Bønder; kort, kunde Veiledning og Opmuntring til Industrie og Huusflid udgaae fra Landsbyeskolerne, hvorpaa man dog andre Steder har adskillige udmærkede Exempler, saa var dette upaatvivlelig en vigtigere Gjenstand end Gymnastikken, hvor gavnlig denne end kan være.

96

§. 4. De Fattiges Forsørgelse.

De Fattiges Forsørgelse paa Møen skeer, i Overensstemmelse med de almindelige Anordninger for Fattigvæsenet, sogneviis, ved aarlig Repartition efter Hartkornet, eller, hvad Stege angaaer, efter Grund- og Næringsdele. Tab. D., der er sammendraget efter Fattigprotokollerne for ethvert Sogn, viser saavel Fattiglemmernes Antal af hver Klasse, saaledes som det var i Aaret 1821, samt hvad der i bemeldte Aar er udredet til deres Forsørgelse. Foruden den paa Tabellen anførte Understøttelse i Naturalier, erholde de Fattige, efter Omstændighederne, Understøttelse i Penge. Communerne ansættes derfor, foruden de anførte Naturalpræstationer, aarlig til et vist Pengebidrag, der retter sig efter den Pengeunderstøttelse og de andre Udgifter, der skulle udredes, samt Fattigkassens Tilstand. Saaledes har Kjelbye Sogn f. E. i bemeldte Aar udredet 39 Rbd. 32 pz. De Fattige nøde en Understøttelse af 31 Rbd. Desuden beløbe Udgifter til Læge, Medicin, Huusleie og Liigkister 104 Rd. 31 pz., i alt 135 Rbd. 31 Pz. De andre og tilfældige Indtægter bestaae i. hvad dr maatte indkomme i Helsingørs Hospitals Tavle mere end 9 Rbd. aarlig, Indtægt af Kirkeblokken, og andre frivillige Gaver, Bøder til Fattigkassen, Fattiglemmers Efterlandenskab, Renter o. desl. Stege Byes Fattige tilkomme, ifølge Hofman, fra gammel Tid aarlig 6 Sldlr. af Byens Accise. Bespiisning efter Omgang finder ikke Sted; derimod drage Fattigcommissionerne Omsorg for, at saadanne Fattiglemmer, som aldeles ikke kunne sørge for sig selv, komme i Kost hos Andre.

Antallet af Fattiglemmerne er, med Hensyn til Øens Folkemængde, ikke stort; men der findes og et betydeligt Antal Stoddere, foruden dem, der nyde Understøttelse af Fattigkassen. Dog findes ingen Betlere, henhørende til Menighederne; derimod streifer en uendelig Mængde reisende Haandværkssvende betlende over Øen.

Møen eier intet Hospital, men har 8 Senge eller Pladse i Vartou, hvorom allerede er talt i det Foregaaende (1 Deel, S. 309 ff.). Ogsaa savner Øen Arbeidsanstalter. Dog har Fattigcommissionen i Stege i 1823 kjøbt en Bygning sammesteds, som den agter at lade indrette til t Arbeidshuus. Desuden eier Fattigkassen 4 Huse, som beboes af de Fattige, hvorimod de til Husene hørende Jorder ere bortforpagtede til Fordeel for Kassen.

I Henseende til Udbredelsen af Naturalier, finder ifølge Tabellen en besynderlig Ueensformig-

98

hed Sted mellem Sognene. Uddeling af Meel, Flesk, Uld, Blaar ec. i mange Smaaportioner, er neppe heller rigtig. Værdien af hvad der i 1821 er medgaaet til de Fattiges Understøttelse udgjør, naar Naturalierne beregnes efter da gjeldende Priser, omtrent 4000 Rbdlr. Sedler, og, reparteret paa Hartkornet, 3136 Tdr., falder omtrent 1 Rbdlr 27 pz. paa hver Td. En Gaard paa 5 Tdr. = Skp. 1 Fk. 3/16 Alb. af Damsholte Sogn svarede i 1821: Rugmel 2 Skpr., Malt 1 Skp., Erter 1 Skp., Gryn ½ Skp., Flesk 4 Pd., Tørv ½ Læs, samt i Penge 4 Mk. Tegn. Paa Bogøe gives af hver Gaard aarligen omtrent: Rug 2 Skpr., Byg 2 Skpr., Erter ½ Skp., Gryn ½ Skp., Flesk 4 Pd. samt 1 Læs Tørv.

Under de paa Tab. D. anførte rentebærende Kapitaler ere følgende Legater indbefattede. (Jvfr. Hofmans Foundationer, 8 Tom. Pag. 515. ff.) 1) Stege Sogn: a. Admiralitetsraad Geert Treschous Legat af 60 Sldlr. til Fattige Huusarme i Stege, dat. 26de Juni 1686, og Aar5 1742 ved Tillæg af Renter ec. forøget til 100 Sldlr. b. 1709 havde Stege og Landsbyerne samlet 200 Sldlr., som vare udsatte paa Rente. c. Hans Ullemark og Hustrue givet ved confirmaret Testament 50 Sldlr. til de Fattige, d. En Unavngiven har givet til de Fattige 100 Sldlr. e. En

99

Samling af 3 Oplæg og overskud 1742 af Renten, 92. Sldlr. f. Endvidere har Mathias Davidsens Enke givet et Huus med 5 Skpr. Land i Nymark, som ved hendes Dødsfald skulde sælges, og de Fattige til Indtægt beregnes, samt Byefoged Jens Ponig og Organist Jørgen Lund 1736 ligeledes givet et Huus paa 4 Fag, med en Jernkakkellovn. g. Stege Sogns Landsbyers Fattige havde 1742, ifølge Regnskabsprotokollen, 400 Sldlr., men, hvoraf de ere samlede, vides ikke. h. Mag. Morten Reenberg har den 11te Decbr. 1700 legeret til Udbyes Fattige 70 Sldlr. (see 1 Deel S. 583). 2. til Phanefjord Sogns Fattige har Selveier Mads Larsen Søholm og Hustrue Marie Nielsdatter den 13de Febr. 1810 legeret 100 Rdlr. 3. Til Elmelunde Sogns Fattige har Erik Bruun, Kammertjener hos Oberjægermester Grev Reventlau, skjænket 60 Sldlr., som, ved Renternes Tillæg fra 11te Decembr. 17178 til 1723, og 2 Sldlr. tillagte f Provst I. Huulbek, ere forøgede til 80 Sldlr. *). Kapitalen, nu 52 Tbd. 32 pz. Sølv, staaer i Amtskassen, men siden 1817 ere ingen Renter betalte.

*) I Hofmans Foundationer er urigtigt anført 100 Sldlr.

100.

§. 5.

Om Veie og Befordringsanstalter.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Hovedveiene paa Møen ere følgende:

Fra Stege til Koster Færgebroe	14137 Alen
Fra Stege til Grønsund Færgebroe	24225 Alen
Fra Stege over Hjertebjerg til Liselund	24870 Alen
Fra Stege over Raabyelille til Klintholm	24524 Alen
Fra Koster over Ebbelnæs til Grønsund Færgebroe.	24650 Alen

Disse Veie ere i de senere Aar meget bedre istandsatte end tilforn, og i det Hele upaaklagelige.

Fra Klintholm gaaer en Vei af 1/3 Miils Længde til Maglevandsfaldet, hvor Reisende, der ville besee Kridtklinten, i Almindelighed stige af. Herfra til Liselund er omtrent ½ Miil. Hvad der er sagt om Hovedveiene gjelder ikke om de mindre Veie. Disse ere paa nogle Steder, især i nogle Bye paa den vestre Kant af Øen, næsten ufremkommelige om Efteraaret eller Vinteren. Gjennem Vollerups bundløse og halsbrækkende Gade, f. Ex., ødelægger Bønderne før deres Vogne og Heste, end de skulle istandsætte den. I denne og flere Byer er det Onde endnu forværret derved, at Bønderne paa egen Haand have udskiftet Gaderne, og paa flere Steder altfor meget indknebet Veien.

101

Møen hat to Færgesteder: Koster Færgegaard, hvorfra Overfarten skeer til Kallehauge i Sjælland, og Grønsunds Færgegaard med Overfart til Lodshusene paa Falster. Færgegaardenes eiere ere forpligtede, at befordre dem fra Færgestedet til Stege, for den almindelige Vognmandstaxt. Hvo der reiser fra Møen til Falster, eller derfra til Møen, er i begge Tilfælde ilde tjent.

C: W: Eckersberg Udsigt mod Koster fra Kallehauge

Kommer man fra Møen til Lodshusene, saa finder man her ingen Befordringsanstalter. Vilde man have en Baad til Stubbekjøbing, da kunde Færgemanden enten afslaae det, eller forlange en ubillig Betaling; thi har er ikke forpligtet til at befordre dertil, og der er altsaa ingen Taxt for Betalingen. Fra Falsters Side er en anden Uleilighed. Færgegaarden har Rettighed og Forpligtelse til Færgebefordringen fra begge Sider. Men der er kun een Færge, og denne ligger paa Møens Side; vil man have Heste og Vogn over fra Falster, skal der altsaa først ryges efter Færgen, og, at det som oftest varer meget længe, førend dette paa Møen bemærkes, og Færgen kommer over, er begribeligt. Skal men til Bogøe, daa maa Vognen enten kjøre ud til Baaden, eller der maa vades iland, thi der findes ikke et eneste Sted, hvor en Baade beqvemt kunde lægge til. Det bedste

102

er Syd for Nybye ved Frukilde. Besynderligt, at denne lille Øes Beboere ikke kunne blive enige om at bygge en liden Broe. For Bønderne paa den vestlige Kant af Møen vilde det upaatvivlelig være gavnligt, om det blev paalagt Eieren af Færgegaarden, for en bestemt billig Fragt, at føre deres Korn til Stubbekjøbing. Kornpriserne have her i de senere Aar været saameget høiere end i Stege, at Fragten kunde bestemmes saa lav, at det var til Fordeel, saavel for Færgemanden som for Bønderne. Disse vilde da kunne undgaae den vilkaarlige Behandling af Kjøbmændene i Stege, der maa være en Følge af, at denne er den eneste Kjøbstad paa Øen.

Pakkeposten til Kjøbenhavn, der tillige, siden 1ste October 1820, er Agepost, afgaaer fra Stege Fredag Morgen, om Sommeren Kl. 6 og om Vinteren Kl. 8; Brevposten Tirsdag Morgen. Kl. 6 om Sommeren og Kl. 7 om Vinteren. Posten ankommer fra Kjøbenhavn til Stege sædvanlig om Søndag Aften og Onsdag Eftermiddag, Til Falster gaaer ingen Post fra Møen.

I Stege er intet Vognmandslaug, en nogle af Byens Borgere ere forpligtede, at befordre Reisende efte den almindelige Posttaxt, og tilsiges efter Omgang. I Byen er et Par Gjestgiversteder, som

103

just ikke fortjener Roes. Forpagteren af Liselund logerer og beværter Reisende.

Andet Capitel. Beskrivelse over ethvert Sogn i Særdeleshed.

§.1.

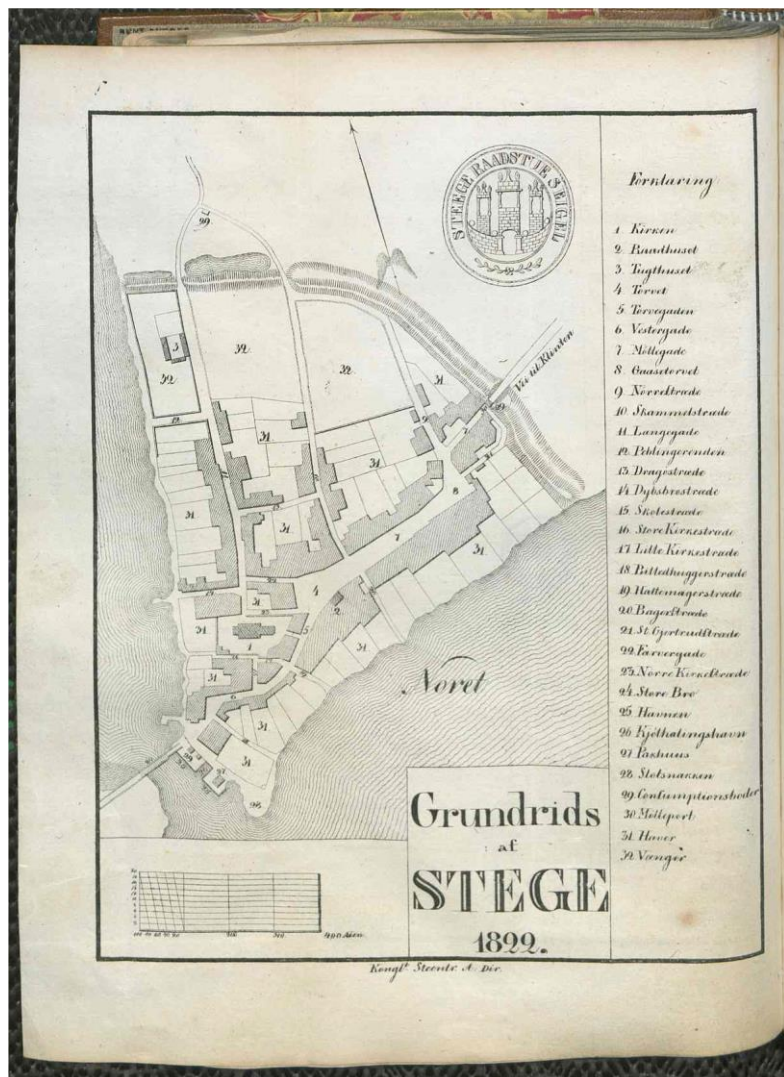
Stege Sogn (Tab. E.)

indbefatter Kjøbstaden Stege og 10 Landsbyer. Dets Grændser ere mod N. Østersøen, mod Ø Kjelbye Sogn og nogle af Nordfelds Hovedgaardsjorder i Elmelunde Sogn, mod S. Østersøen og Damsholte Sogn, mod V. Ulsund. Øen Nyord, med de ved samme liggende ubeboede Holme, samt Ægholmene, Luddeholmene, Tyrholmene, Lindholm, Kosterland og Eegholm, høre til dette Sogn.

A. Kjøbstaden Stege ligger omtrent midt paa Øen, paa den nordre Side af Indløbet til Noret, over hvilket, fra den vestre Deel af Landet, en 400 Alen lang steensat ophøiet Vei, Støvvasen kaldet, og en 117 Alen lang Broe føre til Byen *)

*) Broen har fordum lagt mere østlig, og Veien gik da igjennem Slottet. Den har før været forsynet med en

104

Oprindelsen til Byens, saavel som til det gamle Stegeborgs, Navn kan søges i det gothiske Ord Stak, Ståke, som betyder et lidet Sund, et stridigt, smalt Vandløb, saaledes som det ved Ståkaborg i Øster-gothland, ved Stegeholm i Smaaland *), og her ved vort Stege, hvor en smal Strøm forbinder Ulfesund med Noret, hvilken i ældre Tider, da dette havde Udløb forbi Raabyelille, maaskee har været stridere

end nu. Nogle mene og, at Staden har sit Navn af Steig, et nedersachsisk Ord, der betyder en smal Broe **)

Byen er paa de tre Sider omgivet af Ulfesund og Noret. Mod Nord skilles dens Plan, der udgjør 52 Tdld., fra Rødsteens Overdrev og andre Byens Jorder ved Levningerne af den gamle Befæstning, en smal Vold, med en temmelig bred Grav foran. Foruden den førstnævnte sydvestlige Hovedindkjørsel til Byen, har den her tre andre,

Vindebroe, der var at foretrække den nuværende Rulle- eller Skydebroe. I Aaret 1819 fik den en Hovedreparation, der kostede 5780 Rbdlr. Støvvasen er i Aarene 1822 og 23 forsynet med nye Steenmuur og Rækværk af Egetræ paa begge Sider. Begge Steenmurene kostede ved Licitation 3970 Rbdlr. og Rækværket 1015 Rbdlr.

*) Rhytzeliuss Svio-gothia munita. S. 174. Dalin T. 1 p. 3.

**) At den skulde have Navn af nedrammede Pæle og Stager, (See Hofmans Suppæemet til Pontoppidans danske Atlas) synes ikke rimeligt.

105

der i ældre Tider forsvaredes af Taarne med Skydehuller, af hvilke kun det østligste, som Landeveien gaar igjennem, er tilbage. Om Byens Skjæbne, og hvad den har lidt ved Krige og Ildsvaade i ældre Tider, er forhen talt. Ogsaa i det sidst henrundne Seculum, har den lidt betydeligt ved Ildebrand. Aar 1740 brændte nogle af de bedste Kjøbmandsgaarde og adskillige Huse; 1754 brændte 3 Gaarde eller Huse; 1761 atter 10 Gaarde og Huse; 1772 syv Gaarde og Huse. Men den betydeligste Ildebrand var den 23de Mai 1774, da 112 Huse og Gaarde blev lagte i Aske *). Førend denne Ildebrand havde Byen 183 private Gaarde og Huse. At den før har været af langt større Betydenhed, sees endnu af de mange ubebyggede Stræder, hvis Navne have vedligeholdt sig. Byen har et anseeligt Torv, og i alt 17 Gader og Stræder (see hosføiede Grundrids). Den er inddeelt i 4 Qvarterer eller Fjerdinger, nemlig Øter, Vester, Nørre og Bøtte Fjerdning, og har for nærværende Tid 188 private Gaarde og Huse. Fire Gaarde

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

og eet Huus med to Etager ubdtagne, ere de alle kun een Etage høie. Nogle have Qviste til Gaden. Med Undtagelse af to til tre nyere grundmurede Gaarde, ere da alle af Bin-

*) Byen erholdt da kongelig Understøttelse af 400 Tdr. Korn, Eftergivelse i Consumptionen m.m.

dingsværk, og tegltæggede, paa et Par gamle Huse nær, der have Straatat.

Samtlige Byens Bygninger ere assurede i Brandkassen for den Summa 360610 Rbdlr. Sølv.

Byens offentlige Bygninger ere: Kirken, Skolehuset, Raadhuset, Møens Tugt- og Forbedringshuus, samt 2 Consumptionsbøder, med Værelser for Betjentene. Endnu kunde hertil regnes et Kaagehuus ved Havnen og 5 Huse, tilhørende Byens Fattigkasse, hvoraf eet er bestemt til en Arbeidsanstalt.

1. Kirken. Stege har tilforn havt to Kirker, af hvilke den ældste, St. Gjertruds Kirke, laae ved Byens østlige Side ud til Volden, og blev aldeles ødelagt i den svenske Krig 1658. Den nuværende St. Hans's Kirke blev efter denne Krig, ved Hjelp af den gamle Kirkes Ruiner og 1800 Rdlr., som Kongen skjenkede, forøget med et nyt Chor. Dens Længde, Taarnet iberegnet, er 900 Alen, Breden 30 Alen, og Taarnet omtrent 50 Alen høit. Saave41 dette som Kirken ere tegllæggede *). Kirkens Bygning er aldeles ikke smuk; dog har den i Udseende vundet meget ved Nedta-

*) Kirkens Tag maa have faaet en Hovedreparation 1775, da dette Aarstal og Christian den Syvendes Chiffer med blaae Tegl deri er indlagt.

107

gelsen af nogle vanzirende Udbygninger. Materialerne deraf solgtes ved offentlig Auction, og den indkomne Sum anvendtes til Anskaffelsen af nye Vinduer. Kirken er indvendig meer end rummelig nol, temmelig lys, har overalt murede Hvælvinger, og to Rader Piller. Den har overalt murede Hvælvinger, og to Rader Piller. Den har 4 Rader Stole, en bred Hovedgang lige for Alteret og en mindre pa hver Side. Prædikestolen, med yderst maadelige Figurer i Træ, er omtrent midt i Kirken. Paa dens forreste Side staaer: "Frantz Ranzov, Rigens Hofmester." Alteret er flyttet frem, saa at Præsten, efter nye Skik, vender Ansigtet mod Menigheden. For Enderne af Alteret ere to velindrettede rummelige Skriftestole. Altertavlen fortjener, som et udmærket Kunstværk, Opmærksomhed. Christi Korsfæstelse er der forestillet. En heldig Sammenstilling og rigtig Tegning udmærker især dette Stykke. Legemets Lidelser ere i Christ Hoved, ved en ædel Pensel, blandede med Sjælens endnu haardere, og den lidende Taalmodighed tillige udtrykt paa det henblegnende Ansigt, Marias og Johannes's Smerte over den Elskedes Død, der paa Fleres Bekostning, som Indskriften viser, er anskaffet 1589 for 300

*) Paa Maleriet er intet Navn at opdage. Man mener, det er en Coåie af et af Domenicginos Altermalerier;

108

Sldlr., trænger til Forbedring, saavelsom et meget maadeligt Seierværk i Taarnet. Her findes tre Klokker, af hvilke den ældste har været i St. Gjertruds Kirke, af hvilke den ældste har været i St. Gjertruds Kirke, som sees af dens Indskrifter med Munkebogstaver: Anod ni MCDXLIII coplev iohes ni holai ista capana tempore dni iohanis clawesen plebani protunc et martini rasen tutoris sancta gertrudis. Den anden har Aarstallet 1500, men dens Indskrift lader sig i øvrigt ikke dechiffere. Den tredje Klokke er nyere, og en Klokke med Aarstal 1182, som Sandvig ommelder, findes her nu ikke. En Liigsteen med Navnene Oluf og Mouritz Bille, Sønner af Lehnsmanden Anders Bille, og med Aarstallet 1534, laae foran Alteret, men er nu borttaget. I den vestlige Ende af Kirken er Etatsraad og Amtmand Casper Gottlob Moltkes og Frues Begravelse, til hvis Vedligeholdelse han har legeret 100 Rdlr. til Kirken. Etatsraadens Liigkiste er af Kobber, og hans Gemalindes en smuk Mammorkiste.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Indgangen til Begravelsen fra Kirken er nu ifølge Forordningen tilmuret, og en Indgang anbragt udenfra ved Taarnet. Geheimeraad og Amt-

paa Pillerne ved Siden staaer Anno 1704; men, hvo der har skjænket den, vides ikke. Den har forhen to Gange lidt betydeligt ved slet Fernis.

109

mand Frederik Christian von Møsting og Gemalinde, Fru Elisabeth von Schack, ligge begravne i Hovedgangen i Kirken. Inskriptionerne paa Liigstenene indeholde i Korthed deres Levnetsløb, og paa Geheimeraadens sees hans Symbolum: Deo, Regi et Provimo.

Kirken har et smukt Sølv-Døbefad, skjænket 1721 af Amtmand Moltkes Frue, og desuden, til Brug ved Communionen, en stor Sølvkande, skjænket 1699 af Sognepræsten Mag. H. Viborg og Ritmester G. Mohr, et Sølvbæger m.m. samt to Lysekroner, den ene skjænket 1798 af Apotheker Smith og Hustrue. Kirkegaarden er heelt omgivet af en 1 Alen tyk tegltægget Muur. Denne Kirkegaard benyttes nu ikke mere. Den nye Kirkegaard udenfor Mølleporten indeholder 1 10/14 Tdld. Kirken er assureret i Brandkassen for 12000 Rbd. Sølv. Dens Indtægtskilder ere: 1. Sognets Kirketiende. 2. Refusion af Maglebye Sogns Kongetienden, 59 Rbd. 14 pz. sølv. 3. Jordskylde af 8 Huse i Byen, tillagte Kirken af Kong Christian den Femte, 2 Rbd. 14 pz. 4) Stolestadepenge. som aarlig kunne beløbe mellem 30 & 40 Rbd. 6. Afgift for Jord til Liig, fra 1 Rbd. 48 pz til 3 Rbd. for hvert. Kirken haraldeles intet Fond. Ifølge Regnskabet for 1821,

110

vare dens Indtægter i dette Aar	942 Rbd.
Kaffebeholdningen fra 1820	<u>617 Rbd.</u>
	1559 Rbd.
Udgiften i 1821 til Reparationer m.m.	<u>1189 Rbd.</u>
Beholdning	370 Rbd.

2. Skolen, beliggende i Møllegaden ned mod Torvet, har tre rummelige Underviisningsstuer, Værelser for første og tredje Lærer, nogle Udhuse og Plads til gymnastiske Øvelser. Den er assureret i Brandkassen for 2820 Rbd. Sølv. Bygningen, hvorpaa der heftede en Gjeld af 853 Rbd. 2 Mk., var, under 25 Juli 1808, af Nordfelds forrige Eier, J. B. Resch, skjænket Byen til offentlig Brug, og under Krigen bleven brugt til Sygehus for militaire. Da den gamle Skolebygning ved Kirkegaarden var for liden til at rumme et Antal af over 200 skolepligtige Børn, blev den solgt, og ovennævnte Gaard i Aaret 1818, med en Bekostning af 2000 Rbd., indrettet til Skole.

3. Raadhuset er en grundmuret Bygning paa 5 Fag, 1 Etage høi, med Qvist til Gaden og Kjelder. Byens forrige Raadhuus, som blev ødelagt i Krigen mod Sverrig under Frederik den 3die, stod paa Torvet. Det nuværende kom istand under Christian den 6te, hvis Chiffer og

111

Byens Vaaben findes over Døren, samt Aarstallet 1742 indlagt med Jern Muren. Over Døren findes Bogstaverne N. von G. (Nicolai von Gersdorff), og over Vinduerne H. O. K., N. G., G. B. og M. B., som skal være Begyndelsesbogstaverne af de ældre Borgemesteres Navne. Indvendig har Raadhuset en Forstue, hvor der før har været Veierbod, en Stue, hvor Retten holdes, en Stue, hvor Brandfolkene i Tordenveir skulle opholde sig, en Arrest for simple og to for grove Forseelser. Bygningen er assureret for 1640 Rbd. Sølv.

Raadstueseglet, eller Byens Segl, sees paa hosføiede Grundrids. Et ældre, med omskrift: ”Stege vi Signeth”, har ligesom dette et Slot med tre Taarne, Billedet af det gamle Stegeborg, Byens Vaaben.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Byethinget holdes paa Raadhuset hver Tirsdag, og, siden Bye- og Herredsfoged-Embederne bleve forende, bliver ogsaa Herredstinget holdt her om Mandagen. Det forrige Thinghuus, $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej fra Byen i Lindemark, er opført paa Foranstaltning af den 1697 beskikkede Commission, og har Aarstallet 1699 og Christian den 5tes Chiffer. Dertil ligger 2 smaa Vænger paa 1 Tdl., som bruges af Rettens Betjente. Bygningen bruges i øvrigt nu til Arresthuus.

112

4. Møens Tugt og Forbedringshuus. Hovedbygningen til Gaden bestaaer af 13 Fag Grundmuur, og er 33 Alen i Længden og 14 i Breden; Den har to Etager, foruden Kjelder *). Fangerne ere i 2den Etage, hvor der er en Arbejdsstue for Mandfolkene, en for Fruentimmerne, et Værelse, hvor Gudstjenesten holdes, og 4 Kamre. Ovenover 2den Etage ere to Lofter, indrettede til Sovestuer, een for Mandfolkene og een for Fruentimmerne. I den underste Etage er Kjøkken, Spisekammer ec. og 5 Værelser, hvoraf eet benyttes til Forsamlingsværelse for Inspektionen: de andre beboes af Tugthuusskriveren. Ved den søndre Ende af Hovedbygningen er i Sommeren 1795 opført en grundmuret Bygning paa 5 Fag, een Etage høi, hvori ere 8 Kamre, med Kakkelovn, for Sindssvage **). Baghuset, 20 Fag Bindingsværk, indeholder Tørvehuse, et Brændehuus, Loe, Lade, et Pakkammer og en Stald. Disse Bygninger ere assurerede i Brandkassen for 10760 Rbd. Sølv.

Til Stiftelsen ligger en liden Have paa 1 Skp. Land,

*) Indskriften over Døren: "Dominus mihi Adjutor" med Aarstallet 1702, kunde gjerne have veget for en mere passende, da Bygningen fik sin nuværende Bestemmelse.

**) Efter Licitationsforretning af 13de Marts f. A. kostede denne Bygning 1128 Rdrl. at opføre.

113

og et Vænge paa 2 Tdld., skjænket af Provst M. Reenberg. Dette bortleies mod en aarlig Afgift. Stiftelsen staaer under en Direktion, bestaaende af Politidirektøren i Kjøbenhavn og Direktørerne for Fattigvæsenet sammesteds, samt under en Inspektion, der bestaaer af Amtsprovsten, Bye- og Herredsfogeden i Stege, samt to af Byens Borgere. Dens Officianter ere: en Tugthuusskriver, der for Tiden tillige er Spindemester, og en Portner og Opsynsmand.

Til Møens Tugthuus dømmes almindeligt kun Forbrydere fra Laalands Stift og Præstøe Amt; men ikke paa Livstid. Flere Forbrydere, dømte til andre Strafsteder, benaaes med at komme paa Møens Tugthuus, der ansees som et mildere Fængsel.

Antallet af Fangerne var, i Begyndelsen af Aaret 1820, af Mandkjøn 23 og af Qvindekjøn 19; ved Udgangen af 1821, af Mandkjøn 31 og af Qvindekjøn 14. Mellem disse Tal pleier Antallet at variere. De Afsindiges Tal er gjerne fra 5 til 8.

Fangernes daglige Føde bestaaer i Grød, Rumfords Suppe, Erter og Kaal, kogt paa Hestekjød; men hvar 14de Dag vekselsvise Erter, kogte paa Flesk, (8 Lod for hver) og Suppe, kogt paa Oxekjød (12 Lod for hver). Desuden faaer hver Fange daglig $1\frac{1}{2}$ Pd. godt Rugbrød, $\frac{1}{2}$ Pot godt dagligt Øl, og de,

114

som præstere det foresatte Arbeid, hver Mandag tre Lod Smør. De erholde af Stiftelsen saavel Klæder som Linned, hvis Beløb fra 1815 til 1821 incl. var 4468 Rbd. 74 pz, Sedl. Det sædvanlige Sraffemiddel for utilbørlig Opførsel er Tamp eller eensomt Fængsel.

Mandfolkene beskæftiges med at skruppe, spinde og haspe Uld. Garnet bliver for en Deel ogsaa vævet paa Tugthuset, og det øvrige sendt til Kjøbenhavn. Fruentimmerne spinde Blaar til Lysegarn, der ligeledes sendes til Kjøbenhavn. De fornødne Arbejdsredskaber af Skrudder, Kradser, Rokke m.m. blive, saavel som i Almindelighed de raee Materialier, af Direktionen hidsendte fra Kjøbenhavn *). Da Fabriksmester Vomer, ved Tugt- og Forbedringshuset i Kjøbenhavn, ved Døden afgik, blev der

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

opgjort hvad Møens Tugthuus tilgodekom for Tilvirkningen af Uld-, Hør- og Blaargarn, samt Vadmeler, og for Opplydsningen af Tougværk, i Løbet af Aarene fra 1815 til 1821. incl. Følgende Udtog af denne Opgjørelse viser, tilligemed Arbeidslønnens Beløb, det Meste af hvad Fangerne i bemeldte Tidsrum have bestilt; thi deres Arbeid for

*) Dog har af disse undertiden ikke været det fornødne Forraad, saa at Fangerne en heel Maaned igjennem have manglet Arbeid.

115

Private, hvorover Tugthuusskriveren fører Bog, er ikke meget betydeligt:

”I Løbet af Aarene 1815 – 21 er paa Møens Tugthuus, for Tugt- og Forbedringshuset i Kjøbenhavn:

	Arbeidsløn.
1. Spundet 3650 Pd. Uld	1296 Rbd. 28 pz.
2. Plukket, skruppet og spundet 8537 Streng Uldgarn, á 1½6 pz	1422 Rdb 80 pz.
3. Ditto 6657 á 8 pz	554 Rbd. 72 Pz.
4. Spundet 1747 Pd. Hør- og Blaargarn	697 Rbd 10 pz
5. Ditto 6082 Pd. Lysegarn, á 12 pz.	760 Rbd 24 pz.
6. Ditto 1126 Pd. Ditto, á 6 pz	70 Rbd. –
7. Ditto 044 Pd. Garn af Fæhaar og Ender	196 Rbd. 64 pz
8. Opplydset 26765 Pd. gammelt Tougværk, á 2 pz.	557 Rbd. 58 pz
9. Spolet, vobinet og vævet 71 Stykker Vadmél, á Rbd.	426 Rbd. –
10. Forfærdiget 199 Par Skoe med Lædersaaler og 147 Par med Træsaaler	<u>775 Rbd. 48 pz.</u>
Summa	6757 Rbd. – pz

116

Tilforn førte Stiftelsen Navn af Møens Tugt- og Manufakturhuus; og at den virkelig har svaret til dette sidste Navn, kan blandt andet sees af de i 1 ste Bind S. 18 Litr. S. anførte Pjecer, trykte i Anledning af Kronprinds Frederiks Nærværelse paa Møen 1746, hvor der S. 14 siges, ”at Æreporten var overalt beklædt med smukt blommet Flonel af adskillige Couleurer, som var af Stege Manufakturhuses egen Fabrik.” I Pontoppidans danske Atlas meldes følgende: ”Stiftelsen er i god Stand, og et Par Snese Lemmer, som ellers i Lediggang lære at gjøre ilde, lære der at spinde og væve saa vel, at adskillige Slags uldne Vare, til nogle Tusinde Rdls. Værdie, aarligen af dem forfærdiges.”

Til Oplysning om Stiftelsens Formuetilstand, anføres her Regnskabet for 1821:

”Efter Regnskabet for 1820 befandtes Kassebeholdningen af de paa Rente staaende Kapitaler at beløbe 25, 840 Rbd. Sølv.

117

Indtægt for Cassa Conto:

Sedler og Tegn.

1. Kassebeholdning, ingen.	
2. Collectpenge for Sjellands og Laalands Stift og Samsøe.	427 Rbd. 25 pz.
3. Gage-Afgifter (ifølge kgl Befaling af 10de April 1745)	173 Rbd. 37 pz.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

4. Den aarlige Godtgjørelse, som istedetfor fri Consumption betales Møens Tugt- og Forbeddringshuus af Zahlkassen	219 Rbd 23 pz
5. For Renter af udestaaende Kapitaler	608 Rbd 78 pz
6. Lemmernes Fortjeneste ved Arbeid for Private	50 Rbd 32 pz
7. For Afsindige, for hvilke Godtgjørelse erholdes fra vedkommende Amter	1137 Rbd. 18 pz
8. Forpagtningsafgift af Tugthusets Vænge	6 Rbd 24 pz
9. Af Tugt- og Forbeddringshuset i Kjøbenhavn er Møens Tugthuus's Kasse til Afregning fournert i 1821	<u>4500 Rbd – pz</u>
Summa Indtægt	7122 Rbd. 45 pz.

118

Som Restance for Afsindiges Kuur og Pleie: tilgode fra Laalands Stift	1003 Rbd. 72 pz.
Ditto fra Præstøe Amt	3691 Rbd. 94 pz.
Endvidere Renter	<u>1050 Rbd – pz</u>
I alt	5745 Rbd. 70 pz.

Udgifter

Sedler og Tegn.

Den ved Generalballancen for 1820, for at dække bemeldte Aars Udgifter, til Indtægt bragte Sum føres igjen her til Udgiften	363 Rbd. 58 ¼ pz.
1. Brændeved og Lysning	114 Rbd 48 pz
2. Medicamenter	230 Rbd 73 pz
3. Lemmernes Forpleining *)	3765 Rbd 36 pz
4. Haandværks og Materialregninger	211 Rbd 83 pz.
5. Bygnings-, Brand-, Vægter- og Sprøiteskat	<u>61 Rbd 38 pz.</u>
Lateris	4747 Rbd. 48 ¼ pz.

*) En Portion Suleføde beregnet daglig til 9 pz. og en Brødportion (1½ Pd.?) til 9 pz.

119

	Transport	Sedler og Tegn. 4747 Rbd. 48 ¼ pz
a. Amtsprovsten for Gudstjenestens Holdelse 50 Rbd. Sølv		62 Rbd – pz.
b. Lægen 60 Rbd. Sølv.		75 Rbd 48 pz.
c. Tugthuusskriveren og Spindemesteren 340 Rbd. Sølv		425 Rbd. – pz.
d. Portneren		80 Rbd. – pz.
e. Opsynsmand Ipsen for Januar Maaned		3 Rbd. 32 pz.
f. Regnskabsføreren i Kjøbehavn. Skrivematerialier		200 Rbd – pz. 12 Rbd.
7. Extraposter, nemlig:		
a. For Fangers Underviisning og Confirmation		125 Rbd – pz.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

b. Reengjøring	13 Rbd – pz
c. Porto og Fragt for Vare fra Kjøbenhavn	126 Rbd. 42 pz.
d. Skrivematerialier for Tugthuusskriveren	12 Rbd – pz
e. Reiseomkostninger for Direktionen	95 Rbd. – pz.
Summa Udgift	5996 Rbd. 74 ¼ pz.

120

Ballance:

Indtægt		Udgift	
Sølv Rbd.	Sedler Rbd. Pz.	Sølv Rbd.	Sedler Pz.
Obligations Conto. 25,840		Cassa Conto Beholdning til Ult. Dec. 1821 25,840	5996 74 ¼ 1125 66 3/4
Cassa Conto 25,840	7122,45	25,840	7122 45
	7122 45		

Møens Tugt- og Forbedringshuus skylder ved Udgangen af 1821:

1. Ifølge Skrivelsen fra Direktionen for Statsgjelden, og det synkende Fond: a. En omskreven Kapital 7300 Rbd. Sølv. b. Renter af bemeldte Kapital 2052 Rbd. Sølv, og 68 Rbd. 9½ pz. Sedler.
2. Efter Opgjørelse af samtlige Kredit- og Debetposter, til Udgangen af 1821, til Tugt- og Forbedringshuset i Kjøbenhavn 14,749 Rbd. 48 ¾ pz. Sedler. I alt: 9352 Rbd. Sølv og 14, 817 Rbd. 58 ¼ Pz Sedler.”

Man vil heraf see, at denne Stiftelses oeconomiske Forfatning er høist madelig, og den vil, naar dens Indtægter ikke forøges, neppe kunne bestaae.

Om Havnen. Da, ifølge den kongelige Resolution af 25de April 1798 om Havnevæsenet i Almindelighed, en Havnecommission i Stege var organiseret, og Udkast af en Plan til Broe- og Havne-

121

væsenets bedre Indretning sammesteds var forfattet og gennemgaaet, blev et Reglement for Broe- og Havnevæsenet af 10de Septbr. 1800 allernaadigst approberet. Siden indkom Havnecommissionen med Forestilling om Brøstfældighederne ved Havnen, Nødvendigheden af dens Bolværkers Istandsættelse, en Ballastpladses Indretning m.m. En lokal Undersøgelse blev anstillet af den af Havnevæsenet saa fortjente Admiral Løvenørn, som i April 1802 der indfandt sig. Et Overslag blev forfattet, et Laan af 6000 Rslr. af den kongl. Kreditkasse bevilget: og ved en Havnetaxt af 2den Juli 1802 blev bevilget Afgift af Vare og Lastedrægtighed. Arbeidet blev derefter iværksat, og ved en Synsforretning af 9de Novbr. 1806 blev Havnen af Entreprenøren overleveret. I 1807 blev opført et Huus af Grundmuur, assureret for 290 Rbd., dels til Opbevaring af Havnens Inventarium, dels til At kaage Beg i til Fartøiernes Istandsættelse, og Mad for de i Havnen liggende Fartøiers Mandskab. I Aaret 1815 blev Vindebroen betydeligt forbedret, en Baadehavn og Steenskjerm indrettet, samt en Svedekiste anskaffet, hvilke Forbedringer i det Hele kostede 3300 Rbdlr. Fra Aar 1818 ere Havnens Bolværker betydeligt forbedrede og reparerede. I 1822 paatænkte en ny Kjølhalehavn, østlig for den paa Grund-

122

ridset betegnede, og den fornødne Plads dertil blev opmuddret *). Flere Fortøiningspæle ere ligeledes i den senere Tid anbragte i Havnen. Aaret 1823 har Havnecommissionen afkjøbt Hr. Kjøbmand

Hage den saakaldte Slotsnakke, for derpaa, alt som dens Resourcer tillade det, at gjøre Anlæg til Skibsfartens Gavn.

Men alle disse betydelige Forbedringer ved Havnen skulde kun være blevne lidet frugtbringende, naar Havnecommissionen ikke tillige havde sørget for at bortrydde de Hindringer, som Ulfshaleløbets Tilstopning lagde iveien for Skibsfarten paa Stege, og for Farten mellem Kjøbenhavn og de danske Øer overhovedet. Lodserne paa Nyord tabte ved Ulfshaleløbets Tilstopning, der havde taget saaledes til, at f. Ex. Dampskibet, der stikke $5\frac{1}{4}$ Fod, i Sommeren 1821 maatte gaae uden om Møen; men de fortaug dog, af sære Grunde, at der Vest for Nyord var det ældre Løb, Bøgestrømsløbet kaldet, som nu var det, der beqvemmost kunde aabnes for Farten. Byefogeden Stege, Hr. Politiasessor Meincke, erholdt ved en af de ældste Lodser, navnlig Hans Larsen, Underretning om hiint Løb, anstillede personlig i Mai

*) Bolværkerne ere endnu ikke færdige. Havnecommissionen agter at lade dem forfærdige af Faskiner, som tæt sammenpakkede lægges med Enderne mod Vandet.

123

1821 tilligemed Hr. Kjøbmand Hage, Undersøgelser, og indstillede Resultaterne heraf til Hr. Admiral Løvenørn. I Aug. f. A. bleve ved Commissionen nogle Stene besørget optagne af Stenfiskere fra Hornbæk, saa at Løbet blev passabelt for Skibe til henved 6 Fod dybtstikkende. Admiralitetet havde sendt Commandeur-Capitain Henne derover i Juli Maaned, og ved Secretair Hiorth blev optaget et nøiagtigt Kort over Løbene, som viste, hvor meget der var at opmuddre. Havnecommissionen erholdt, ved en kongl. Ref. til Finantsdeputationen af 8de Mai 1822, et Laan af 5000 Rbd. Sølv. Ifølge allerhøieste Resolution af 24de Juli f. A. blev befaleet, at for de Skibe, som passere Bøgestrømsløbet, Ægholmsrenden eller Ulfshalestrømmen, skulde til Stege Havnekasse, til Bestridelsen af Omkostningerne ved førstnævnte Løbs Opmuddring og fremtidige Vedligeholdelse, betales saadan Afgift:

1. af et Fartøi indtil $3\frac{1}{2}$ holl M. dybtstikkende 8 pz sølv
 2. af et Fartøi fra $3\frac{1}{2}$ - 4 holl. M. dybtstikkende 16 pz. Sølv
 3. af et Fartøi fra 4' - 5' holl. M. dybtstikkende 24 pz. Sølv
 4. af et Fartøi fra 5' - 6' holl M. dybtstikkende 32 pz. Sølv.
 5. af et Fartøi fra 5' og derover holl M. dybstikkende 48 pz Sølv.
- som oppebæres af Lodserne tilligemed Lodspengene.

Ifølge Indbydelse til Dem, som matte have Lyst at paatage sig dette Opmuddringsarbeid, vilde ved Danmarksholmen være at opmuddre en Rende,

124

af 420 Al. Længde og 40 Al. Brede, 1 Fod dybere, og ved det østre Indløb en ligesaa bred, 1700 Alen lang, Rende, $2\frac{1}{2}$ Fod dybere; i alt et Qvantum af 3350 Læster Sand. Da Ingen meldte sig, fik man en Mand i Kjøbenhavn, ved Navn Peter Ryemann, til at paatage sig Arbeidet mod Betaling efter det opmuddrede Qvantum. – I Efteraaret 1822 begyndtes Arbeidet ved Danmarksholmen, og den halve Rende der fuldendtes i Slutningen af Octbr. til $7\frac{1}{2}$ Fod. I Sommeren 1823 er dette Arbeid fortsat ved Muddermaskine. Ved det yderste Indløb drives Opmuddringen ved Sandbaade. Da Sandet ved dette Løb er fastere og tungere end ved Ulfshalestrømmen, har man ikke her at befrygte nogen hurtig Tilstopning, og man tør haabe, at Havnecommissionens ivrige Bestræbelser ville bære de herligste Frugter for Steges Handel. Havnekassens Indtægter, bestaaende i Afgifter af Vare og Lastedrægtighed, beløbe, foruden førømtalte Afgift, hvorover endnu ikke kan gjøres noget Overslag, omtrent aarligen 1200 Rbdlr. Sølv.

125

Om Steges Jorder.

Kun til saare faa ef Danmarks Kjøbstæder ligger saa stort et Areal som til Stege *). Jorderne bestaae af følgende 4 Hoveddele:

Hartkorn		Areal		
	Privilegeret Td Skp Fk A	Uprivilegeret Td Skp Fk. A	Tdl. geom Maal	Tal taxeret Mod 24
1. Stege Kjøbstad gl Eiendomsjorder	32 3 - 2	- - - -	490 8/14	314 11/14
2. Embedsjorder Skovskyld	24 1 1 2 - - 2 2	- - - -	255 10/14 †)	320 10/14
3. Sertenjorderne**)	24 - - -	- - - -	222 13/14	
4. Ulfshaleo. Hegningen Skovskyld	- - - - - - - -	1 1 1 1 6 2 2 2	1212 5/14	179 7/14
Summa A. og E.	80 4 2 1	1 1 1 1		
Skov	- - 2 2	6 2 2 2	2181 8/14	815

1. Stege Kjøbstads gamle Eiendomsjorder bestaae af: øverste og nederste Nyemark, Faarelukket, forhen kaldet Rødsteensmark, Koppelsmarken, Nordremark, Rødsteens Overdrev og Papegøievænget. De kunne regnes bland de bedste Jordre paa Landet, og bestaae for det meste

*) Hvorledes disse Jorder ere komne til Byen findes omtalt i 1ste Bind S. 286, 338, 428, samt i Auctionsforretningen i Anhangt.

† Her ere ikke tillagte de smaa Lodder af Steges gamle Eiendomsjorder og i Ulfshale, som ligge til Magistrats-Embederne og 2den og 3die Lærer ved Skolen.

**) Om oprindelsen til dette Navn, see 1ste Deel S. 428. Det tilkommer ikke Embedsjorderne, hvorimod Navnet Ladegaardsjorder er fælleds for Sexenjorderne, nogle af Udbyes Jorder og de Embedsjorder, som tilligemed hine udgjorde Stege Ladegaards Hovedgaardstaxt.

126

af let muldig og muldsandig, men kun faa Steder lerig, Jord. Alle Gaarde og Huse i Byen, nar undtages Amtsprovstens, Chordegens, de saakaldte Baadsmanshuse og endnu 4 andre, have efter Grunddele Jord i disse Marker. Af disse Jorder svares Landskat og Renter af Heftelsen til Banken. Til Kirken svares for Tienden af Nyemark 16 Tdr. Byg. Præstetienden er accorderet til 48 pz. pr. Tdld. Kongetiende svares ikke.

2. Embedsjorderne. Af disse hører: a. til Provste-Embedet Hartk. Ager og Eng 16 Tdr. 7 Skp. 1 Fk. 2 Alb., Skovsk. 2 Fk. 2 Alb., hvortil et Areal af 170 9/14 Tdl., som reduceret til bedste Jord udgjør 141 9/14 Tdl.

I Stege har tilforn været Bolig, saavel for Sognepræsten, som for Kirkens øvrige Betjente; men den ringe Omhu, der vistes for disse Boligers Vedligeholdelse, som paalaa Kirken, foranledigede, at de i Bund og Grund forfaldt, og maatte sælges for ubetydelige Summer. Renten heraf bliver af Kirken udbetalt som Bidrag til Huusleie for dens Betjente, saaledes som forhen er ommeldt. Sognepræstens Bolig blev 1742, ifølge Stiftsøvrighedens Approbation, solgt for 45 Rdld. 72 Pz. til Hr. R. Paludan, og er siden købt af Eftermændene i Embedet, sidste Gang 1815 for 6788 Rdld. Til

127

denne Bolig, der bestaaer af 4 Længder Egebindingsværk med Tegltag, ligger en, med Muur og Plankeværk indhegnet, smuk Have paa 1 Tdld. Ifølge et kgl. Rescript af 22de August 1760, skulde de

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

ved bemeldte Bolig værende 21 Fag Avlingshuse kjøbes af Præsterne i Stege, en efter den anden, efter Vurdering, som ikke maatte overstige 220 Rdlr.

I Aaret 1816 ere disse Huse, der bestode i Stald, Loe og Lade, udfløttede paa Lodden, og en Avlsgaard af 4 Længder der opført. Denne staaer da nu ikke mere i nogen Forbindelse med Præsteboligen i Byen, og betales med 200 Rbdlr. Sølv af Eftermanden. Jordlodden blev 1803 udskiftet, og har indtil 1815 været bortforpagtet og slet dyrket. I dette Aar blev nuværende Beneficiarius Besidder af Embedet og Lodden. Der blev da sørget for den manglende Indhegning, Jorden blev inddeelt i 7 Lodder, og førømtalte Avlsgaard opført. Avlingens betydelige Forbedring erstattes, ifølge kgl. Rescr. af 29de Octbr. 1817, af Eftermænd inden 20 Aars Forløb, men efter den Tid tilfalder den Embeder uden Godtgjørelse. Af denne Lod er, ifølge kgl. Rescr. af 8de April 1820, udlagt 10 Tdr. Land til Enkerne i Præstekaldet, og indhegnet med Gjerder, beplantede med Pile. Jordlodden har i Almindelighed let sandblandet Muld og enkelte Steder stiv Leer. Ved en

128

bedre Dyrkningsmaade, vinder den nu aarligen tilbage hvad den, ved stedmoderlig Behandling i mange Aar, havde tabt. b. Til Capellaniet blev af den til Provste-Embedet hørende Jord, i Aaret 1788, lagt en Lod uden Hartkorn paa $11 \frac{3}{14}$ Tdld., siden Godthaab kaldet, der ogsaa hører til de allerfortrinligste Jorder paa Landet, og er taxeret til $10 \frac{2}{14}$ Tdld. bedste Jord. Da Capellaniet blev nedlagt, blev denne Log tillagt den første Lærer ved Borgerskolen. Anden Lærer har circa $6 \frac{3}{8}$ Tdld. af Steges gl. Eiendomsjorder, og tredje Lærer circa 5 Tdld. i Hegningen, som hørte til Skolegaardeb, c. Til Byefoged-Embedet hører 7 Tdr. 2 Skpr. Hartk. med et Areal af $56 \frac{13}{14}$ Tdld., samt 2 Englodder i Ulfshale, kaldet Byfogedtokker paa $16 \frac{12}{14}$ Tdld. d. Til Byeskriver-Embedet, under fornævnte Hartkorn, $16 \frac{6}{14}$ Tdld., og desuden af Stege Eiendomsjorder $5 \frac{4}{14}$ Tdld. og en Englod i Ulfshale, Byeskrivertokken, paa $1 \frac{11}{14}$ Tdld.

3. Sextenjorderne, der bestaae af 16 Lodder, hver paa $1 \frac{1}{2}$ Td. Hartkorn og omtrent 14 Tdld., have deels lerig, deels sortmuldig, deels sandig Jord. De udgjøre den største Deel af Møllemarken, store og lille Riismarken. Hr. Kammerraad og Landvæsenscommissair Phaff eier 7 af disse Lodder, og har derpaa bygget Gaarden Cathrina-

129

dal, forhen kaldet Riismarkegaarden. Den har et smukt Vaaningshuus paa 2 Etager, en ved gode Frugttræer og smuk Beplantning udmærket Hauge, der næsten heelt omgiver Gaarden. En ypperlig Humlehave og en Granplantage paa henved 1 Tdl. findes her. Foruden ovennævnte 7 Sextenlodder hører til Gaarden $17 \frac{2}{14}$ Tdl. af Steges gl. Eiendomsjorder og en Gaards Jord af Udbye, Hartk. 5 Tdr. 1 Skp. 1 Fk. $\frac{2}{3}$ Alb., Skov $\frac{4}{5}$ Alb og $37 \frac{10}{14}$ Tdld., fortrinligt dyrkede Jorder. De øvrige 9 Lodder eies af andre Byens Borgere. I Aaret 1697 bortleiede Kongen disse Jorder til 16 Mænd af Borgerskabet, og ved Auctionen 1769 bleve de solgte for 300 Rdlr. pr. Lod. Afgifterne af dem ere: 1. Renten af den halve Kjøbesum. 2. Konge- og Kirketiende, der betales hver med 4 Mk. og 8 pz. pr. Lod. Præstetiende svares ikke. 3. Vei- og Indqvartringsskat. 4. Amts-Repartitionsfonds-Skat. Kort før Krigen 1807, var Prisen paa en Sextenjordslod 1000 Rdlr., nu 1400 Rbdlr. og derover.

4. Ulfshale og Hegningen. Ulfshale bestaaer for størstedeln af Sandbund, beklædt med Grønsvær. Den bruges til Græsning; i 1823 græssede her omtrent 520 Høveder. Der betales for hvert Høved 24 pz. til Byens Kasse. Udbye og hovedskov

130

have Græsning i Ulfshale. Ludde- og Tyrholmene høre hertil. Her skjæres en stor Deel af den Tørv, som forbruges i Stege, men den er meget sandblandet, og de fleste Steder er kun det øverste Lag, af 1 Tørvs Dybde, brugeligt. Ulfshale havde i Frederik den Tredies Tid en betydelig Skov, paa 80 Sviins

Olden; nu er der kun en Rest af Underskov, bestaaende af Bøg og enkelte Egestubbe, hvilken, da den ikke fredes, er af saare ringe Betydenhed. Hegningen har ogsaa tilforn været brugt til Græsning, men er siden Udskiftningen opdyrket. Enkelte Tiende af samme kan nu beregnes til 23 3/8 Tdr. Byg, hvorfor den Aar 1822 for Kirkens Regning blev bortsolgt.

Markvæsenet bestyres af en af Byens Borgere, som er Formand for samme, og har 3 Medhjælpere. Regnskabet aflægges til de eligerede Mænd, som hidintil have revideres samme.

I Aaret 1822 var Borgernes Antal 115, Familiernes 287 og Folkemængden i alt 1328 Personer.

Skatterne lignede efter Grunddele og Næringsdele; af første Slags har Byen 1153 1/8 og af sidste 1092. Her en Fortegnelse over de af Stege Kjøbstad i Aaret 1822 udredte Skatter og offentlige Paa-

131

bud, samt Municipal-Afgifter, med undtagelse af de paa Kjøbstadens Jorder hvilende, i Amtsstuen indbetalte, Skatter:

Kgl. Skatter og Paabud: 1. Bygningsafgift 1534 Rbd. 57 pz. 2. Embeds- og Rangskat 109 Rbd. 32 pz., Summen 1652 Rbd. 89 pz., Sølv.

Municipal-Udgifter og andre offentlige Byrder:

3. Delinquent-Omkostninger, og hvad der lignede i Forening med dem, 243 Rbd. 72 pz. 4. Doctor- og Chirurgiskat, Veterinair-Bidrag og Afg. til Tugthusene i Odense og Viborg 12 Rbd. 40 ps. 5. Renter af Bankheftelsen af Kjøbstadens Bygninger 578 Rbd. 21 pz. 6. Til Bestridelse af Byens oecon. Udgifter er lignet 632 Rbd. 58 pz. 10. Til Skarpretterløn 10 Rbd. 6 pz. 11. Indqvarteringsskalt, med Tillæg af hvad Byen hr udredet i Hjelpeskat, er lignet med 272 Rbd. 12. I Brandcontingent er udredet 770 Rbd. 2 pz. Summa 3597 Rbd. 81 pz. S. og T.

Brandcorpset bestaaer af en Brandinspektør, en Brandassistent, en Brandmester, 6 Straalemestere, 4 Tømmermænd og 10 Brandsvende. Byen har 3 Sprøjter, som opbevares i Kirkens Taarn.

132

B. Stege Sogns Landsbyer.

Af Disse have Hovedskov, Udbye, Nyord, Tjørnemark, Koster, Bidsinge, Tøvelde og Svendsmark Selveierbønder; Rebølle og Lindemark hoverigjørende Fæstebønder under Marienborg Gods. Sognets Tiendeydende Hartkorn er 466 Tdr. 7 Skpr. 1 Fk. Ved Landets Salg havde det 111 Gaarde. Deraf ere siden 3 nedlagte: 1 lagt til Koster Færgegaard, 1 til Cathrinadal og 1 deelt til Huusmænd. Foruden denne er 1 Gaard i Udbye, 1 i Bidsinge og 3 i Svensmark deelte i større og mindre Parceller. Paa Nyord ere 2 Eiendomshuse, af hvilke det ene har Privilegium paa Krohold – den eneste legitime Kroe i hele Herredet. Alle Gaardmændene paa denne Øe og de 7 Fæstehuusmænd ere Lodser, og en af dem er Oldemand.

Lindholmen hører til Koster Færgegaard. I Eegholm have alle Gaardene paa Kosterland til Andeel.

§. 2.

Damsholte Sogn *). (Nye Sogn, Tab. F).

oprettet Aar 1740 af en Deel af Stege Sogn (see 1 Deel, S. 484 og 507), begrændses af dette,

*) Efter Stege Sogn anføres de øvrige i den Orden, som de i samme beliggende Godser ved Landets Salg blev nummererede.

133

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Østersøen, Phanefjord Sogn og Ulfsund, og indbefatter Hovedgaarden Marienborg (Godset No. 1) med underliggende Huse, samt 10 Landsbyer. Af disse høre Ebbelnæs (Ebildnæs, Elvenæs), Lind, Sprove, Røddinge (gl. Røthinge) med Bassenæs (Bastenæs), Lillelind, Lisebye, Rydsebek og $9\frac{1}{2}$ Gaard af Frenderup under Marienborg, og have hoverigjørende Fæstebønder. De øvrige 5 Gaarde af Frenderup, samt Hjelm Bye, er Selbeiendom.

Sognets tiendeydende Hartk, er 406 Tdr. 5 Skpr. 1 Fdk. 1 Alb. *). Sparresmide var førhen en Fæstegaard af Ebbelnæs, men blev kjøbt af afg. Inspeltør Sparre, af ham udfløttet ved Landeveien N. for Byen, og har efter hans Død faaet dens nuhavende Navn. Frenderupgaarden bestaaer i 2 sammenlagte Fæstegaarde af Frenderup; dens Hartk. er 7 Tdr. 4 Skpr. 1 Fk. $\frac{3}{8}$ Alb., samt 1 Fk. 1 Alb. Skovsk. Bygningen er gammel og brøstfældig. Brugeren svarer Skatterne, men er fri for Hoveri og anden Afgift for Livstid.

[Se Kortet i Historiske kort](#)

*) Af det paa Tabellen for Hjelm anførte Hartkorn er 12 Tdr. 3 Skpr. 3 Fk, 2 Alb., med tilligende Hjelms Koppel, tiendefrit. Af denne Jord har hver Gaard i Byen omtrent 6 Tdld. Dog ere $7\frac{1}{2}$ af disse Koppelparter fraskilte Gaardene, og beboes af Parcellister. Disses Huse ere i Tabellen regnede blandt "Huse med Jord," Dette gjelder og i Almindelighed om enkelte Smaalodder, som ere skilte fra Gaardene (uden at disse derfor kunne regnes blandt "udparcellerede") og bebyggede.

134

Jordbundens Beskaffenhed er saaledes: Hjelm, Lisebye og Lillelind have for det meste Leerjord, Ebbelnæs og Lind muldig, Frenderup saavel muldig og lerig som sandig, Sprove, Røddinge og Bassenæs muldsandig og sandig Jord. Middeltallet af alle Taxationer i Sognet er cirka $10\frac{1}{2}$ mod 24. Alle Byerne i Sognet have fornøden Tørveskjær, undtagen Lisebye og de 4 Fjerdedeelsgaarde i Rydsebek, som aarligen faae Tørv udviist fra Hovedgaarden.

Bønderne i Hjelm have fornøden Gjerdsel paa deres Grund, og 3 af dem have forenet sig om at indfrede et lidet Stykke Land, bevokset med Bøg, Ask og Elle. I Frenderup have 4 af Selveierne og 4 Fæstere hver et lidet Stykke indhegnet Underskov. I øvrigt faae de under Marienborg hørende Fæstere aarlig udviist Gjerdsel og Gavntræ. Al Skov i Sognet hører til Hovedgaarden (see 3 Cap.)

Den lille Øe Borren, 104 Tdld., hvorpaa findes endeel Tjørne, hører til Sprove Bye, og er ved Udskiftningen deelt mellem Gaardfæsterne.

Damsholte Kirke er den yngste paa hele Landet, bygget 1743, i Form af et Kapel, i en reen gothisk Stiil. Chor er der ikke, men hele Kirken er et Pulpitur heelt rundt, der hviler paa Træpillen.

135

Prædikestolen er anbragt temmelig høit, ligeover Alteret. Spiret er af Træ, tildeel blytægget, og har to udmærket gode Klokker. Paa Kirkens nordre Side er af Kammerherre A. G. B. de la Calmette tilbygget et smukt Begravelses-Kapel for hans Familie (jvnf. 1 D. S. 475 – 76). Ved Alterfoden findes tvende Liigstene, den ene over Beringsskiolds Svigermoder. Oberstlieutenantinde vob Cappeln, død den 16de Juni 1770, den anden med Navnet C. B. Rantzou. Kirken kunde have nye Vinduer og en lysere Malning Behov. Af Marienborg tilkommer Kirken i aarlig Refusion 21 Rdd. istedetfor Tiende. Sognet har 3 Skoler, og en fjerde skal efter Planen bygges i Frenderup.

Præstegaarden, førhen Søegaard kaldet, som Lehnsmand Anders Bille har eiet, og Ritmester Danneser siden været benaadet med, fik ved Rescr. af 13de Octbr. 1742 sin nuværende Bestemmelse. Den er

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

1744 bygget paany af Kaldets første Præst, Hr. Platou. Til dens Hartk. 3 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb. Ager og Eng, samt 1 Fk. 1 Alb. Skovsk. har den i alt et Areal af 54 4/14 Tdl. gode muldige Jorder. Tørveskjær haves i Overflødighed, og en smuk Lund af Ask, Eller, Hassel ec. Haven, omtrent 2 Tdl., er af Hr. Mackeprang udvidet og meget forskjønnet. Af Marienborg svares i Refusion 79 Rbd. Sølv =

136

54 Rbd. for de nedlagte 2 Skovhusegaarde og Enkebøllegaard, samt 21 Rbd, for Tiende og 4 Rbd. for Græsningsret siden 1769.

§.3.

Phanefjord Sogn (Søndre Sogn, Tab. G).

begrændses af Damsholte Sogn, Østersøen. Grønsund og Letten. og indbefatter 8 Landsbyer, nemlig Vollerrup, Kogsebye, Damme, Toftenæs med Bredemad. Haarbølle, Vindebek, Askebye og Leerbek, samt Grønsunds Færgegaard, hvortil Malurtholmen hører. Tre fra Damme udfløttede Gaarde benævnes Lilledamme, og 3 andre, af Damme, Toftenæs og Haarbølle, der ere udfløttede paa Hovedgaardstaxten, kaldes Hovmarksgaardene. Sognets tiendeydende Hartkorn er: 402 Tdr. 6 Skpr. 1 Fk. 2 Alb. Samtlige Selveiere svare Skat af en øde Bondegaaards Jord af Vollerup. Jordbundens Beskaffenhed i Sognet er følgende: de 5 førstnævnte Byer have deel leermuldig, dels sandig, Vindebek stærk lerig og muldig, Askebye og Leerbek fordetmeste let og sandmuldig Jord. Middeltallet af Taxationen i det Hele er næsten 15 mod 24. Af Tørvemoser findes vel endnu over 50 Tdld. i Sognet, men de have her, som de fleste andre Steder, lidt

137

betydeligt, saavel ved urigtig Fremgangsmaade i at skjære Tørven, som derved, at Vandet utidigen bortledes, og Tørven altsaa ikke kan fornyes.

Alle Sognets Byer, undtagen Leerbek, som ligger under Marienborg, henhøre til, og udgjøre Godset No. 2, hvis Bønder alle ere Selveiere siden 1769. I Sognet er 487 Tdld. Skov. Deraf hører til Hovedgaardstaxten Grønvedskovens saakaldte vestre Part, af frit Hartk. Skovsk, 3 Tdr. 2 Skpr. 2½ Alb. og 380 5/14 Tdld. Areal, hvori alle Godsets Bønder have lige Andeel. Den nordostlige Halvdeel af samme, kaldet Ympehaven, har ikke eet tort Træ tilbage, men en frodig og tæt Opvæxt af Bøg. Den øvrige Deel har kun faa store Træer, og først ved de senere Aars Fredning nu en omtrent 10 aarig Opvæxt; alt Bøg. Da der aarlig fældes circa 80 store Træer, ville disse snart faae Ende. I Vindebeks Slotshauge, der er uden Hartkorn, 80 9/14 Tdld., S. for Grønvedskov, have ligeledes alle Godsets Bønder lige Anpart. Det er en skøn yngre Bøgeskov med nogle gamle Ege og Naur, fredet siden 1769. Vindebeks Trævænge, ung Skov af Bøg og Hassel, ufr. Hartk. 3 Fk. 1 Alb., 16 Tdld., tilhørende Vindebek Bye, fredes ikke som det burde. Til Grønsunds Færgegaard hører en derved liggende liden Kratskov af Ask, Hassel o. desl. paa 10 Tdld.

138

Askebye og et Par Bønder i Vollerup have noget Elle- Aske- og Tjørnefang ved Byerne.

Adskillige Bønder have solgt deres Lodder af Hovedgaardstaxten, hvorved de ved samme paa Tabellen anførte 15 Huse med Jord ere opkomne. Disse, tilligemed de tre fornævnte Hovmarksgaarde, danne ligesom en ny Landsbye, østlig for Vollerup og Askebye, der rimeligviis endnu vil udvides.

Kirken er beliggende tæt ved den saakaldte Phanefjord, paa en Bakke i Kogsebye Mark, i Udkanten af Sognet. Den er vel meget gammel, men dog ikke af de ældste Kirker; thi Bønderne vidste endnu i

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Præsten Olivarii Tid 1697 at fortælle om, at deres Forfædre havde søgt Horbeløf Kirke i Falster, og i Herredsbogen meldes, at der til samme Tid fandtes en gammel indgrøftet Kirkegaard i Haarbølle Kohauge, tæt ved Stranden. Den er næst Stege Kirke den største paa Møen, 57 Alen lang, 28 Alen bred, med dobbelte Hvælvinger og tre Rader Stole. Choret er senere tilbygget, og benævnedes endnu for 180 Aar siden: den nye Kirke. Den ældste og største Klokke har denne Indskrift med Munkebogstaver: anno. domini. mcdxli laus. qvi (n) to. beatus. nico.. hielp. ihesus.

139

maria. anna. (o)lo(f). ko(g)e *) - Altertavlen er, som de steste andre her paa Landet, fra Christian den 4des Tid, triangelformig, med smagløst Billedfniiderarbeid, og to Piller paa hver Side. Paa selve Tavlen staaer: Fader vor, og ovenover Biskop Hans Resens og Sognepræst H. A. Schyttes Navne. Midt imellem disse: "1534, der erlig oc W. B. Mand Corfix Ulfeld waar Landpzhær paa Møen der bleff denne Tauffle stafferit, Gud oc den christen Kirke til Ære," Kirken har, ligesom de andre paa Øen, faaet en Hovedreparation i Aaret 1724 **). Af Godset No. 2 tilkommer Kirken aarlig Refusion i stedetfor Tiende, 12 Rbd. Sognet har 4 Skoler.

Præstegaarden, beliggende i Vollerup, er meget forbedret ved Hr. I. Paludan, og Haven ved ham dannet, og beplantet med en Mængde Frugttræer. Forhen fandtes der kun en Ellelund og en

*) Naar man med denne Indskrift, hvoraf de indklamrede Bogstaver ere mislykkede i Støbningen og utydelige, sammenholder Mythen om Truels paa Kogse Slot, og Vendernes Skibbrud paa St. Nicolai Dag (1 Deel, S. 175 ff. og S. 195, 197) saa vil den ikke være uden Interesse.

**) I de senere Aar har den faaet nogle nye Vinduer, hvortil den høiligen trængte, men endnu ere Stoleraderne, saavelsom Loftet i Choret, uden Malning, og den mindste Klokke, der i mange Aar har været revnet, kan ikke bruges uden Forargelse. Kirkens nye Eier vil forhaabentlig afhjælpe disse Mangler.

140

ussel Urtehave. Jorderne, i alt 37 Tdld. til 3 Tdr. 1 Fk. 1 Alb. Hartkorn, ere meget slet situerede, paa 3 forskjellige Steder, og det Halve over ¼ Miil fra Gaarden. Ingen Skov eller Tørveskjær. I Refusion har Præsten 12 Rbd. Sølv af Godset for Tiende. Ved kongl. Rescript af 30te Mai 1781 blev 1 Td. 6 Skpr. 2 383/385 Alb. Hartkorn, med 18 4/14 Tdld., en Koppelpart paa 7 6/14 Tdld, og det saakaldte Skovfogedvænge med Peberhaven, 19 11/14 Tdld. (som Hr. Fibiger, ifølge Kontrakt af 24de August 1771, havde kjøbt af Godset No. 2), udlagt til Enkejord, og udskiftet den 24de Juli 1805. Hr. Paludan fik kongl. Bevilling, af 28de December 1813, til derpaa at opføre en Enkebolig, imod at hans Enke og uforsørgede Døttre maae benytte den og Jorden. Denne Bolig er senere opført efter de i Rescriptet fastsatte Bestemmelser. (See i øvrigt Tab. G.)

[Se kortet i Historiske kort](#)

§. 4.

Kjelbye Sogn (Tab. H).

grændser mod Nord og Øst til Elmelunde Sogn, mod Syd til Østersøen og mod Vest til Stege Sogn. Det har 6 Landsbyer, nemlig Kirkebyen Kjelbyrmagle. Ullemark, Pollerup (gl. Porlup, Paatluppe), Kjelbyelille, Thostrup og Speilsbye (gl. Spotelsbye), samt Oddermosehuse og Landslev Veir-

141

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Mølle. Speilsbye med Klosterskovgaarden hører under Nordfeld. I øvrigt ere alle Bønderne i Sognet Selveiere siden 1769. Oddermose, der i ældre Tider har været et anseeligt Fiskerleie, bestaaer nu af 2 Huse, med omtrent 9 Tdld. Sognets tiendeydende Hartkorn er 359 Tdr. 4 Skpr. 1 Alb. Det har af de bedste Jorder paa Møen. Middeltallet af alle Taxationer er $15\frac{1}{2}$ mod 24. Ullemarks Jorder, de bedste, ere muldrige og sandig, Pillerup meest muldlerig, men og nogen skarplerig og mager sandmuldig Jord,

Se kort på historiske kort

Kjeldbylille meest mølleri, Thostrup leermuldig og sandmuldig, Speilsbye stærk lerig og leermuldig Jord.

Hovedgaardstaxten til Godset No. 3 er udskiftet mellem Godsets Bye. Den Deel deraf, som tilhører Svendsmark (i Stege Sogn) samt Oddermosehuse, Thostrup, Kjeldbylille og Pollerup, ligger i Kjelbye Sogn, langs med den søndre Strand; den Deel som tilhører Raabyelille, tilligemed en liden Deel af en Gaards Lod fra Pollerup, ligger i Kjelbye Sogn, langs med den søndre Strand; den Deel som tilhører Raabyelille, tilligemed en liden Deel af en Gaards Lod fra Pollerup, ligger i Elmelunde Sogn. Svendsmarks Bønder have solgt deres fraliggende Hovlod, og denne, saavel som endeel af de øvrige Hovlodder, beboes og dyrkes nu af en Mængde Parcellister. Paa disse Jorder stod den saakaldte Sønderskov, af Hartkorn 5 Tdr. Skovskuld; men denne Skov er, som saa mange anden, aldeles

142

borthugget, tildeels for at afbetale paa Kjøbesummen for Godset. Skovens sidste svage Levninger bleve fældede omtrent 1790, og Godset har intet Træ tilbage. Kun Kjelbylille eier i sin saakaldte Byehave noget Bøge-, Aske- og Hesselfang; de Tjørne, som endnu findes hist og her, opryddes efterhaanden.

Af Kjelbye Maglemose, $\frac{1}{4}$ Miil Nord for Byen, have Gaardmændene 72 Tdld.; desuden have de afgivet til Huusmands-Græsning 12 Tdld.; Præstegaarden har henved 14 Tdld. I samme Mose eier Ullemark omtrent 12 Tdld. Næsten det Hele er Tørvemose, men kun 8 Tørv dyb. En meget betydelig Tørvemose, paa 50 Tdld., findes og paa Hovedgaardstaxten af Godset No. 3, i hvilken alle Godsets Byer ere lodtagne. Desuden findes Tørv paa mangfoldige Bønderlodder.

1. Altertavlen. Den har, ligesom den i Roskilde Domkirke 4 Halvdøre. Uden paa de yderste staae Peder med sin Nøgle og Andreas med

143

sit Kors malede. Naar de aabnes, sees inden paa dem, og uden paa de inderste Døre, Lidelsen forestillet i 8 Stykker, 2 paa hver Halvdør. Disse Oliemalerier ere i en underlig og samgløs Maneer, men ikke Fuskearbeide. Naar de inderste Døre aabnes, sees i 12 Afdelinger de 12 Apostler, udskaarne i Træ, stærkt forgyldte, staaende i Dørenes indvendige Side, 6 i hver Dør, 3 over de andre 3. Altertavlen selv, omtrent $3\frac{1}{2}$ Alen høi og $2\frac{3}{4}$ Alen bred, er fra oven til neden deelt i 3 Dele. I den midterste staaer Andreas, omtrent $2\frac{1}{2}$ Alen høi, stærkt forgyldt; dog er Ansigtet og de blottede Legemsdele malede, ligesom og paa Apostlerne. Afdelingerne paa Siden af ham er hver deelte i 2 Dele, og indeholde saaledes 4 Forestillinger af hans Legende, nemlig: 1. En Fisker i en Baad; ved Strandbredden staaer En og lærer; over den Fiskende nedsvæver en Due; i Baggrunden en Stad. 2. Et Taarn, hvori en Fange i øverste Vindue; nedenunder en aaben Port, hvori en Mand, og udenfor 3 forgyldte Figurer og en Ditto i blaa Kaabe, hvilke synes at skulle forestille en Aabenbarelse af Engle. 3. Et Skibbrud, hvor Adskillige kastets iland af Havet; i Baggrunden et Vrag. 4. Andreæ Korsfæstelse. Alt dette er ophøiet udskaaet Arbeid, malet og forgyldt, men uden alt Forhold. Fiskeren er større end Baaden, og

144

Fangen vilde ikke kunne rummes i Taarnet, om man kunde see ham heel. Forgyldningen har tabt ved Tiden.

2. Hemming Moltkes Liigsteen, som nu, paa Begjæring af den kongl. Commission for Oldsager, er opreist ved den nordre Muur i Choret, med Indskrift:

Anno domini MCCCXXVI in die francisci obiit dominus Hemmingus Molteke miles. LV in die annunciationis marie obiit domina Elsebe uxor sua. XLVII obiit domina Christina uxor domini Ficconis Molteke *).

3. Kirkens største Klokke har med Munkebogstaver dennne Indskrift: anno. dni. m^o cd^o 1° post. octava pasche. fusa. fuit. hec. campa. per. iohannem. nicholai. deo. sit. laus.

Kirken har ingen Jord, men istedetfor Tiende af 3die Hovedgaard aarlig 3 Rbd. 2 Mk. Sølv.

Sognet har 3 Skoler. Præstegaarden, beliggende tæt ved Kirken i Kjelbyemagle, er bygget af Hr. Stoud og Hr. Hagen. Haven er blandt de smukkeste Præstegaards-Haver paa Landet. Gaardens Hartk. er 13 Tdr. 6 Skpr. 1 Fk. 1 Alb., hvortil et Areal af 80 ¼ Tdld., for den største Deel god

*) Jævnf. 1 ste Deel, S. 247, og den dertil hørende Note i Anhanget.

145

muldlerig og kridtlerig Jord tæt ved Gaarden. Desuden 13 ¾ Tdld. Græsning og Tørveskjær i Maglrmose. Ingen Skov. I Noret, som Gaardens Marker stode til, har Præsten Fiskerettighed, tillige med Byens øvrige Lodseiere. Refusioner: af Nordfeld Gods 8 Rbd. 4 Mk. for en Deel af Hovedgaardstaxten, som før hørte til Kjelbye Sogn, samt af Godset No. 3, 3 Rbd. 2 Mk. Enkebolig er oprettet ved Fundats af 23de Decbr. 1747 (see Hofman) og 4 Tdld. af ovenanførte 80 ¼ Tdld., ifølge kongl. Rescr. af 31te Mai 1805, lagt dertil. I øvrigt giver Tab. H. Oplysning om Sognet.

§. 5.

Elmelunde Sogn (Tab. I.)

er omgivet af Østersøen, Kjelbye Sogn, en Deel af Udbye Jorder i Stege Sogn og af Borre Sogn. Det indbefatter Hovedgaarden Nordfeld

C. W Eckersberg. Hovedgaarden Nordfeld paa Møen (1810) [se større billede](#).

[Elmelunde Sogn se kort på Historiske kort](#)

(Godset No 4), 5 Landsbyer, nemlig: Elmelunde (gl. Ørmelund, Ermelund), Hjertebjerg, Østermark, Torpe og Raabyelille, samt Selveiergaarden Store Ouregaard. Af Landsbyerne høre de 4 førstnævnte under Nordfeld, og have Hoverigjørende Fæstebønder. Raabyelille, af Godset No 3, er Selveierbye siden 1769, og har til sit Hartkorn 171 2/14 Tdld. fri Hovedgaardstaxt. Sognets tiendeydende Hartkorn er 232 Tdr.

146

1 Alb. Sognet havde 1769 i alt 48 Gaarde. Deraf er lille Ouregaard nedlagt, og dens Jorder ved Magelæg kommet til Tiendegaarden i Borre Sogn. Desuden er nedlagt en Gaard i Østermark, som er deelt til Huusmænd. Elmelunde har middelmaadig, høilandet og tildeels sandig Jord, Hjertebjerg for det meste god lerig og sortmuldig Jord, Østermark stærk lerig og muldig, Torpe høilandet og stærkt leret med spruk Jord, Raabyelille deels sandet og gruset Jord. Middeltallet af alle Taxationer er 13 1/5 mod 24.

Raabyelille har Andeel i den førnævnte Tørvemose paa Hovedgaardstaxten. Til de andre Byer ere fælleds Tørvemoser. Nogle Lukker af Underskov, som hørte til Elmelunde, Østermark og Torpe, ere ved Udskifningen indtagne under Hovedgaarden. Hver Gaard i Elmelunde har Rettighed til 6 Høveders Græsning i Sømose i Borre Sogn *).

Kirken ligger meget høit, ved Landeveien, nær ved Elmelunde Bye, og kan sees 6 til 8 Mile borte, vides ikke, men den er uden tvivl, næst Damsholte Kirke, den yngste paa Øen. Den er ikke smuk,

*) Dette Overdrev, der staaer for 6 Tdr. Hartkorn, har før været regnet til Elmelunde Sogn.

147

men temmelig godt vedligeholdet. Altertavlen, med smagløst Billedhuggerarbeid, forestiller Nadverens Indstiftelse, og har Christian den Fjerdes Navn og Symbolum, Corfitz Ulfelds Vaaaben, overstrøget med Sort, og Aarstallet 1646. Af mærkværdige Mænd, som her skulle være begravne, ere nogle forhen nævnede (1D. S. 208 og 370). Kirkejorden er af forrige Eier magelagt og bortforpagtet. Istedetfor Tiende har Kirken 1½ Rbd. Sølv af Godset No. 3, og ifølge Hofmans Foundationer har Kong Frederik den 5te, under 20 April 1759, resolveret, at et Kirken tilhørende Stykke Jord paa Taageskovs Mark maatte overlades Bekkeskovs Eiere for 20 Rdlr., som bestandig skulde blive staaende i Gaarden, mod 5 pC. aarlig Rente til Kirken. I Sognet er kun een Skole.

Præstegaarden, beliggende i Hjertebjerg, bygget af Hr. Olufsen og Hr. Baden, er temmelig godt vedligeholdet, og Haugen, henved 2 Tdld. stor, ret smuk. Til Hartkornet 6 Tdr. 2 Alb. Ager og Eng, samt 2 Fk. Skovsk., er det hele Areal 61 1/14 Tdld. Leerjord med Mergel prædominerer i Markerne. Der findes ingen Skov eller Tørveskjær. Siden den 10de Jan. 1618 har Kongetienden af Sognet været Kaldet tillagt for dets Ringheds Skyld. I Refusion svares ikkun 3 Rbd. Sølv af Godset No. 3. I 1819 var Kaldet anslaaet til 400 Tdr. Byg og 30

148

å 40 Rbd. rede Sølv. Der er ingen Enkebolig eller Jord dertil aflagt. Nuværende Enke beboer et godt Eiendomshuus, med smuk Hauge paa henved 1 Tdld., tæt ved Præstegaarden. Enkepensionen er 10 ¼ Tdr. Hvede, 9 ¾ Tdr. Rug, 6 ¾ Tdr. Erter, 27 7/8 NtDR. Byg og 6 7/8 Tdr. Havre, samt 3 Rbd. 58 pz rede Sølv. (See i øvrigt Tab. I.)

§. 6.

Borre Sogn (Tab. K.)

begrænses mod Nord af Østersøen, mod Øst af Maglebye Sogn, mod Syd Maglebye og Elmelunde Sogne, mod Vest Elmelunde Sogn. Det indbefatter Avlsgaardene Aalebekgaard og Tiendegaarden (see 3 Cap.) og 6 Landsbyer, nemlig: 1. Kirkebyen Borre (gl. Burgh, Østerburgh, Borøe, Borrig), der tilforn har været en Kjøbstad med Handel og Skibsfart, (see 1. Deel paa flere Steder) og sidstegang fik sine Kjøbstadsprivilegier fornyede af Kong Frederik den Tradie 1648. I Byen ere ingen

[Borre Sogn fra Historiske Kort se større kort.](#)

andre Gaarde end Præstegaarden, men 21 Eiendomshuse, samt 13 Fæstehuse under Nordfeld og Aalebekgaard. 2. Nørre- og Søndre-Vestud, samt Nyborre, under Nordfeld Gods. 3. Aalebek under Aalebekgaards Gods. 4. Raabyemagle under Klintholms Gods. Ved Landets Salg havde Sognet 62 Gaarde, men

149

deraf ere 4 siden nedlagte. Af de 2 blev Aalebekgaard oprettet, og de andre 2 ere deelte mellem Huusmænd. Sognet har saaledes nu kun 58 Fæstegaarde. Dets tiendeydende Hartkorn er 384 Tdr. 3 Skpr. 1 Fk. 2 Alb. *). Det har det laveste Jordsmon paa Landet, og, især omkring Borre, fortreffelige Enge, i hvilke Eierne af Nordfeld, Klintholm, Liselund, Aalebekgaard og Flere ere lodtagne **) Under S. Vestuds Hartkorn er Søemose Overdrev, 6 Tdr. Jordskyld og 169 12/14 Tdld. Areal, der bruges til Græsning af Præsten i Borre, samt endeel af Beboerne i Elmelunde, Søndre Vestud, Nyborre og Borre, samt Tiendegaarden. Nørre Vestud og Aalebek have lerig og leermuldig Jord, Raabyemagle og S. Vestud lerig og sandmuldig, Nyborre fordetmeste let og sandig Jord, og dog har denne Bye neppe

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

7 Tdld. paa Td. Hartkorn. Middeltallet for alle Taxationer i Sognet er $12 \frac{1}{5}$ mod 24. Den ringe Underskov, der findes i Sognet, hører til Aalebek-

*) Af det paa Tabellen for N. Vestud anførte Hartk. er N. Vestud Koppel, af Hartk. 8 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb. og 66 Tdld., tiendefrit.

**) Det paa Tab. K. for Borre anførte upriv. Hartk. hefter paa en til Klintholm hørendde Engpart, og paa den saakaldte Dommereng, der staaer for 1 Skp. 1 Alb., og hvoraf Aalebekgaard har det Halve. Den største Deel af det for samme Bye anførte Areal hører til ovennævnte Herregaarde, hvorom findes Oplysning i 3die Cap.

150

gaard og Klintholm. Af Tørvemoser have Bønderne kun nogle faa til Raabyemagle, Aalebek og Nyeborre.

Kirken er fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede (1 Deel S. 282), af særdeles stærk Bygning med 2 !7□ Alen tykke Mure, rummelig og lys. Altertavlen er opsat i Christian den Fjerdes Tid, og paa samme findes Møens Lehnsmands, Peder Basses, og hans Gemalindes Vaabener, med Aarstallet 1627, og deres Navne betegnede med Bogstaverne P. B. og F. S. P. B. *) Paa de øverste Stole findes tvende andre Vaabener udskaarne i Træ, det ene med 3 Rosetter i Skjoldet og 13 Standarter paa Hjelman, det andet med et tredeelt Skjold, og paa Hjelman to Svanehalse med en Ring imellem **):

*) Bogstaverne P. B. kunne ikke, som Sandvig antager, betyde Peder Brahe; thi Vaabenet, blaat Feldt med to røde Vinger, er Bassernes af de Dyrs Familie, af hvilke Peder Basse til hiin Tid var Møens Lehnsmænd. Han havde i Aaret 1611 udmærket sig mod de Svenske, og blev den 21de Marts 1612 beskikket til at commandere det 4de sjællandske Qvarteer. (Slange S. 289 og Scand. Litt. S. S. 1808 S. 154)

**) Hvad der af Indskrifter i øvrigt kunde være at mærke er omtalt i 1ste Deel S. 497; men nogle af Præsten Bredal i Sakristiet fundne Papiee fortjene endnu at nævnes: 1. En af Møl og Ælde næsten fortærer Seddel, hvorpaa han grunder den Beretning, at Kirken er opbygget af Lybekkerne. 2. En Ansøgning af Aar 1648 til Kong Frederik den Tredje, hvori de fattige Borgere af Østerburgh bede Kongen om Confirmation paa deres Kjøbstadsprivilegier, som de melde, har været dem for-

151

Her har været en aaben Begravelse, kjøbt 1703 af Captain Fredrik v. Bülow, hvori han er begravet tilligemed sin Frue, ligesom og hans Søns, Major Lorentz Fredrik v. Bülow's tvende Fruer, den første en Baronesse Haxthausen, den anden en Brygmann. Endelig nogle Børn af Oberstlieutenant v. Bülow ved Livgarden tilfods.

Den til Kirken hørende Jord, af Hartkorn 6 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb., blev af næstforrige Eier lagt til Tiendegaarden, hvoraf svares aarlig 3 Rbd. Sølv i Refusion til Kirken. I Sognet er to Skoler.

Præstegaarden, tæt ved Kirken, er bygget 1699 af Hr. Baden, og er, saavel som Haven, den sletteste paa Landet. Den har i forrige Tider lagt i N. Vestud, i hvis Marker Jorderne for den største Deel endnu ligge. Præsten blev nemlig skjænket en af Borres forrige Magistratspersoners Embedsbolig,

undt af Kong Hans (1ste Deel S 294). De beklage, at Handelen tog mægtig af, da Indløbet var saa tilstoppet, at, hvor før kunde gaae store Skibe, kunde da kun gaae Skuder og Baade. 3. En indfriet Obligation, som Borgerne havde udstedt til Præsten Hr. P. Olufsen for 20 Sldr., han havde laant dem til at indfri deres Kjøbstadsprivilegier og andre Dokumenter, hvilke de Svenske, der havde indtaget Landet, havde bemægtiget sig til Pant for de Byen paalagte Contributioner. Disse to sidstnævnte Dokumenter bleve leverede Biskop Harboe, som lovede af lade dem indrykke i danske Magazin.

152

med frit Hart. 2 Tdr. 7 Skpr. 2 Fk. 1 Alb. og $15 \frac{5}{8}$ Tdld. paa Nyborre Mark, og støttede til Borre. Denne Log er igjen den 1ste Juni 1809 skjødet til Aalebekgaard, mod aarlig Afgift til Kaldetr af 26 Tdr. Byg, og ved Forandring af Eier en Recognition af 3 Tdr. Byg. Kong Christyian den Tredje 'hr den 9de Mai 1555 tillagt Kaldet 2 Pund Korn af Kongetienden; hvilken Afgift under Christian den

Fjerde, den 4 4de Novbr. 1619, blev fastsat til 4 Tdr. Rug og 4 Tdr. Byg. Desuden har Præsten 3 Rbd. aarlig Refusion af Klintholms Gods. Paa den forrige Præstegaards Byggeplads opførte Hr. Bredal 8 Fag Huus, som, ifølge kgl. Bevilling f 2den Febr. 1782, med tilhørende Have og Vænge, skal være Enkesæde for Præsteenkerne i Borre Kald. Men Huset er usselt og ubeboeligt, og der findes hverken Have eller Vænge dertil. Den nuværende Enke benytter det ikke. Hun faaer i extraordinair Pension 150 Rbd. Sølv og desuden i ordinair Pension 22 Tdr. Byg efter Capitelstaxt (See i øvrigt Tab. K.)

§. 7.

Maglebye Sogn (Tab. L.)

Dette sogn, der udgjør det saalaædte Høie-Møen, begrænses mod Vest af Borre Sogn, og er i øvrigt omgivet af Østersøen, som Klinten paa

153

Sognets nordre og østre Grændse støder til. Det indbefatter Hovedgaarden Klintholm, Sædegaarden Liselund og 6 Landsbyer, nemlig: Kirkebyen Maglebye (gl. Høibye), Businge (Budsene), Busemark (Budsemark), Mandemark og Stubberup, samt 4 Afbyggersteder, kaldet Karensbye, under Klintholms Gods; Søemark under Liselund. Før 1769 havde Sognet 90 hele Gaarde og et Gaardsæde eller $\frac{1}{4}$ Gaard. Men af Mandemark ere siden nedlagte 3 Gaarde: 1 underlagt Hovedgaarden og 2 deelte mellem Huusmænd, af Busemark 1 deelt mellem Byens Huusmænd, Gaardsædet lagt under Hovedgaarden, og af Maglebye $\frac{2}{3}$ henlagt til Huse og $1 \frac{1}{3}$ under Hovedgaarden, til Skovs Opelskning. Sognet har saaledes nu kun 84 Gaarde. I Sognet ere to af Frederik den Fjerdes Skoler, nemlig i Maglebye og Mandemark, og een Mølle, Østre Mølle Kaldet. I Henseende til Agerlandets Beskaffenhed, da have Maglebye, Mandemark og Søemark fordetmeste leermuldig Jord, Businge og Busemark sandmuldig og skarpsandig Jord. Middeltallet af alle Taxationer er $9 \frac{3}{4}$ mod 24 *). Til Busemark er en Tørvemose paa 39

*) Det maa bemærkes, at blandt Taxationerne ere nogle Jorder, som ikke drives, indbefattede. Saaledes er F.eks. den saakaldte Græsningsmark i Bjergene, under Klintholms Hovedgaardstaxt, taxeret til 3 mod 24.

154

Tdld., og Sognet har i det Hele Tørv til Fornødenhed. Al Skov i Sognet hører til Klintholm og Liselund. (See 3die Cap.)

Maglebye Sogn fra Historiske Kort se større kort.

Kirken er udentvivl næst Kjelbyes den ældste paa Møen. Den er lidet over 50 Alen lang, 15 Alen bred og henved 22 Alen høi, lys og simpel. Choret er ikke, som andre Steder, lavere end det Øvrige af Kirken. Taarnet, som er 40 Alen høit, udmærker sig derved, at dets øverste Deel, fra Langkirkens Tag til dets øverste Deel, fra Langkirkens Tag til dets Hvælving, ved en dobbelt Muur, med $\frac{1}{2}$ Alens Mellemrum, fra Øst til Vest er deelt i 2 Dele, i hver af hvilke en af Klokkerne hænger. Det har forhen havt to pyramideformige Tage, svarende til dets to Afdelinger, men disse ere ved den sidste Hovedreparation gjorte til eet, med 4 tegltæggede Skraasider. Efter Sagnet skal dette Særegne i Bygningen have sin Aarsag deri, at tvende formuende Søstre skulle have ladet bygge hver sin Halvdeel af Kirken. Altertavlen bærer Christian den 4des Navn og Symbolum, og paa Siderne af

samme findes Navnene: Brede Rantzau og Karine Gjouis (Gjõe), med Aarstallet 1598 (see 1 Deel S. 336). Indstiftelsens Ord findes længere nede, baade paa Dansk, Latin og Tydsk. Den største Klokke har, ligesom en af Klokkerne i Borre Kirke, med Aarstallet 1632, denne Indskrift: Felix Fuchs hat mich gegossen, Aus dem Feuer hin ich geschlossen. Major Lützow af Livgarden tilhest log i Sakristiet indrette en Begravelse for sin afdøsw Frue. Elisabeth von Levetzau, paa hvilken han fik sit Skjøde af Stiftamtmanden og Biskoppen den 17de Juni 1696. Kirken er godt vedligeholdet. Af Godset No. 5 svares i Refusion til samme aarlig 30 Rbd. i stedetfor Tiende. Sognet har to Skoler.

Præstegaarden, beliggende tæt ved Kirken, er bygget af nuværende Præst i Aarene 1791 – 92. Haven er smuk og beplantet med mange Frugttræer. Gaardens Hartkorn er 9 Tdr. 1 Skp. 2 Fk., og det hele Areal 89 9/14 Tdld. gode muldrige og lerige Jorder. Af anførte Areal er et Grænsningslukke paa henved 10 Tdld., hvor der tillige er Tørveskjær og Tjørnehugst. I Refusion svares af Klintholm 7 Rbd. Sølv for en nedlagt Gaard af Mandemark. Ifølge Conditionerne for Landets Salg 1769, tilkommer Præsten istedetfor Tiende 30 Rdl. af Godset. Men denne Refusion har i nærværende Præstes tid ikke været svaret, og det er ham aldeles ubekjendt, naar, eller paa hvilken Maade, den er kaldet frataget. Der er ingen Enkebolig. Nuværende Enke har 60 Rbd, Pension, hvoraf 20 Rbd. extraordinair. Hr. Peter Treschov har til kjærligt Minde om hans Broder Hr. Rasmus Treschov, Præst i

156

Kjelbye, ved Krivelse, dateret Amsterdam den 23de Marts 1709, legeret til fattige Præsteenker paa Møen 100 Sldlr., som siden er forøget til 200 Sldlr. (See Hofman T. 8 S. 524). Capitalen, nu 133 Rbd. Sølv, staaer i en kongl. Obligation No. 926 af 11te Novbr. 1804, og Renten nydes for nærværende Tid af Enken Madam Coster af Maglebye.

§. 8.

Om Bogøe og Farøe (Bogø Sogn), Tærøe og Langøe.

1. Bogøe. Denne, ved sin Beliggenhed saare yndige og frugtbare lille Øe, udgjør tilligemed den mindre Farøe et Kirkesogn under Laalands og Falsters Stift, men hører i det Verdslige under Møenboe Herred.

Oprindelsen til Øens Navn: Nogle faae Flinteskuld fra Stranden, midt paa den nordre Kyst, findes en Bakke, kaldet Hovedgaarden. Mellem denne og Standen skal have staaet et Slot, og endnu for faa Aar siden fandtes her røde Muursteensbrokker og et dybt Hul, som havde Udseenden af at have været en Kjelder. Sagnet fortæller, at her har boet en Næsekonge, som blev bekriget og dræbt af Kong Hans paa Vaalsnæs (Vaalse) i Flaster. Den Dræbtes Gemalinde bad om Stilstand, indtil hen-

157

des Herre kunde blive begravet, hvilket Seierherren bevilgede. Den snilde Dronning bad da fremdeles

[Baagøe Sogn på Historiske Kort se større kort.](#)

om Fred indtil den Sæd, hun agtede at saaet, blev fuldmoden. Ogsaa denne Begjæring blev hende tilstaaet; men nu saaede hun Bog og Agern, og skal ved denne List have faaet Fred for bestandig. Denne Begivenhed skal Øen skyldes saavel sit Navn som sin Skov.

Vandene, som omgive den, benævnes saaledes: Mod S. Sønderstrømmen, en Deel af Grønsund; mod V., Godse Gab; mod N. mellem Bogøe og Tærøe, Melvigstrømmen; mod Ø. mellem Bogøe og Møen, Letten, som har flakt Vand.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Sognets Hartkorn og Areal er følgende: uprilegeret Ager og Engs Hartk. 155 Tdr. 2 Skpr. 2 Fk. 2 Alb., privilegeret 9 Tdr. 4 Skpr. 3 Fk. Uprilegeret Skovskuld 5 Tdr. 3 Skpr. 1 Fk. 1 Alb. Arealet 2471 Tdld. og 9520 [□] Alen, reduceret til bedste Jord 1185 Tdld. og 9270 [□] Alen.

Bogøe er efter dens Størrelse temmelig høilandet; den østre Deel har sortmuldi, den vestre sandig og løs Jord. Øen havde før to skjøne Smaaskove: Vesterskoven, 148 Tdld., som Bønderne, efterat de ved Auctionen 1769 havde købt Øen, afhuggede, og betalte Købesummen med, og Østerskoven, en god Bøgeskov paa 226 1/14 Tdld., som

158

endnu nogenledes er ved Magt. Bønderne have deri lige Andeel efter deres Hartkorn. Vesterskovens Areal er nu en fælleds Græsning. Øen har 29 Selveier-Bøndergaarde, der staae for Hartkorn 4 Tdr. 6 Skpr. 3 Fk. 1 23/30 Alb., og desuden en øde Gaard, hvis Jord, fra 1 til 2 Tdld., tilsammen circa 50 Tdld. De fleste ere Fæstehuse. Der gives ikke over 5 Rbd. i Fæste, og ikke over 5 Rbd. i Skat af et saadant Huus. Øen har 2 Byer: 1. Kirkebyen Gammelbye, hvor alle Øens Gaardmænd boede før Udskiftningen, og hvor Præstegaarden og Skolen ligge. De 20 Gaardmænd ere nu udfløttede. Byen har endeel Huusmænd. 2. Nybye, der har lutter Huusmænd, har sin Oprindelse af de ved Commisionen af 1697 opførte Baadsmændshuse. Barholmen, ved Øens østre Side, er 11 Tdld. stor, og bruges til Græsning.

Kirken er, som endeel af Falsters og Laalands, uden Taarn, og har ingen Mærkværdigheder. Præstegaarden har af føranførte frie Hartkorn 8 Tdr. 1 Fk. 1 Alb., og et Areal af 95 8/14 Tdld. gode og beqvemtliggende Jorder. Bygningerne ere gode, og Haven ved forrige Præst udvidet og beplantet med Frugttræer. Sognet har een Skole i Gammelbye.

159

Skolebygningen er usædvanlig smuk og rummelig. Til Skolelærerembedet hører 6 8/14 Tdld.

Farøe har kun 2 Bøndergaarde, hvis Beboere ved Auctionen 1769 købte Øen. Dens Hartkorn er 9 Tdr. 3 Skpr. 3 Fk., Arealet 149 Tdld. og 6000 [□] Alen, som reduceret til bedste Jord er 91 Tdld. og 11640 [□] Alen *).

Paa Bogøe var i Februar 1801 i alt 542 Mennesker, og, efter Tælling af 6te Novbr. 1819, var Folkemængden i Sognet 758 Personer.

2. Tærøe med Lilleøen og Langø, der høre til Kallehauge Sogn i Baarse Herred, have desuagtet siden 1729 sorteret under Møenboe Herredstthing. Tærøe har Hartk. 21 Tdr. 7 Skpr. 3 Fk. 1 Alb., 317 Tdld. 3850 [□] Alen, og for størstedelen sandig og gruset Jordbund. Lilleøen staaer i Forbindelse med den ved en Sandrevle, som med lavt Vande er tørt. Den har før havt 4 Bøndergaarde, men disse ere sammenlagt til een, og 8 Fæstehuse byggede, der hver har circa 10 Tdld. Fæsterne forette Ugedage og svare Skatter. Den

*) Ifølge kgl. Rescr. af 25de Januar 1805 hører denne Øe til Bogøe Sogn og Kirke, og ifølge Cancellie-Resol. af 27de Januar 1816 ogsaa til Bogøe skole. Tørøe burde uægteligen ogsaa høre til Bogøe, hvis Kirke og Skole ligge den nærmest.

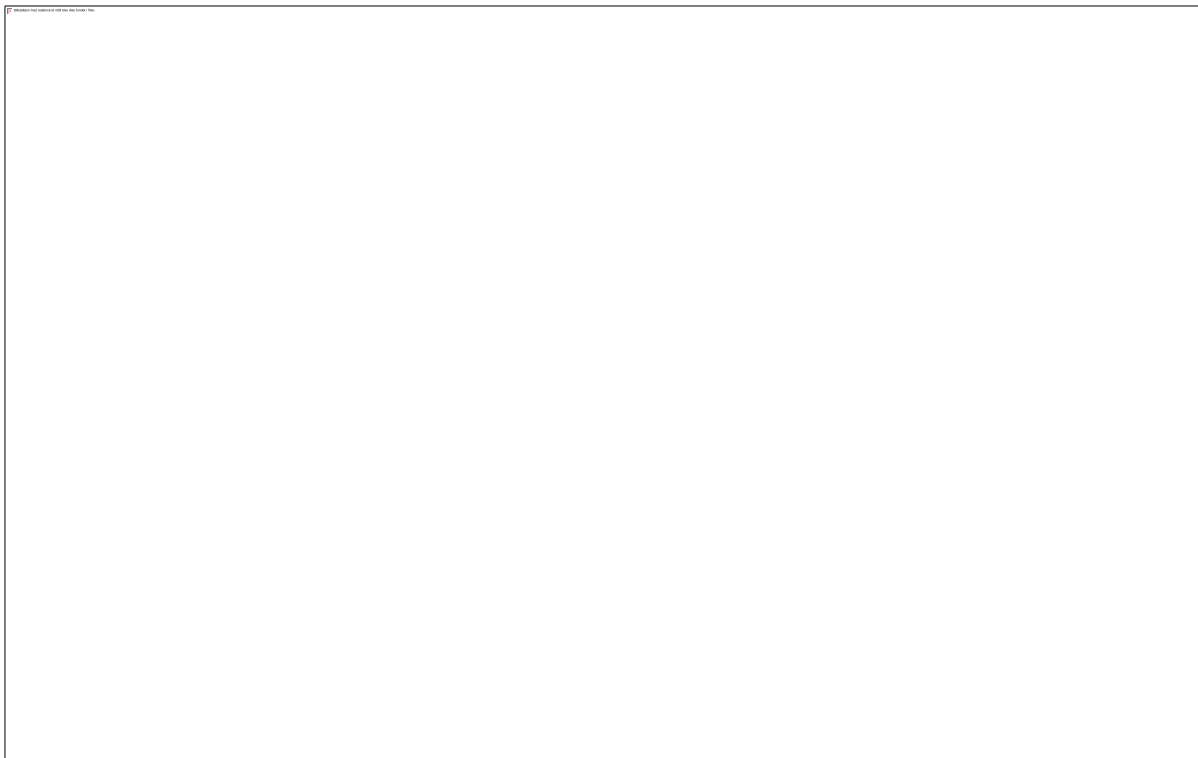
160

21de Novbr. 1821 blev Øen solgt med Gaardens Inventarium og Besætning for 4900 Rbd. Sølv.

Langøe, af Hartk. 21 Tdr. 6 Skpr. 1 Fk. 1 Alb., er 222 Tdld. 4090 [□] Al., af ret god Jordbund, har 4 Gaarde og eet Huus. Tienden til Præsten betales af Tærøe efter fast Accord med 1 Ebd. Sølv af Td. Hartk., af Langøe med 6 Skpr. Byg af Td. Hartk. efter Capitelstaxt. Konge- og Kirketiende betales af Tærøe som Præstens, men af Langøe efter Middeltal af 10 Aars Capiteltaxt. Folkemængden paa disse 2 Smaaøer var 1801 i alt 61, nu henved 80 Personer.

Tredje Capitel. Beskrivelse over Herre- og Sædegaardene.

A. Hovedgaarden Marienborg. (fordum Nyegaard, Godset No. 1)

Marienborg opført 1853.

Om Oprindelsen til dette Gods, saavelsom til de øvrige complete Hovedgaarde, Nordfeld og Klintholm, er allerede talt i 1 ste Hovedafd. I Aaret 1645 laae, hvor Marienborg (fordum Nyegaard, Godset No. 1). Om Oprindelsen til dette Gods, saavelsom til de øvrige complete Hovedgaarde, Nordfeld og Klintholm, er allerede talt i 1ste Hovedafd. I Aaret 1645 laae, hvor Marienborg nu er, to Fæstegaarde, som kaldtes Nyegaarde. Disse bleve Aar 1660, tilligemed mere Gods paa Øen, af Kong Frederik den Tredje skjenkede Ritmester Jacob Danneser. Senere ere de sammelagte til

161

een Gaard, og 1685, eller følgende Aar, æod Oberst og Amtamnd von Plessen denne indrette til sin Bopæl; dog blev den da opførte Bygning igjen nedtaget, og Gaarden 1697 overladt den forrige Fæster. Kong Frederik den Fjerde skjænkede den til Amtmand C. G. Moltke, som lod den nuværende Hovedbygning opføre, og boede der til sin Død 1728. I Kong Christian den Sjettes Tid blev den overladt Krinprondsens Yndling, daværende Ober-Kæmmerer, Adam Gottlob Moltke, hvem Prindsen den 17de Januar besøgte der *). Han opholdt sig paa Landet fra den 17de til den 24de Januar. Den 18de og 19de morede han sig med Jagten paa Vesterlandet, besøgte den 20de Stege, og jagede de følgende Dage paa den østre Side af Øen. Den 23de Januar bivaanede Prindsen Gudstjenesten i Stege Kirke, og om Eftermiddagen i den nye Damsholte Kirke **). Geheimeraad F. C. Møsting eiede og beboede Nyegaard, som Amtmand paa Møen, indtil Landets Salg, da den blev bestemt til Hoved-

*) At Moltke skulde have været Amtmand paa Møen, og dette Embed almindeligviis være blevet givet saadanne Stormænd, som faldt i Unaade, hvilket i nogle nyere historiske Skrifter findes anført, er urigtigt.

**) Møenboernes Glæde over dette Besøg, udtrykt i Hæderssange, Transparenter og Æreporte, findes omstændeligen skildret i de i 1ste Deel S. 18 anførte Piecer.

162

gaard for Godset No. 1, og af ham afstaaet, hvorefter han boede i Stege indtil sin Død.

Hovedgaarden er beliggende omtent en Miil S. V, for Stege, og fra Landeveien fører en 600 Skridt lang, med 4 Rader Ulmetræer beplantet, Allee til Gaarden. Hovedbygningen er gammel og temmelig forfalden; den har to Fløie, og indeholder, tilligemed to andre Sidebygninger, henved 50 Værelser, alt af een Etage høit og tegltægget Bindingsværk. Udhusene bestaae af: tre Sidelængder af Egebindingsværk og brændte Steen, med Straatag, hvilke indeholde Meieriet, Stald til 46 Heste og 280 Qvægstykker .m.m; en stor Lade af Kampesteen, med Straatag, begyndt ved Beringskjold og fuldført ved C. F. de la Calmette, samt Syd for Gaarden det saakaldte Hollænderie, som nu er indrettet til Kornmagazin, efterat Meieriet er forfløttet til en af Sidelængderne, hvorved henimod 5000 Tdr. Sæd vil kunne rummes. Paa Gaarden findes en svensk Jerntærskemaskine, som trækkes af tre maadelige Heste, opsat f.A. i stedet for en meget sværere, hvor 12 Heste neppe kunde udrette det samme, samt en Korntørringsmaskine med bevægelige Flager, paa hvilken tørres 30 Tdr. Korn i Døgnet. Nuværende Eier har og ladet indrette et lidet Garverie. Desuden findes her Kjærneværk, Kornrensningsmaskine, Hak-

163

kelsesmaskine m.m. Under Marienborg ligger: en Smedie, en Græsmølle med Privilegium at male for Andre, et Gartnerhuus, ved Indkjørselen et Huus paa hver Side, bestemte til Gaarden Haandværkere, ved Nyelukke et Huus bestemt til Skovriderbolig, samt to Skovfogedhuse, et i Grønvedskoven og et i Strandskoven. Hovedgaarden med derved liggende Bygninger og Vandmøllen er assureret for 93300 Rbdlr. Sølv.

Den skjønnne Have skylder Kammerherre P. A. G. Bosch de la Calmette sin tilværelse. Han har udvidet den til meer end det Dobbelte af havd den forhen indeholdt, og udgjør nu 26 Tdld. Den er udmærket, ikke alene ved sin Størrelse og kraftige Jordbund, men især ved en stor Mangfoldighed af skjønnne Partier, og en Mængde, tildeels her sjeldne Exemplarer af fremmede Træer og Buskvæxter. Her en Fortegnelse over de vigtigste af disse:

Jasminum fruticans.

Jasminum officinale

Phillyrea angustifolia.

Phillyrea latifolia.

Phillyrea latifolia ligustrifolia.

Syringa vulgaris

Syringa persica Syrener.

Syringa persica laciniata.

Chionanthus virginica.

164

Fraxinus Ornus. Manna Asken

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Fraxinus americana
Fraxinus americana pumila.
Fraxinus pubescens. Asketræer.
Fraxinus juglandifolia.
Fraxinus caroliniana.
Fraxinus excelsior, crispa.

Cneorum tricocon.
Cephalanthus occidentalis.

Cornus florida
Cornus mascula.
Cornus alba. Korneeltræe.
Cornus sanguinea.
Cornus sericea.
Cornus paniculata albida.

Ptelea trifoliata.

Elæagnus angustifolia.
Elæagnus orientalis

Hamamelis virginiana.

Ilex aquifolium . Christtorn.
Ilex aquifolium foliis variegates.

Azalea nudiflora.
Azalea nudiflora flor. carneo.
Axalea nudiflora coccinea
Azala viscosa.
Azala procumbens tomentosa

Lonicera dioca.
Lonicera sempervirens
Lonicera Periclymenum Gedeblad.
Lonicara Perilymenum foliis variegates.
Lonicera Periclymenum serotinum.
Lonicera tatarica
Lonicera Xylosteum. Løberose.

165
Lonicera alpigena.
Lonicara Cærulea.

Symphoricarpos vulgaris.
Diervilla canadensis

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Solanum Dulcamara foliis variegatis. Bittersøde.

Lycium barbarum.

Lycium europæum.

Rhamnus alpinus.

Rhamnus Frangula. Tørstetrøe.

Rhamnus infectorius.

Rhamnus eatharticus. Brietorn.

Rhamnus alaternus.

Rhamnus spina Christi.

Ceanothus americanus.

Celastrus scandens.

Euonymus europæus. Beenved.

Euonymus latifolius.

Euonymus verrucosus.

Diosma rubra.

Ribes alpinum.

Ribes floridum.

Hedera Helix foliis variegatis. Vedbende.

Vitis vinifera. Viinranke.

Vitis Labrusca.

Periploca græca.

Atriplex portulacoides.

Ulmus campestris foliis variegatis. Ulmetræe.

Ulmus americana.

Ulmus suberose

Celtis australis.

Celtis occidentalis.

Rhus Coriara. Smak.

Rhus typhinus.

166

Rhus radisans

Rhus radisans Toxicodendron.

Rhus Cotinus.

Rhus glaber.

Rhus copalinus

Viburnum Opulus. Sneeboller.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Viburnum Opulus flore roseo.

Viburnum Lentago.

Viburnum dentatum

Viburnum Lantana.

Viburnum acerofolium.

Virburnum Tinus.

Sambucus nigra, foliis argenteo-variegatis. Hyld.

Sambucus nigra, foliis aureo-var.

Sambucus nigra, foliis laciniatis.

Sambucus Ebulus. Sommerhyld.

Sambucus racemose.

Sambucus canadensis.

Staphylea pinnata.

Staphylea trifolia.

Tamarix germanica.

Tamarix gallica.

Arelia spinosa.

Prinos verticillatus.

Æsculus Hippocastanum foliis var. Hestekastanie.

Æsculus flava.

Æsculus Pavia.

Koelreutera paniculata.

Acer pseudoplatanus foliis var.

Acer dasycarpon.

Acer tataricum.

Acer Negundo. Ahorns Arter

Acer saccharinum.

Acer monsoesulanum.

Acer striatum.

Acer rubrum.

Erica multiflora.

Daphne Mezercam. Peber Træe.

Daphne Laureola

Ceris siliquastrum Judas-Træe.

Ceris canadensis.

Melia Azederach.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Kalmia latifolia.
Kalmia augustifolia.
Kalmia glauca.
Rhododendron ponticum.
Rhododendron maximum.

Andromeda calyculata.
Andromeda polifolia Vild Rosmarin.
Andromeda paniculata.
Andromeda axillaris.
Andromeda mariana.

Arbutus Unedo. Jordbærtræ.
Clethra alnifolia.
Hydrangea arborescens.
Sedum populifolium.

Philadelphus coronarius.
Philadelphus coronarius β nanus

Punica granatum. Granatæbletræ.

Amygdalus pumila flor. pleno.
Amygdalus nana.

Prunus Padus. Hægebærtræ.
Prunus Cerasus flor. pleno Kirsebærtræ.
Prunus virginiana.
Prunus lusitanica.

168
Prunus Laurp-Cerasus.
Prunus Mahaleb.
Prunus serotina.
Prunus pumila.

Sorbus domestica.
Sorbus hybrida.

Mespilus germanica. Mespel.
Mespilus Pyreantha.
Mespilus Cotoneaster.
Mespilus Amelanchier.
Mespilus Oxyacantha flor. simpl. rubro, Hvidtorn
Mespilus Oxyacantha flor. pleno.

Pyrus Botriapium.
Pyrus arbutifolia.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Pyrus baccata.

Pyrus malus paradisiaca. Paradiisæble.

Pyrus malus paradisiaca fruct. nigro.

Pyrus Aria. Axelbær.

Pyrus torminalis.

Pyrus azarolus.

Pyrus edulis.

Cydonia vulgaris fruct. oblong.

Qvædetræe

Cydonia vulgaris fruct maliformi.

Spirea salicifolia.

Spirea crenata.

Spirea tomentosa.

Spirea hypericifolia

Spirea chamædrifolia.

Spirea sorbifolia.

Spirea opulifolia.

Spirea lævigta.

Rose 12 Arter

169

Rubus fruticosus flor. pleno.

Brombær

Rubus occidentalis

Rubus odoratus.

Pontentilla fruticose.

Tilia americana

Tilia parvifolia.

Stewartia Malachodendron.

Cistus incanus.

Liriodendron Tulipifera. Tulipantræe.

Magnolia tripetala.

Clematis Viticella

Clematis Viticella flor. pleno.

Clematis virginiana.

Bignonia Catalpa.

Trompettræe.

Bignonia radicans.

Vitex agnus castus.

Melianthus major.

Iberis sempervirens.

Hibiscus syriacus

Spartium scoparium.

Gyvel.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Spartium jinceum.

Genista tinctoria. Bisse.

Genista candicans.

Genista sibirica.

Ulex europæus.

Amorpha fruticose.

Cytisus Laburnum. Guldregn.

Cytisus anstriacus.

Cytisus nigricans.

Cytisus sessilifolius.

Cytisus capitatus.

170

Robinia Pseudacacia.

Robinia hispida.

Caragana arborescens.

Caragana frutescens.

Caragana pygmæa.

Colutea arborescens.

Colutea orientalis.

Emerus fruticosus.

Psoralea glandulosa.

Medicago arborea.

Hypericum androsæmum.

Hypericum Kalmianum.

Hypericum hircinum.

Aristolochia Sipho.

Comptonia asplenifolia

Alnus incana.

Morus alba. Morbærtræ.

Qvercus Phellos.

Qvercus Ilex. Steeneeg.

Qvercus rubra,

Juglans regia Valnøddetræ.

Juglans nigra.

Juglans cinerea.

Fagus sylvatica β atropurpurea. Blodbøg.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Castanea vesca. Ægte Kastanietræe.

Betula nigra.

Betula lenta

Betula papyracea. Birke Arter.

Betula populifolia.

Betula alba β *pendula.*

Platanus orientalis.

Platanus occidentalis Plataner.

Liquidambar styraciflua.

171

Pinus sylvestris Fyr.

Pinus abies. Grans

Pinus pica. Ædelgran

Pinus Larix. Lærke.

Pinus Strobus. Weimouths Fyr.

Pinus Tæda.

Pinus Balsamea.

Pinus canadensis.

Pinus cembra.

Pinus nigra.

Pinus echinate.

Thuja orientalis

Thuja occidentalis.

Cupressus sempervirens. Cypres.

Cupressus sempervirens β *horizontalis.*

Cupressus disticha.

Salix. 21 Arter Phil.

Broussonetia papyrifera.

Hippophaë rhamnoides. Tidse.

Myrica cerifera.

Pistacia Lentiscus.

Zanthoxylon Clava.

Dioscorea villosa.

Populus alba. Sølvpoppel.

Populus nigra. Poppelpiil.

Populus dilatate.

Populus monilifera.

Populus balsamifera.

Populus candicans.

Populus tremula. Asp

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Populus heterophylla.

Cleditschia triacanthos.

Glenditshia triacantho inermis.

Gleditschia monosperma.

Gymnocladus canadense.

Juniperus Sabina.

Juniperus Sabina fol. var.

Junioerus Oxycedrus.

Junoperus virginina.

Taxus baccata.

Taxtræe

Ruscus aculeatus.

Ruscus hypoglossnm.

Ruscus racemosus.

Ficus carica. Figentræe.

Haven er anlagt I en riig Stiil, med Kanaler og mange forskellige Lysthuse. Kammerherren anvendte betydelige Summer, saavel paa dens Anlæg, som paa dens Vedligeholdelse. Der holdtes i den Tid to Gartnere, og flere end tyve Mennesker arbeidede dagligen i Haven. Det er endnu kjendeligt, hvorledes han Tid eter anden havde gjennemarbejdet den, og saaledes bragt omtrent de tre Fjerdedele til en virkelig høi Grad af Skjønhed. Blandt de mange smukke og interessante Partier udmærker sig: et botanisk, hvor man fandt en betydelig Samling forskellige sjeldne udenlandske Blomster og Buskvæxter; et Partie af forskellige Planter med variede Blade, og fire Blomsterpartier, efter de fire forskellige Aars-

173

tidens Flora, omgiven med skjønnne Grupper af tilsvarende Træsarter. Men hans Arbeid blev ikke fuldført, og under hans Søn, især i Krigens Tid, da det var vanskeligt at erholde Folk, leed Haven meget ved Forsømmelse. Tab. I. viser Prospecten af Haven fra Vaaningshuset i den skjønneste Periode, medens de fleste Træer endnu vare unge. Endeel af Haven er bestemt til Frugthave og endeel til Kjøkkenhave. Desuden findes en Kjøkkenhave ved Vandmøllen.

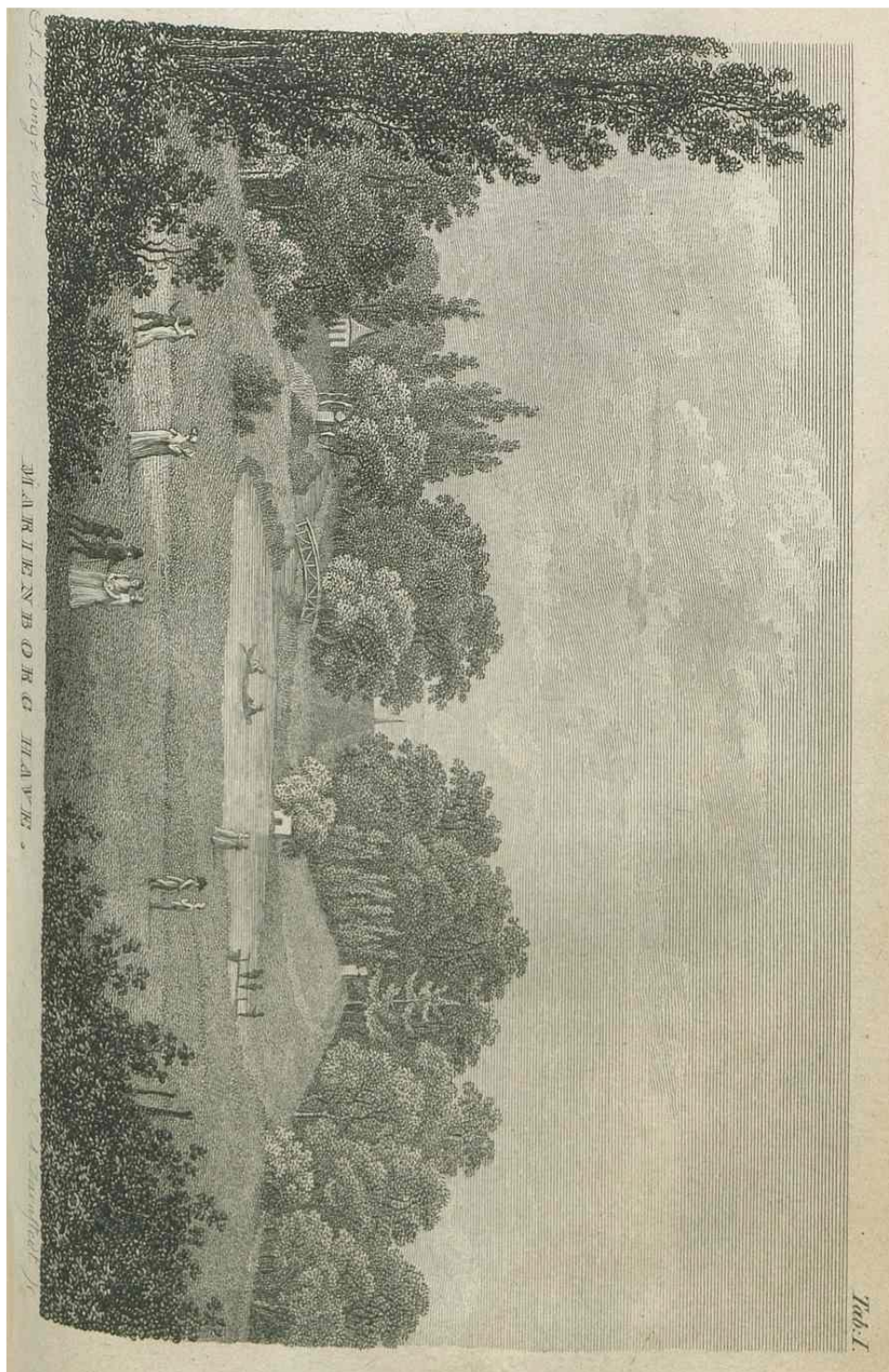
Marienborgs Hovedgaardstaxt er: Jordskyld 71 Tdr. 2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 6 Skpr.: dens ufri Hartkorn af de under Hovedgaarden indtagne 2de Skovhusegaarde og Enkebøllegaarden: 16 Tdr, 1 Fk. *), Skovsk 1 Skpr., hvortil det hele Areal er 1768 9/14 Tdr. Land. Desuden er Fredskoven Leerbeks Vænge, ufrit Hartk. Jordsk. 2 Skpr., Skovsk. 2 Skpr., Areal 18 Tdld., indtaget under Hovedgaarden. Af det anførte Areal indeholde Gaardens 11 Hovmarker 854 12/14, Fredskovene under Hovedgaardstaxten 465, Dyrehaugen 84 13/14, Kjelderlukket, Hundekrogen, Iiskjelder- og Tørveholterne, tilsammen 91 12/14, Slotshaugen 63 3/14, Kampen og

*) Af en saakaldet øde Jord under Ebbelnæs, Hartk. 8 Tdr. 4 Skpr., 1 Alb., svarer Hovedgaarden Skatterne.

174

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Sømosen 125 11/14, Hovedgaarden med Gaardsplads og derved liggende Bygninger samt Haugen og Mølleplantagen 35 4/14 Tdld. Veie og Hegn ec. udgjøre det øvrige.

Bøndergodsets Hartkorn er 431 Tdr. 4 Skpr. 1 13/16 Alb. Jordsk. og 2 Fk. 2 Alb. Skovsk.; det bestaaer af hele Damsholte Sogn, med Undtagelse af Byen Hjelm og 5 Selveiergaarde i Frenderup, af hvilke Marienborg kun har Herligheden; Leerbek af Phanefjord Sogn; Nebølle og Lindemark, samt et Huus i Tjørnemark og to paa Koster, af Stege Sogn; tilsammen 89 hele Gaarde og 116 Huse. Assurance-

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Summen for hele Bøndergodset beløb 1822 i alt 139020 Rbd. Sølv, men er nu betydeligt nedsat. Med Undtagelse af al Harvning, en Pløining i to Marker, og noget Hoveri for 1 nedlagt og 4 fritagne Garde, er Hoveriet forstørstedelen complet. Ugedage, Ladedage, Jorddage og Indsidderdage af Huusmændene udgjøre aarlig 7240, Jordebogsindtægterne beløbe 1819: Hvede 11 5/8 Tdr., Rug 126 Tdr., Byg 276 Tdr., Havre 160 1/8 Tdr., Huus-Hoveri- og Tærskpenge: 544 Rbd. Sølv og 327 1/3 Rbd. S. og T.

Til Marienborg hører: a. Damsholte Sogns Kongetiende, matriculeret til 56 Tdr. og af tiendeydende Hartkorn 406 Tdr. 5 Skpr. 1 Fk. 1 Alb.

175

De kongelige Skatter vare heraf for Aaret 1822 130 Rbd. 92 pz. Sølv, foruden Afgift til Seminarii-fondet 6 Rbd. 34 pz. Desuden svares heraf Refusion til Vartou: 15 Tdr. Rug, 27 Tdr. Byg og 6 Tdr. Havre. b. Damsholte Kirke og tilhørende Kirketiende, af samme Hartkorn, hvoraf Tienden hæves in natura til Hovedgaarden. Foruden Kirkens Vedligeholdelse, ere Udgifterne: kongl. Skatter, c. 126 Rbd., Afgift til Skoleklassen 6 Rbd. 34 Pz., Lysepenge 3 Rbd. 32 pz., Cathedratikum 88 pz., til Academiet 2 Rbd., for Kirkesyn 3 Rbd. 46 pz., til Brød og Viin 40 Rbd.; ialt 182 Rbd. 38 pz Sølv.

Hovedgaardens Agerjord er deelt i 11 Hovmarker paa 70 til 80 Tdld., foruden ovennævnte Bikopler; og 70 Tdld, som er udlagt fra Skovene, skal efter Planen udgjøre den tolvte Mark. Jorderne ligge i en samlet Strækning, meest N. V. og S. O. for Gaarden. Ved Magelæg af Jorderne til de fem Gaarde i Lisebye, som før hørte til Ebbelnæs, og til de to i Lillelind, som før hørte til Lind, ere Hovedgaardsmarkerne nu bedre arronderede end tilforn. Jordbunden er for størstedelen lerig, dog uden at være streng Leer, og godt skikket til at bære Hvede. Dog ere 1½ Mark og de udenfor Hovmarkerne liggende Bikopler sandige, og ikkun skikkede til at bære Rug, saa at man kan regne, at

176

omtrent $\frac{3}{4}$ er Hvedejord og $\frac{1}{4}$ Rugjord. Underlaget er for en stor Deel mergelagtigt; men Mergelen gaaer kun sjældent over 3 Fod dybt, hvorefter der som oftest findes Sand. Middeltallet af alle Taxationer i Hovmarkerne er 14 1/3 mod 24. Tørveskjær haves i største Overflødighed.

Efter Hoveriforeningen er Driften af de 11 Marker følgende: 1. Grønjords Havre. 2. Vinterbrak. 3. Vintersæd. 4. Erter. 5. Byg med Klever. 6. Klever. 11. Græsning. Begge Brakmarkerne gjødes aarligen. Efter Planen skulle af Jorderne udenfor Hovmarkerne 12 Tdld. aarligen besaaes med Rug. Dog overholdes denne Drift ikke nøie. I Brakmarken dyrkes Brakfrugter og Vikker. Ligeledes dyrkes Rapsæd og Staldfodringsurter. Den aarlige Udsæd vil bedst kunne skjønnes af Sædskiftet og Markernes Størrelse, nemlig 140 Tdld. med Vintersæd, 140 med Byg, 70 med Erter og 70 med Havre. Efter Afdrag af Saaesæden, avles paa Hovedgaarden, et Aar i det andet, 3000 Tdr. Sæd. Avlen af Klever og Enghøe tilsammen kan i Gjennemsnit anslaaes til 800 Læs aarligen.

Med at udtørre Røddinge Søe, 5 9/14 Tdld., begyndtes forrige Sommer, ligesom og Hensigten er, at indrette en regelmæssig Vanding for alle de mel-

177

lem Søen og Gaarden liggende Enge, hvilke tilligemed Mosen udgjøre et Areal af 180 Tdld. Overhovedet er siden nærværende Eier tiltraadte Godset mange Forbedringer, saavel i Henseende til Avlingens Drift i det Hele, som til Havens Forskjønnelse, deals fuldførte, deals iværksatte.

Besætningen af Hornqvæg, Tillægget iberegnet, er 300 Stkr., og vil med Tiden blive større. Af Heste holdes til Avlingen 28, af Faar kun 50, af Sviin, med store og smaa, henved 100 stkr.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Skovene er alle tagne under Fred, og ved Udskiftningen ere visse Stykker deraf udlagte til Bønderbyerne, hvorimod Bøndernes Græsningsret i Skovene er bortfalden. Deres Navne, Areal og Beskaffenhed er følgende: 1. Strandskoven, 85 10/14 Tdld. De fleste store Træer ere borthuggede i sidste Arrangements-Commissions Tid. Underskov findes kun pletteviis, hvorimod den er meget bevoxet med Slaaen og Hvidtorn. 2. Strandskov- eller Rydsebek Lukke, 23 12/14 Tdld., har endeel store Træer og en meget skøn tætsluttet Ungskov af Eeg og Bøg. 3. Grønvedskov, 133 2/14 Tdld., kaldes ogsaa Hollænderskoven, fra den Tid da Gaardens Hollænderiqvæg græssedes der. Den er næsten af samme Beskaffenhed som Strandskoven, da ligeledes den største Deel store Træer ere borthuggede. I denne Skov

178

er en Egeplantage, Ravnebjerglukke, 11 7/14 Tdld. 4. Slotsindhegningen, 40 2/14 Tdld., har været fredet i henved 60 Aar, og er i meget god Orden. En Deel af samme, kaldet Sygestuen, fordi man engang i en Qvægsyge havde drevet endeel sundt Qvæg derind, for at bevare samme, udmærker sig især ved sine skønne og ranke Bøge og Ege. 5. Storkeskov, 55 7/14 Tdld., er en skøn Ungskov med endeel store Ege og Bøge. 6. Nyelukke, 102 Tdld., indeholder ligeledes meget skøn Ungskov med endeel store Ege og Bøge. 7. Dyrehaugen, 84 13/14 Tdld., beliggende ved Gaardens Hauge, har saavel endeel Ege- og Bøgetræer, som Elle, og en betydelig Deel Hassel. Deri holdes omtrent 100 Stkr. Vildt. 8. Leerbeks Vænge, 18 Tdl, en gammel Bøgeskov, som tilgrændser Hovedgaardens Skove. Foruden disse anførte Skove findes i Markerne nogle enkelte Skovstykker, der udgjøre 24 5/14 Tdld., saa at Hovedgaardens Skove tilsammen udgjøre 568 Tdld.; men, da deraf ikke meget er gammel Skov, vi der ikke uden Skade kunne hugges stort mere end 100 Favne Bøgebrænde aarlig, foruden det, der forbruges paa Gaarden. Efter Taxationsforretning af 7 Aug. 1820 indeholdt dengang samtlige Fredskove 9237 Favne Brænde og 600 gamle Egetræer, foruden 750 Favne

179

Brænde og 400 Læs Riis paa de til Agerland udlagte 70 Tdld.

Godsets Skjæbne har, i Korthed, været saaledes: den bekjendte Generalkrigscommissair, siden Kammerherre, Magnus de Beringskjold og daværende Regimentsqvarttermester Esaias Fleischer vare dets første Kjøbere. (see 1ste Hovedafd.) Beringskjold gav det Navn efter sin Gemalinde, men havde i øvrigt for meget Andet at tænke paa, til at kunne forbedre det. Af ham købte Envoyé C. F. de la Calmette, Aar 1776; det er dennes Søn, Kammerherre P. A. G. de la Calmette, Godsets skylder næsten alle de betydelige Forbedringer, der have fundet Sted siden dets Oprettelse. Under hans Søn, som ei selv var Landmand, eller interesserede sig for Landvæsenet, blev Bestyrelsen ganske overladt Betjenterne. Hovedgaarden blev 1806 tilligemed 4 Tiender bortforpagtet til Kammerraad Møller for den Sunna 12000 Rd. D. C., en afgift, som ved den forandrede Cours blev til Intet. Afg. Inspektør Sparre har Fortjenester af at havev ophjulpet Godset, saameget det stod i hans Magt. Han har ligeledes paaskyndet flere Byers Udskiftning. I Januar 1817 kom Godset, paa Calmettes Ansøgning, under Bestyrelse af en kongl. Aministrations- og Arrangements-Commission, som ved Calmettes Død

Side 280 & 281 mangler i bogen.

182

staaer i en nedlagt Bondegaard og nogle Fredskove, indtagne ved Bøndergodsets Udskiftning, nemlig Østermarklukk, Kohaven og Torpelukk i Elmelunde Sogn, Speilsbyelukk, 29 5/14 Tdld. i Kjelbye Sogn, samt en Eng i Kjelbye Maglemose og 1/22 af N. Vestud Koppel, tilsammen 8 Tdld.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Bøndergodsets Hartlorn er 416 Tdr. 1 Skp. 3 Fk Jordsk. og 6 Skpr. -Fk. 1 Alb. Skovsk., med et Areal af 3461 $\frac{3}{4}$ Tdld. Det bestaaer af Byerne; Speilsbye, i Kjelbye Sogn, Hjertebjerg, Østermark, Torpe, Elmelunde, i Elmelunde Sogn, Nyborre. S og N. Vestud, samt 9 Huusmænd af Borre, i Borre Sogn; i alt 67 hoverigjørende Gaardmænd og 99 Huse. Hoveriet er fastsat i Arbeid, i Overeensstemmelse med Forordningen. Af Huusmændene forrettes aarlig 3332 Ugedage, 878 Hovdage og 47 gaaende Ægter. Jordbogsindtægterne 1819: Landgilde 53 Tdr. Havre. Huus- og Jord- Afgift 592 Rbd. Sølv. Til Godsets hører den største Deel af Borre Sogns Kongetiende, af matr. Hartkorn 35 Tdr. 6 Skpr., hvoraf svares aarlig foruden Skatte: a. til Præsten i Borre, Rug 4

er i 1820 Bortfæstet til en Bonde, der, som Godset uvedkommende, ikke forretter Hoveri.

183

Tdr. Byg 4 Tdr.; b. til Præsten i Stege, Rug 5 tdr. 1 skp., Byg 4 Tdr. 4 skpr.; c. til Præsten ved Vartou, Rug 1 Td., Byg 3 Tdr. 4 Skpr.

Af Hovedgaardstaxten er Agerland 505 Tdld., Eng og Mose 258 Tdld. og Skovene udgjøre 250 Tdld. Gaardens Jorder, i det Hele af fortrinlig Bonitet, meest muldlerige, med et Underlag af Kalkmergel, ere beliggende i en samlet Strækning Ø. og V. for Gaarden, og inddelte i 10 Marker, hver omtrent 50 Tdld. Ved fortrinlig Dyrkning i de senere Aar ere de meget forbedrede. Forrige Eier, Hr. Resch, der i mange Henseender, saasom ved betydelige Udskiftninger, Bønders Understøttelse ec., har forbedret dette skønne Gods, har ogsaa anlagt nogle 1000 Alen Render, tilbeels under Jorden, til Mosers Udtørring og side Jorders Forbedring. Hegnet bestaaer for endeel af levende Gjerder, men dog for størstedel af Diger, der aarlig maae forsynes med Lukke. Sædfølgen er saaledes: 1. heel Brak. 2. Rapsæd eller Hvede. 3. Byg med Klever. 4. Klever. 5. Klever. 6. Byg. 7. Ærter. 8. Havre med Klever. 9. Klever. 10. Klever. Den aarlige Udsæd: Hvede 50 Tdr., Byg 100 Tdr., Havre 68 Tdr., Ærter 68 Tdr., Blandkorn 10 Tdr., Kleverfrø 1200 Pd. Omtrent 50 Tdld. kunne aarligen gjødes. Mergelen, som næsten kan findes

184.

overalt, anvendes med Held. Produktionen er efter Middeltal i de senere Aar 8 á 9 Fold. Af Høe høstes aarlig fra 6 til 800 Læs *). Rapsæd saavel som Kartofter dyrkes til Kreaturenes Fodring. Raigræs er i forrige Eiers Tid dyrket med Held. Hør dyrkes, men ei i betydelige Mængde, Hamp aldeles ikke. Men den saakaldte Klevertang, som adskillige engelske Agronomer have udgivet for et fortrinligt Gjødningsmiddel, og som her kan have i Overflødighed, er gjort Forsøg, og Udfaldet svarede til Forventningen.

Hollænderiet bestaaer af 180 Malkekøer og 6 Tyre. Af Heste holdes 30, Faar 40, Sviin 30 til 40 Stkr. Af Kalve tillægges aarlig 20, af Føl 2 á 3 Stkr. Køerne ere for størstedelen af engelsk

*) Høavlen vilde, ved Udtørring af Borre Søe, hvoraf den største Deel hører til Gaarden, endnu betydelig kunne udvides. I 1808 var paatænkt, at lade Vandet af Søen udpompe ved et Mølleværk, og Eieren lod i den Hensigt Søen opmaale oh nivellere ved daværende Major Recke, som fandt, at den ligger 900 Alen fra Stranden og 1 Fod høiere end Havet. Bunden bestaaer af Lermudder, og Vandets Dybde er fra 2 til 4 Fod. En Kanal blev begyndt at graves over den saakaldte Korsslette til Havet, og en hollandsk Veirmølle, der tillige skulde male Korn for Omegnen, blev bestilt; men Mølleeierne paa Landet truede med Proces, og, da Rentekammeret heller ikke syntes at være Sagen gunstig, strandede det hele Anlæg. Ved Vandets Udpomping vilde, efter Majorens Beregning, aarlig høstes 2000 Læs Høe.

185

Race, Faarene en Blanding af femersk og spansk, Svinene af almindelig Race.

Skovene, der alle ere tagne under Fred, have følgende Areal: 1. Den saakaldte Fredskov 89 Tdld. 2. Forvalterlukk 33 $\frac{9}{14}$, 3. Skovriderlukk 60 $\frac{10}{14}$, 4. Skoveb paa Tagholm 11 $\frac{8}{14}$, 5. Hestehaven

22 3/14, 6. Smalskoven 18 8/14, 7. Bremerholmslукket 8 9/14, 8. Østermarklукket 16 3/14, 11. Kohaven 45 10/14, 12. Torpelукket 11 10/14; i alt 353 Tdld. Samtlige Skoves Indhold blev i Aaret 1819 anslaaet til 7600 Favne Bøgebrænde, 372 Egestolper og 809 Ege-Løsholter. Tørveskjær haves til Gaardens Fornødenhed, og der kan skjæres fra 3 til 4 Fod dybt.

Af den første Kjøbesum, 32000 Rd., blev Halvdelen, ligesom for det øvrige Land, perpetueret i Eiendommen, og deraf svares Renter til Amtstuen, saavel som af 2628 Rbd. 2 Mk. perpetueret i Borre Sogns Kongetiende, i hvilken Aalebekgaard har Andeel efter dens Hartkorn. I Aaret 1786 blev Nordfeld solgt til Hr. Sølling for 60000 Rd., 1806 til Kammerherre Bülov for 21000 Rd. og den 26de Novbr. 1820 tilligemed Aalebekgaard til Grev Danneskjold Samsøe for 193000 Rbd. Sølv, der med Omkostningerne steg til omtrent 229000 Rbd.

186

C. Hovedgaarden Klintholm (Godset No 5). Hovedgaarden, der ligger meget høit, 1/8 Miil S. O. for Maglebye, blev først opført af Godsets første Kjøber, Hr D. Staal, i Tidsrummet fra 1778 til 88; men den 7de August 1819 afbrændte den næsten ganske ved Lynild. Eierens Vaaningshuus alene blev med nogen Beskadigelse staaende. Det Øvrige er siden opført af Grundmuur, hvortil er neyttet Kridtsteen fra Stevns. Bygningerne bestaae nu af to Vaaningshuse af Bindingsværk og brændte Steen, en Lade 132 Alen Lang og henved 25 Alen bred, et Fæhuus, 65 Alen langt m.fl.; alle tegltæggede.

Haven, der omtrent er 4 Tdld, har intet Udmærket, og den smukke Udsigt derfra betages tildeels ved Gaarden.

Hartkorn og Areal: a. fri Hovedgaardstaxt: 81 Tdr. 6 Skpr. 1 Alb. Jordsk. samt 9 Tdr. 2 Skpr. 2 Fk. 2 7/12 Alb. Jordsk. og 4 Skpr 2 Alb. Skovsk., og i alt 2013 Tdld., alt beliggende i Maglebye Sogn, undtagen følgende, som hører til Borre Sogn: 1. Raabye Søe og Mose, en Tørvemose paa 83 Tdld., under Hovedgaardstaxten. 2. En Englod i Borre af ufrit Hartk. 2 Skpr. 1 Fk. 2 1/3 Alb og 66 12/14 Tdld. Areal, samt 3. Et Stykke

187

indfredet Skovland af Raabyemagle, Aaget kaldet, af ufrit Hartk. Jordsk. 1 Td. 2 Skpr. 1 Fk. 2 1/2 Alb. Skovsk. 1 Skp. 2 Fk., Areal 41 3/14 Tdld. De ufrie Jorder, der ere indtagne ved Bøndergodsets Udskiftning, ere: 1. Af Maglebye 5 Tdr. 7 Skpr. 1 Fk. 2 3/4 Alb. Hartk. med 241 1/14 Tdld. 2. Af Businge 1 Td. 4 Skpr. 3 Fk. 2 1/2 Alb. Hartk. med 43 2/14 Tdld. 3. Stubberup Have, 7 Skpr. 3 F. 1/2 Alb. Hartk. Jorsk. samt 2 Skpe. 2 Fk. 2 Alb. Skovsk. med 108 12/14 Tdld. Det øvrige ufri Hartkorn 12 Tdr. 1 Skp. 2 Fk. 1 Alb. bestaaer i Maglebye Hestehave, Gaarden No. 20 af Mandemark og Gaardsædet No. 23 af Busemark.

Bøndergodset bestaaer af Byerne Maglebye, Mandemark, Busemark, Businge og Stubberup af Maglebye Sogn, samt Raabyemagle af Borre Sogn, med 81 Fæstebønder i alt. Dets Hartkorn er tilligemed den saakaldte Tiendegaard og det under Hovedgaarden anførte: 407 Tdr. 2 Skpr. Jordsk. samt 4 Skpr. 2 Alb. Skovsk, Landgilde: Rug 122 Tdr., Byg 262 Tdr.; Huus- og Jordafgift, samt Hoveriepenge: 892 2/3 Rbd. *).

Hoveriet er i øvrigt fastsat i Arbeid, efter Forening.

*) Heri er dog ikke indbefattet Afgiften af Stubberup, som blev kjøbt 1812.

188

Af Hovedgaardstaxtens Areal udgjøre: 1. De 8 Marker, som drives, 445 2/14 Tdld. 2. En Græsningssmark i Bjergene 68 7/14 Tdld. 3. Den saakaldte Businge Hovedgaardstaxt, hvorpaa der nu er bygget en Avlsgaard, kaldet Steengarden *), 106 7/14 Tdld. 4. Kliteskoven med Klintefaldene og Strandbredden 652 13/14 Tdld. 5. Det, ved Magelæg mod privil. Hovedgaardsjorder, af

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Mandemark Bjerge Indtagne 96 11/14 Tdld. 6. 4 Afbyggersteder, kaldet Karensbye 37 Tdld. 7. Raabye Søe 83 5/14 Tdld. 8. Have, Gaardsplads ec. 21 6/14 Tdld. Tilsammen 1511 9/14 Tdld. De Jorder, som drives under Hovedgaarden ere indrettede i 9 Marker, hvoraf 8 drives. De fem af disse ere paa henved 50 Tdld., 3 noget større. Jordbunden er meget forskjellig, men i det Hele temmelig god. Jorderne saaes i 4 Aar: 1. Første Aar, efter heel Brak, Vintersæd. 2. Ærter. 3. Byg. 4. Havre med Klever, af hvilken sidste saaes efter Markens Størrelse 50 Lpd. eller noget mere. Rapsæd er i de senere Aar dyrket med Hels. Der kan aarligen gjø-

*) Businge Gaardmænd havde denne Jord i Brug, mod en aarlig Afgift af 14½ Rdlr. indtil 1808, da Klintholms Eier overtog dens Drift, og der lod opføre en Lade af Kampesteen og endnu en anden Bygning. Businge 10 Gaardmænd og 1 af Mandemark forrette Hoveriet efter Forening.

189

des 50 Tdld. og derover. Ved Gaarden holdes et Hollænderie af henved 100 Køer. Qvæget er meget triveligt. Af Faar holdes 30 á 40 Stkr.; Sviin holdes kin til Gaardens eget Forbrug, og saamange som kunne fedes med Valle om Sommeren. Racen er, ved at blandes med den saakaldte spanske, blevet meget trivelig. Fra førnævnte Engpart i Borre og Gaardens Græs- og Klevermarker høstes nogle 100 Læs Høe aarlig.

Foruden førnævnte Tørvemose, Raabyemagle Mose, findes adskillige mindre paa Godset; ja, næsten i enhver Mose paa denne Egn findes god Tørv.

Kliteskoven, tilligemed det føranførte, oprindeligen til Bønderbyerne hørende, Skovareal, udgjøre tilsammen 1184 Tdld. Dog er dette Areal langt fra ikke alt sammen bevoxet med Skov: Af Kliteskoven er virkelig Skovstrækning 519 Tdld. Forskjellige Enge og Tørvemoser, der tildeels ere bevoxede 40 Tdld. Agerland i det saakaldte Havrevænge, nu besaaet med Træer, 16 Tdld. Klintefaldene, af hvilke nogle ere bevoxede med Bøgekrat, Klintepiil ec., samt Strandbredden, 63 13/14 Tdld. Søe 7 Tdld. Flyvesand 7 Tdld. Tilsammen 652 13/14 Tdld.

190

Stubberup Have er for størstedelen velfredet Storskov af Bøg, med unge Askeskud imellem. Af det fra Maglebye, Businge og Raabyemagle Indtagne er kun omtrent i alt 50 Tdld. bevoxet med god Underskov; men de øvrige 325 Tdld. deraf, som forhen ogsaa have været Skov, ere nu igjen tildeels besaaede og under Behandling; hvilket ogsaa gjelder om det af Mandemark Bjerge Indfredede. Ilt er omtrent 750 Tdld. bevoxet med Over- og Underskov. Af de øvrige 434 Tdld. Skovareal er den største Deel under Fredning og god Behandling til Skov, som det forhen har været. Denne Strækning er formedelst dens udvortes Beskaffenhed alene tjenlig til Skovanlæg, men Beliggenheden og Jordernes Godhed love ogsaa dette et heldigt Udfald, hvilket Enhver maa ønske, der har lagt Mærke til Skovens forfærdelige Aftagen i de seneste Decennier.

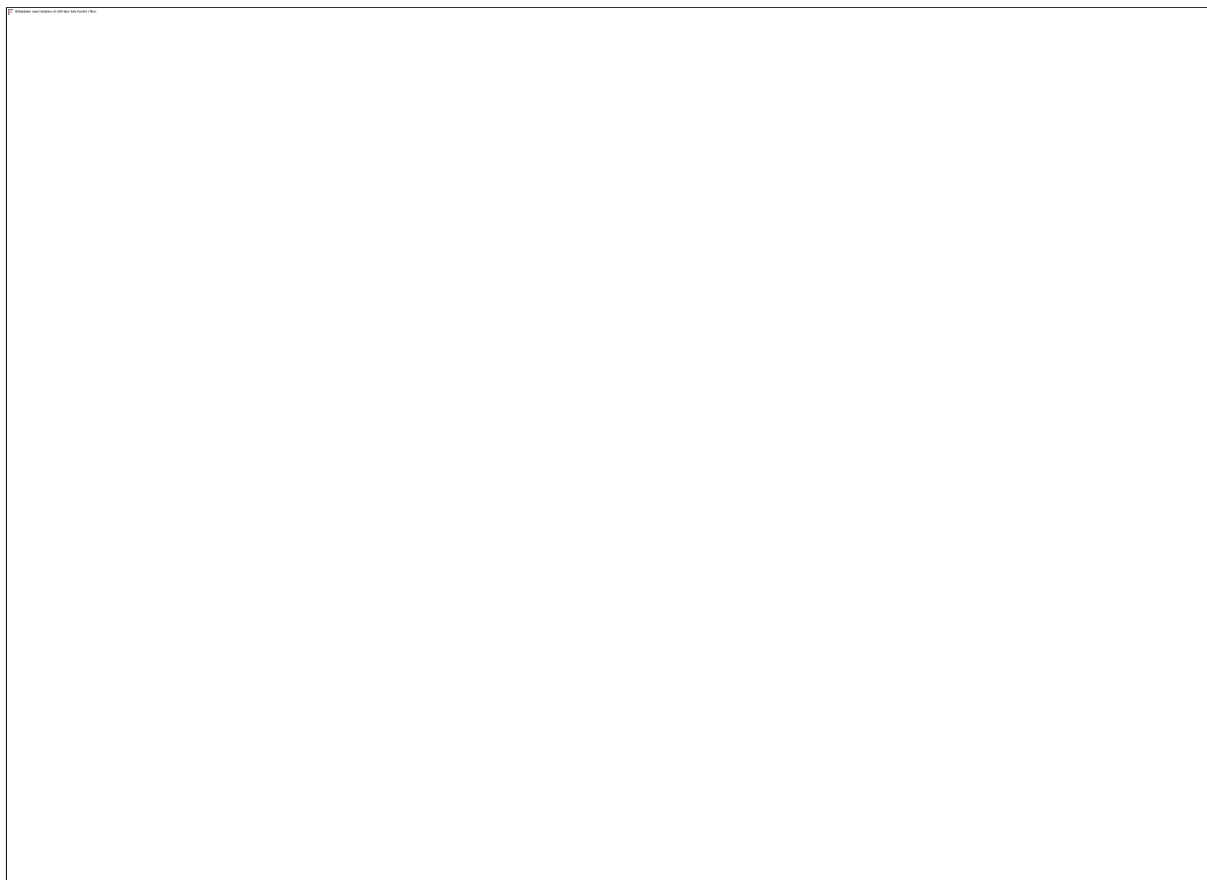
Til Klintholm hører: 1. den saakaldte Tiendegaard i Borre Sogn, oprettet af det til Borre Kirke hørende Hartkorn, 6 Tdr. 3 Skpr. 2 Alb. med et Areal af 65 0/14 Tdld. af S. Vestud, mod hvilket han til Nordfeld afstod lille Ouregaard. Jorderne vare af meget ringe Bonitet, men ere, især ved Hr. Kammerraad Phaff, betydeligen forbedrede. 2.

191

Maglebye Sogns Konge- og Kirketiende. (See Tab. C.)

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

D. Sædegaarden Liselund. Ved Auctionen 1769 købte Amtsforvalter M. Schmit den nordre Deel af Klinteskoven, forhen Storeskov kaldet, næsten overalt stor Bøgeskov, tilligemed Søemark Bye. Han opførte i Aarene 1773 – 74 de to Længder af Gaarden.

Klintholm midt 1800 tallet.

Kherre Calmette sen. købte denne Eiendom 1792, og har ladet bygge det Øvrige af Gaarden, som nu bestaaer af 4 Længder straatægget Egebindingsværk, omtrent 130 Fag. Avlsgaarden, tilligemed det i Haven beliggende Vaaningshuus med 15 smukke Værelser, det norske Huus med 5 Værelser, et Huus for Opsynsmanden, hvor der ogsaa findes et Par elegante Værelser, samt Lysthusene, ere assurerede for 30900 Rbd. Sølv.

Gaarden har ifølge den nyeste trykte Jordebog privil. Hartk. Jordsk. 1 Td. 6 Skpr., som hefter paa en Engpart af Borre, og uprivil. Hartkorn. Jordsk. 18 Tdr. 6 Skpr. $\frac{1}{2}$ Alb., Skovsk. 6 Tdr. 7 Skpr. 2 Fk. 2 Alb. med et Areal af 459 $\frac{7}{14}$ Tdld., alt paa ovennævnte Engpart 13 $\frac{12}{14}$ Tdld. nær, af Maglebye Sogn. Deraf er Agerland 147 Tdld., Eng og Græsning 50 Tdld. Skovene, Haveanlæg, Plantager, 227 $\frac{7}{14}$ Tdld., nogle Smaasøer, Veie og Hegn ec. udgjøre det Øvrige.

192

Til Liselund hører Borre Kirke og Kirketiende, af matr. Hartkorn 45 Tdr. 4 Skpr. og tiendeydende Hartkorn 384 Tdr. 4 Skpr. 1 Fk. 2 Alb.

Bøndergodset bestaaer af Søemark Bye, hvis Hartk. er 61 Tdr. 2 Skpr. 2 Fk. 1 Alb. Jordsk. med 17 Fæstebønder, hvoraf 16 forrette Hoveriet, der er bestemt efter Forening af 7de Decbr. 1795, samt 20

Huusmænd. Bønderne forrette Alt, Avlingen vedkommende, undtagen Harvning og Tærksning, for hvilket sidste enhver betaler aarlig 5 Rbd. Sølv. Huusmændene forrette aarlig 1170 Arbejdsdage. Jordebogsindtægten: Landgilde 1 Td. Hvede, 22 Tdr. Rug, 84 Tdr. Byg, ubetydeligt Smaaredsel, Tærskpenge og Huusafgift 90 Rbd. Sølv og 37½ Rbd. Sedler.

Jorderne, der deels bestaae af Leer med Sand og lidet Muld, deels ere sandige, ere inddeelte i 7 Marker, hver ontrent 21 Tdld. Dyrkningsmaaden er følgende: a. een Mark lægges aarlig i heel Brak; b. to med Raigræs og Klover besaaede Marker udlægges aarlig til Høeavl, og een Mark til Græsning; c. tre Marker indtages aarlig til Kornsæd, med saadant Sædfølge: Brakmarken saaes første Aar med Hvede eller Rug, hvortil gjødes; derefter Byg, og Endelig Havre eller Rug med Klover- og

193

Raigræsfrø, 12 Pd. af første og 3 Lpd. af sidste Slags paa hver geom. Tdld., hvorefter Merken udlægges efter førnævnte Bestemmelse. Den aarlige Udsæd er omtrent 21 Tdr. Hvede og Rud, 21 Tdr. Byg, 20 Tdr. Havre, 16 Lpd. Kloverfrø og 60 Lpd. Raigræsfrø. Erter har man først i den senere Tid begyndt af saae.

I næstforrige Forpagters, Kammerraad Pfaffs, Tid kunde hele Brakmarken gjødes, og stundom endda have tilovers, hvortil det meget bidrog, at alt Qvæget, naar det om Sommeren var paa Græs, blev malket paa Møddingen, efterat der iforveien var strøet med den grove Halm, som Kreaturene ikke ville fortære om Vinteren.

Qvægbesætningen er 50 Køer og 2 Tyre, men burde være større. Desuden holder Forpagteren 6 Heste, 20 Faar og 20 Sviin. Der har før været holdt 80 Køer.

Skovene til Liselund indeholder næsten alene Bøg, og nogle faa Elle. Lilleskoven har de største Bøge paa Landet. I Sommeren 1820 blev deres Indhold vurderet til 4300 Favne stort Brænde, 200 Favne Knippelbrænde, samt 800 Læs Riis, og deres Værdi til 121150 Rbdlr.

194

Aar 1792 blev Liselunds Gods solgt for 20000 Rd. til Kammerherre Calmette. Stubberup Bye, som han eiede, blev lagt derunder, men igjen solgt til Klintholms Eier 1812. I 1821 blev Godset, med Borre Kirke og Tiende, solgt til Kammerjunker v. Raben-Hvitfeldt-Lewetzau for 50550 Rbd. Sølv, og bortforpagtet for aarlig Afgift: 70 Tdr. Hvede, 50 Tdr. Rug og 420 Tdr. Byg.

E. Aalebekgaard. Da Kongen solgte Landet 1769, bestod Aalebek Bye af 16 Gaarde, hvis Beboere ved Auctionen selv købte disse. Hr. Jydtmann, da Fuldmægtig paa Amtstuen, var deres Cautionist, men fragik sin Caution, da Bønderne ikke inden 24 Timer, som var den korte Frist, han havde sat dem, kunde tilveiebringe en vis Sum til Afbetaling paa Købesummen. De maatte da overdrage ham Købet. – Han fik derefter 2 Gaarde nedlagte, opførte i Aarene 1772 og 73 paa disses Jorder den nuværende Aalebekgaard, og lagde til samme endnu noget Hartkorn fra de øvrige Gaarde.

Bygningerne bestaae for størstedelen af Bindingsværk; ikkun en ringe Deel af Udhusene er grundmuret. Disse bestaae af 86 Fag, og Stuehuset, som er tegltægget, af omtrent 20 Fag. Bygningerne ere assurerede i Brandkassen for 6600 Rbd. S. Haven har endeel gode Frugttræer, men er i øvrigt ikke smuk.

195

Gaarden har privilegeret Hartkorn 2 Tdr. 7 Skpr. 2 Fk. 1 Alb. *) Jordsk., og 14 Tdr. 2 Skpr. 3 Fk. ¼ Alb. Jordsk. uprivilegeret, hvortil det hele Areal er 227 13/14 Tdld., alt, paa 5 11/14 Tdld. nær af Maglebye Sogn, henhørende til Borre Sogn. Af det anførte Areal er Agerland 136 Tdr., Kratskov 24 Tdr., Eng, Mose og Søe 55 Tdr., hvoraf den til Gaarden hørende østre Side af Borre Søe, og de saakaldte Kampe eller Holme deri, udgjør 45 Tdld., Tørvemoser 3 Tdld.; Gaardspladsen, Veie, Hegn

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

og Vandsteder udgjøre det Øvrige **). Til Gaarden hører en Anpart af Borre Sogns Kongetiende: matr. Hartk. 9 Tdr. 6 Skpr. Af Aalebekgaard svares aarlig Refusion til Præsten i Borre, for Præstetienden: 5 Tdr. Rug og 7 Tdr. Byg, til Kirkesangeren sammesteds: 1 Td. Rug og 1½ Td. Byg, til Præsten i Stege: 2 Tdr. 7 Skpr. Rug og 3 Tdr. 4 Skpr. Byg.

Bøndergodset bestaaer af Aalebek Bye med 14 Gaarde og 18 Huse, samt 4 Huse i Borre, og har

*) Tilkjøbt af Borre Præstegaards Jord, ifølge Skjøde af 1ste Januar 1809, imod at deraf aarlig svares en Refusion til Kaldet af 26 Tdr. Byg, og ved Forandring af Eier en Recognition af 8 Tdr. Byg.

**) Ved Aalebek Byes Udskiftning er Græsningen Korssletten, 86 Tdld., lagt til Gaarden. I Juni og Juli kan her græsses 30 Høveder, men senere duer Græsningen ikke.

196

med Korssletten contrib. Hartk. 56 Tdr. 6 Skpr. 3 Fk. ¼ Alb.; samtlige Gaarde og Huse ere assurede for 20960 Rbd. Sølv. Hoveriet forrettes in natura efter Forening af 1796. I Aaret 1805 vare Jordebogsindtægterne: 22 ¾ Tdr. Rug, 39 Tdr. Byg og 34 Rd. 64 Sk.; men ved Godsets Udskiftning bleve de forøgede, og beløbe 1819: Hvede 10 5/8 Tdr., Rug 13 Tdr., Byg 45 1/8 Tdr.; Huusafgifterne f. A. 99 Rbd. 35 Sk. Sølv, Jordafgift 21 Rbd. 12 Sk. Sølv. Af Huusmændene forrettes omtrent 900 Arbeidsdage.

Jordbunden i Gaardens Marker, der ere inddelte i 7 større og 4 mindre, er ikke af den bedste paa Møen, og bestaaer for en stor Deel af meget sandblandet Muld. Sædskiftet var i mange Aar, da der kun var 7 Marker, følgende: Hvede, Byg, Erter, Byg og 3 Aars Klever, men det er nu forandret. Kun 10 á 12 Tdld. kunne aarligen gjødes. Rapsæd har her i 1822 været dyrket med temmeligt Held. Fra 1806 til 1819 har Middeltallet af Produktionen været 5½ Fold. Paa Gaardens Marker høstes aarlig henved 30 Læs Hø, med Høeavlen vil betydeligen kunne forbedres.

Gaardens Besætning bestaaer i 8 Heste, 30 Qvægstykker, foruden Tillægget, og nogle faa Faar. Aalebekgaard har været bortforpagtet til 1ste Mai.

197

? Mangler øverstedel.

,og ligesom Centralpunktet for al Statskundskab, har stedse været erkjendt. Skjøndt Danmark er blandt de Lande, hvis Folkemængde der haves bedst Oplysning om, var det dog at ønske, at almindelige Folketællinger hyppigere og mere regelmæssigen end hidtil bleve foranstaltede, og at Resultaterne deraf offentligheden bleve bekendtgjorte. Men først da, naar tillige summariske Resultater af de aarligen indgivne Mortalitetstaster, fra den ene Tælling til den anden, behørigt bearbejdede, bleve tilføiede, vilde Arbeidet vinde Fuld-

197

1823 for den ringe Afgift 80 Tsr. Hvede og 40 Tdr. Byg. Aar 1806 blev den solgt af Jydtmanns Enke til Kammerherre Bülov for 35000 Rd. Grev Danneskjold Samsøe købte den tilligemed Nordfeldt i 1820.

Tilføjet:

Aalebækgaard blev oprettet 1772 ved salg af krongodset på Møn. Gården brændte i 1921 og arealet blev udstykket til 14 husmandbrug.

Fjerde Capitel.

Om Folkemængden og dens Tilvæxt til nærværende Tid Tab. M.

Tab. M.

Tabell over Folkemængden paa Møen, og dens Tilvæxt siden Folketællingen 1801.

3. Tabelnummer af 20 Aar fra 1802 til 1821 indf. er:

Egen.	Areal i □ Mål.	Folkemængde efter Tælling af 1ste Februar 1801.										Døde.										Folkemængde de 1822										Tilvæxt										
		Mænd.					Kvinder.					Mænd.					Kvinder.					Mænd.					Kvinder.															
		Antal	Procent	af 1000	af 1000	af 1000	Antal	Procent	af 1000	af 1000	af 1000	Antal	Procent	af 1000	af 1000	af 1000	Antal	Procent	af 1000	af 1000	af 1000	Antal	Procent	af 1000	af 1000	af 1000	Antal	Procent	af 1000	af 1000	af 1000	af 1000	af 1000	af 1000								
Stor.	0,7887	1134	1133	2387	507	855	827	1682	189	181	33	30	266	25	90	57	59	62	102	61	28	3	753	254	28	38	37	37	58	67	81	37	4	651	1404	467	39	373	4128	886	39	118
Kommune	0,6014	600	600	1266	280	463	461	922	103	103	19	18	163	16	50	31	31	32	53	28	15	1	310	109	20	24	23	23	34	42	16	4	335	735	235	19	143	1838	393	16	184	
Kirkeby	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230	22	70	43	43	44	70	39	21	2	143	48	9	11	10	11	16	6	1	143	315	98	8	473	2794	432	35	719		
Indv.	0,3346	404	404	842	294	603	597	1194	133	133	26	25	230</																													

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Folkemængde saaledes, at denne i Aaret 1645 kun beløb sig til 777 Mennesker, omtrent 1/3 mod forhen. Uagtet de priselige Bestræbelser af Kongerne Frederik den 2den og Christian den 4de, for at befrie Landet for de mange Adels-Jorddrotter, det vrimlede af, og faae Gaardene besatte med Bønder, forblev dog Agerdyrkningen i den allerusleste Forfatning, og paa Landet var i ovennævnte Aar kun omtrent 4800 Mennesker **). Nemlig:

*) Jævnf. Viborgs descriptio monæ.

**) Denne Efterretning p, Folkemængden paa Møen i Aaret 1645 haves af 4 Mandtalsliser i det kongl. Rentekammerarchie for Stege, Elmelunde, Borre og Maglebye Sogne, egenhændigen underskrevne af daværende Præster, og med Overskrift: En rigtig Fortegnelse over alle Decimanter og alle Personer, som findes i (N. N.) Sogn. Enhver

200

Stege Sogns Landsbyer, hvorunder det nuværende Dansholte Sogn var indbefattet	1752
Elmelunde Sogn	366
Borre Sogn	634
Maglebye Sogn	741
Kjelbye Sogn omtrent	473
Phanefjord Sogn omtrent	834
Folkemængden paa Landet 1645, i alt	<u>4800 Msker.</u>
Folkemængden i Kjøbstaden	<u>777</u>
Summa	5577 Mnskr.

Gaardenes Antal var til den Tid noget større end nu; thi Øen havde 540½ Bøndergaarde, nu derimod kun 517. Derimod var Husenes Antal uige ringere. Ifølge Mandtalslisten for Elmelunde, havde dette Sogn 44 Gaarde og kun 15 Huse. For de andre Sogne findes vel ikke Husenes Antal, men dog Gaardfolk og Huusfolk særskilt anførte, og her viser sig det samme Forhold. Gaardenes Antal har

Persons fulde Navn, og Alderen, indtil den ringeste, findes anført. Listerne for Kjelbye og Phanefjord Sogne mangle; men, da man af et andet Dokument seer, at Møen til den Tid i alt havde 539 ½ Fæstegaard og kun een selveier, og Kjelbye Sogn deraf havde 53½ og Phanefjord Sogn 94, saa kam man derefter, uden at begaae stor Feil, beregne disse Sognes Folkemængde efter dette Forhold, som anført, saameget mere som Husenes Antal dengang var saare ringe imod Gaardenes.

201

da til hiin Tid omtrent forholdt sig til Husenes som 3 til 1, hvorimod Forholdet nu er som 5 til 9. Vel vare Gaardene dengang betydeligt mindre end nu, baade i Henseende til Bygning og Avl, og Agerdyrkningen høist ussel, men, at Bønderne desuagtet hutlede sig igennem, kan skjønnes af den i Anhanget anførte Excerpt af Regnskabet for 1650, ifølge hvilket ad det hele Land kun vare 8 Fæstebønder og 2 Ugedagsmænd, som ikke kunde svare den paabudne Pengeskat. Krigen med Sverrig (1657-60) ødelagde Øen saa skrækkeligen, at der i Aaret 1661 fandtes 244 aldeles øde og afbrudte Gaarde, og desuden 67 brøstfældige, til hvilke Intet var saaet. Det kunde ikke være andet, end at Folkemængden, vd en saadan Ødelæggelse, maatte aftage, og, at den ikke har kunnet tiltage synderligt igjen under de mangehaande Udsuelse, Øen i den øvrige Deel af det 17de Aarhundrede var underkastet, er ligesaa vist. Men fra Begyndelsen af det 18de Aarhundrede har Øens Folkemængde bestandig været i Tiltagende, dog især siden Kongen i Aaret 1769 solgte Landet. De 3 almindelige Folketællinger, der have fundet Sted i Danamrk *), give Oplysning herom, og følgende Ta-

*) Under 15de August 1769 blev foretaget en almindelig Folketælling i de danske Stater, hvilken med megen Nøiagtighed er bearbejdet af Oeder og Zoega, og 2 Gange offentlig-

202

del viser, at Folkemængden paa Møen siden 1645 næsten er steget til det Dobbelte.

Folkemængde:

Aar.	I Stege.	Paa Landet.	Summa.
1645	777	4800	5577
1769	791	5646	6437
1787	829	7015	7844
1801	917	7026	7943
1822	1328	9118	10446 *)

Fra 1645 til 1769, nemlig i 124 Aar, er Tilvæksten 860 Mennesker, eller i Gjennemsnit ikkun en aarlig Tilvæxt af 7 Mennesker. Mern regner man, ifølge det Foregaaende, hiin Tilvæxt fra det

lig bekjendtgjort. (Heinze's Sammlugen zur Gesch. und Statsw. I. Gött. 1789, og Materialien zur Statistik d. dän Staten. II. Flensb. und Leipz. 1786.) En anden Tælling over Befolkningen i Danmark blev foretaget 1787, og bearbejdet af Etatsraad v. Eggers. (See Schlegels stat. Beskr. over Danm., 2den D., 1ste H.) Endelig er under 1ste Februar 1801 foretaget en almindelig Tælling over Folkemængden i Danmark og Norge, og i Hertugdømmerne i Aaret 1803. Denne Tælling er siden blevet bearbejdet i Rentekammerets Tabelcontoir, men intet Fuldstændigt derom er kommet for Lyset. Statsraad Pram har samlet Resultaterne af alle 8 Tællinger. (Scand. Litt. Selsk. Skrifter 1808.)

*) Folkemængden i 1822 er bestemt paa følgende Maade: De Herrer Sognepræster og Hr. Tiendecommissair Schmith havde i Aaret 1819 foranstaltet Tællinger i Stege Sogns

203

18de Aarhundredes Begyndelse, saa kommer fra 1700 til 1769 en Tilvæxt af idetmindste 12 Mennesker paa hvert Aar, hvilket endnu er lavt regnet, da Folkemængden ved Udgangen af det 17de Aarhundrede rimeligviis var endnu i hiint Tidsrum i Gjennemsnit aarligen vundet 15 Mennesker, saa er denne Tilvæxt saare ringe imod den i det følgende, fra 1769 til 1787, da Folkemængden aarligen er steget med 78. Lægges man Mærke til den væsentlige Forandring, der i Aaret 1769 foregik med Landet, da vil man letteligen kunne forklare Aarsagen ti denne betydelige Folkeformerelse. Indtil 1769 havde Øen lutter Fæstebønder, men i dette Aar bleve 257 Gaardmænd Selveiere. Nogle Byer bleve snart derefter udskiftede af Fælledsskabet. Nu blev der Plads til Huse og Huuslodder, og Mennesker, til at bygge og beboe hine og til at dyrke disse, indfandt sig i utrolig Hast, som af sig selv. At Tilvæksten i det følgende Tidsrum fra 1787 til 1801 er saa ubetydelig imod det foregaaende, berettiger vistnok ikke

Landsbyedistrikt, Kjelbye, Elmelunde, Borre og Maglebye Sogne. Dertil er lagt Antallet af flere Fødte og Døde for Aarene 1820 og 1821 i disse Sogne. For Damsholte og Phanefjord Sogne er Summen tillagt efter Tællinger i Begyndelsen af 1822, og for Stege Kjøbstad efter Byefogedens Angivelse.

204

til at troe, at Øen allerede havde saa stor Folkemængde, som den kunde ernære, hvilket ogsaa den betydelige Tilvæxt i de sidste 20 Aar modbeviser. Hiin Standsning i Folkeformerelsen er ikke noget Usædvanligt. Aarsagen ligger tildeels i de betydelige Epidemier, som tilforn bortrev langt flere Mennesker, men i senere Tider, ved at efterkomme den velgjørende Forordning af 1782, ere standsede i deres videre Udbredelse.

Folkemængden efter Tællingen af 1ste Februar 1801 viser Tab. M. sogneviis. Efter Næringsveiene var den saaledes:

I Stege

	Mand- køn	Qvind- køn	Sum- ma
Kirkebetjente og Lærerstanden	10	11	21
Borgerlig Embedsstand	28	35	63
Kjøbmænd	27	27	54
Deres Karle og Dreng	8		8
Kunstnere og Haandværksmænd	123	120	243
Deres Svende og Dreng	18		18
Skipper, Fiskere og Søfarende	30	21	51
Jordbrugere, Værtshush. ec.	16	35	51
Tjenestefolk	40	66	106
Dagleiere	<u>81</u>	<u>75</u>	<u>156</u>
Latr.	381	390	771
Rentenerer	3	4	7
Pensionister	6	16	22
Almisselemmer	4	16	20
Uangivet Næringsvei	25	33	58
Lemmer i Tugth. og Daarekisten	<u>22</u>	<u>17</u>	<u>39</u>
Summa	441	476	917

Paa Landet:

Kirkebetjente og Lærerstanden	47	54	101
Borgerlig Embedsstand	18	7	25
Godseiere og Bestyrere af store Avlsgaarde	14	13	27
Gaardmænd	1346	1324	2670
Huusmænd med Jord	305	335	640
Huusmænd uden Jord	278	308	586
Inderster	150	188	338
Fabrikanter	36	28	64
Kunstnere og Haandværkere	270	277	547
Møllere og Færgemænd	10	6	16
Skipper, Fiskere og Søf.	102	6	16
Tjenestefolk	613	570	1183
Dagleiere	238	258	496
Pensionister	2	13	15
Almisselemmer	<u>35</u>	<u>105</u>	<u>140</u>
Summa	3464	3562	7026

206

Øen havde altsaa dengang, Kjøbstaden medregnet, 2093 Mennesker paa Kvadratmilen. I Aaret 1822 var Folkemængden i Stege 1328 og paa Landet 9118, i alt 10446, eller 2752 Mennesker paa

Qvadrtilen. I Aaret 1822 var Folkemængden i Stege 1328 og paa Landet 9118, i alt 10446, eller 2752 Mennesker paa Qvadratmilten. Sandeligen, en overordentlig Tilvæxt i 20 Aar! Blandt Aarsagerne, der have bevirket den, bør nævnes Vaccinationen; dernæst de betydelige Udskiftninger, som i dette Tidsrum have fundet Sted, og som nu endelig ere tilendebragte over det hele Land, ved Byen Sproves Udskiftning i Aaret 1822. Men, hvad der ogsaa har bidraget her til Folkeformerelsen i de senere Aar, er Udparcelleringen af en Mængde Bøndergarde, hvilken uidentvivel, om den ei ved Lovbud var sat Grændser, vilde lede til Fordærvelse. Der er skrevet saameget om denne Materie, at der ikke her kan været noget Nyt at tilføie. I øvrigt maa det ikke været ubemærket, at Folkemængden i det Hele er voxet betydeligere i de Sogne, hvor de fleste Selveiere findes. Men denne større Folkeformerelse paa Selveiergodserne hører ikke ubetinget til Selveiendoms Fordele. Proprietairerne ynde ikke Uparcellering og Indsiddervæsen, og de modtage nødig Uvedkommende paa deres Godser. Til Selveiergodset søger Enhver, som ikke andetsteds kan faae Huuslye. Paa een Gaard i Pollerup, som er ødelagt ved Udparcelle-

207

ring, boede i Aaret 1821 halvtredssindtyve Mennesker; paa en anden i Thostrup næsten ligesaa mange. Huusmanden bygger blot et Fag til sin Hytte, og strax har han Plads til en Indsiddersfamilie. Man faaer vel saaledes en forøget Befolkning, men – af Prakkere. (*fra nedertysk prachen 'tigge'*) At undersøge, hvorvidt det er at vente, om den overordentlige Tilvæxt i Folkemængden vil vedblive, eller hvorvidt man turde kalde en større Tilvæxt ønskelig, er udenfor Planen her. Man har dog nu omsider indseet, hvor daarlig det, saavel af Theoretikere som af Regjeringer, har været anseet som Maalet for al Regjeringsviisdom, kun at skaffe Mennesker tilveie, i den Forudsætning, at naar de først vare der, skulde de nok vide at skaffe sig Opholdet. Men lad Hindringerne for Opholdets Erhverv, saaledes som det tilvisse er skeet i det sidste halve Aarhundrede, stedse mere og mere ryddes afveien, saa skal man ikke have Aarsag at klage over ringe Folkemængde.

208

Femte Capitel. Om Næringsveiene.

§, 1 Om Agerdyrkningen.

For 60 Aar siden laae Øen i et almindeligt Fælledsskab, og adskillige Byer havde endog deres Agre midt inde i andre Byers Marker i flæng. Forordningen af 29de December 1758 gav først Vink til Fælledsskabets Ophævelse for Sjælland og Møen. Efter sidstes Salg 1769 begyndte ei alene de Kjøbere, der vare Eiere af hele Godser, men og enkelte Byer, der havde tilkjøbt sig Eiendom og Frihed, at udskifte og udfløtte. Raabylilles Bønder vare de første her paa Landet, som, opmuntrede ved den dristige Lars Hansen, gave Eksempel for de andre. Deres Stræbsomhed heri, siger Malling *), er saameget mere mærkelig, som det var den første af det Slags, Landhuusholdningsselskabet har havt Leilighed at belønne. Saaledes udskiftede ogsaa Vindebek, Haarbølle, Vollerup og Kogsebye strax efter Landets Salg, men disse første Forsøg vare meget ufuldkomne, og Følgen var da, at Adskillige efter nogle Aars Kjævlerier (. Ex. Bønderne o Vollerup og Kogsebye) nedreve

*) Store og gode Handlinger, S. 408.

209

Skjældigerne, og gik tilbage i det fordærlige Fælleddsskab. Til Eksempel paa hvor uhensigtsmæssigt disse første Udskiftninger, der enten skete ganske uden, eller ved slette, Landmaaleres Hjelp. kan blandt andre Vindebek tjene, hvis Udskiftningen er fra 1769-70. Enkelte have der smaa Jordstykker midt i en Andens Mark, nemlig saadanne, hvor der før har været Fang og Græsning, som den Tids Landmaalere ikke anderledes have vidst at dele. Først siden Forordningen af 23de April 1781 begyndte Udskiftningerne at gaae ordentligere for sig. Men dog ere nogle af de nyere Udskiftninger langt fra at være hensigtssvarende, f. Ex. Vollerups 1814 o. fl., hvor Bønderne, for at kunne blive i Byen, fik deres Lodder i Triangler, meget spidsvinklede mod Gaardene, eller endog en stor Deel af Lodden $\frac{1}{4}$ Miil borte. Udskiftningerne paa Klintholms, Nordfelds og Aalebekgaards Godser, af Hr. Major v. Wodschou, ere fortrinlige. De udfløttede Gaardens Antal kan sees af Tabellerne, ligesom og hvorledes Udskiftningen Tid efter anden er fremmet paa Møen. Den fuldførtes først over det hele Land i Aaret 1822, ved Byen Sproves Udskiftning. Adskillige Godseiere have ivrigen staaet deres Bønder bi med Understøttelse dertil; saaledes har f. Ex. afg. Etatsraad Scavenius betalt i Bygningshjelp til de udfløttede Gaarden paa Klintholms

210

Gods 8562 Rbd., og desuden leveret nyt Egetømmer til Gaardene, forsaavidt det gamle ikke kunde bruges. Folkemængdens store Tilvæxt her paa Landet og den større Velstand, der, indtil nogle Aar efter Krigen, var almindelig blandt Bønderne, skyldes for størstedelen Fælleddskabets Ophævelse. Det er glædeligt at see, i hvor kort Tid udmarvede og usle Jorder derved ere bragte til at bære særdeles god Sæd, og hvorledes den vigtigste Hindring for Agerdyrkningens Fremskridt nu ved Udskiftningen er ryddet afveien. Men sørgeligt, al den udmærkede Flid uagtet, som Møens Bønder i Almindelighed anvende paa deres Jorders Dyrkning, at Fattigdom i de senere Aar, ved de over al Maade lave Priser paa alle Landmandens Produkter, er bleven næsten ligesaa almindelig som Velstand var det for 10 Aar siden.

Af denne Afdelings 1 ste, 2det og 3die Capitel vil man have seet, at Møens Bønders Vilkaar i flere Henseender ere meget forskellige. Hartkornet, og følgelig næsten alle Afgifterne, er meget ulige fordeelt, og staaer mangesteder i et stort Misforhold med Jordernes Bonitet. Saaledes have f. Ex. de 6 af Gaardene i Nyborre, hvilken Bye dog kun har Middeljord, til 8 Tdr. 4 Skpr. 2 Fk. Hartk. ikkun fra 41 til 65 Tldd.: og Gaardene i Askebye derimod, som næsten have ligesaa gode Jorder, til

211

3 Tdr. 6 Skpr. 2 Fk. 1 $\frac{1}{7}$ Alb. Hartk., ligesaa stort Areal som hine. Alligevel vilde der udentvivl blive klaget mere over den nye Matricul, om den blev etableret, end der klages over den nu gjeldende, og det mangesteder med Grund, forsaavidt Jordernes Forbedring eller Forringelse have været en Følge af Brugernes større eller mindre anvendte Flid og Bekostning. Men i Henseende til de mangfoldige nu opdyrkede Steder, som tilforn vare skovgroede eller øde, mere end i Henseende til Forandringen af Jordernes Godhed, ved bedre eller slettere Dyrkning, er den ulige Fordeling af Hartkornet bleven for stor, til at man ikke skulde ønske en ny Matricul.

Ogsaa Tiendeafgiften er forholdsviis ringere nogle Steder, end andre, eftersom den ydes ifølge ældre eller nyere Akkord. I Stege Sogn betales f. Ex. Præstetienden efter en gammel Akkord med omtr. 400 Tdr. Byg, hvorimod Kongetienden efter nyere Akkorder udgjør 60 Tdr. Byg. Phanefjord Sogns Kongetiende betales med / Skpr. Byg efter Capitelstaxt af Td. Hart., hvorimod Kirke og Præstetiende leveres, dels efter nye Akkorder, dels efter Tælling. I Damsholte Sogn leveres alle 3 Tiender dels efter aarlig Akkord, dels efter Tælling. Af disse 3 anførte Sogne er altsaa udentvivl Damsholte Sogn haardest medtaget i Henseende til Tien

212

den. Dog maa det ikke være ubemærket, at adskillige af de nyeste Akkorder ere temmelig opskruede. Under 24de Juni 1823 blev f. Ex. Kongetienden af nogle Gaarde i Koster Bye, ved Tiendecommissionens Kjendelse, fastsat til 7 Skpr. Hvede, 6 Skpr. Rug, 10 Skpr. Erter, 15 Skpr. By 7 Skpr. Havre af hver; hvormed Tiende-Eieren dog ikke, var fornøiet. Samme Dato blev Tienden af nogle Gaarde i Tjørnemark fastsat til 7 Skpr. Hvede, 8 Skpr. Rug, 18 Skpr. Byg, 8 Skpr. Havre og 10 Skpr. Erter, i alt 6 Tdr. 3 Skpr., for andre til 5 Tdr. 3 Skpr. i alt. I øvrigt synes den Begjerlighed, hvormed Bonden paa Møen, siden Forordningen derom af 1810, har søgt at faae sin Tiende fastsat, at vidne om hans Fremstræben til det Bedre.

I Henseende til Uligheden i Fordelingen af de Tyngder, Bonden paa Møen har at bære, da er denne størst mellem Selveieren og Fæstebonden. Nar der i Fæste af en Gaard her gives fra 200 til 400 Rbd. Sølv, og Renten heraf, tilligemed landgilde og Tærskpenge, i Gjennemsnit kan anslaaes til omtrent 25 Rbd. Sølv aarlig, saa har vel Selveieren derimod at svare Renten af den første halve Kjøbesum, Renter til Banken og Brandskat, hvilket næsten udgjør ligesaa meget; men den omtalte Ulighed bestaaer egentlig i Hoveriet, der her for største-

213

delen præsteres in natura, og hvo kan beregne hvad dette koster Bonden i Tid og Slid?

Den Driftsmaade, der bruges ved Herregaardene, har man, forsaavidt Efterretning derom havdes, fundet passeligst at anføre ved disses specielle Beskrivelse; her staaer da tilbage at tale om Bondens Driftsmaade i Almindelighed:

Bønderne paa Møen have deres Jorder inddelte paa meget forskellige Maader. Rndnu findes mange, som ikke have nogen planmæssig Driftsmaade, men forandre Sædskiftet næsten hvart Aar, efter Omstændigheder eller Indfald. Mange bruge endnu Inddelingen i 4 Marker, hvoraf 3 dyrkes; men denne Driftsmaade have dog de bedre Agerdyrkere alt længe forladt, og bruge 6 á 7 Marker. De, som have 4 Marker, bruge nu 6 á 7 Marker. De, som have 4 Marker, bruge dem i Almindelighed saaledes: 1. Vintersæd efter Brak eller Hvile. 2. Erter og Byg. 3. Byg og Havre. 4. Udlægges til næste Vintersæd. Adskillige bruge ogsaa 5 Marker, f. Ex. Gardmændene Jens Jensen og Peder Christensen m. Fl. i Hjelm, saaledes: 1. Vintersæd, hvortil gjødes. 2. Erter. 3. Byg. 4. Havre med Klever i en Deel af Marken. 5. Udlægges til næste Vintersæd. Mads Hansen i Vindebek: 1. Halv Brak. 2. Hvede (Rug), hvortil gjødes. 3. Erter. 4. Byg. 5. I det Halve af Marken Vikker og i det Øvrige

214

Havre og Kartoffler. Anders Jochumsen i Vollerup har forsøgt at drive sine Marker paa følgende Maade: 1. Bark og Brakfrugter (Kartofler). 2. Byg med Klever. 3. Klever. 4. Rig og Hvede. 5. Erter og Vikker. 6. Byg og Havre. Det er kun hos meget faa Bønder, man finder en lignende Frugtvoxeldrift. Gaardmand Peder Hendriksen af Haarbølle o. Fl. bruge 7 Marker, saaledes: 1. Brak. 2. Hvede og Rug, hvortil gjødes. 3. Byg. 4. Bælgsæd. 5. Havre og Byg med Kleve rsaaet. 6. Klever. 7. Klever. Hans Jensen i Vindebek o. Fl. drive paa samme Maade, indtagen at de saae Bælgsæd umiddelbart efter Vintersæden. I Kjelbye Sogn bruge en stor Deel 6 til 7 Marker, som oftest No. 1 til Hvede og Rug. 2. Byg. 3. Erter. 4. Byg og nogen Havre; derefter Klever eller Raigræs.

Paa Bogøe have de Fleste deres Lodder inddelte i 5 Marker, med følgende Sædskifte: 1. Vintersæd. 2. Erter. 3. Byg og Havre med Klever, og der efter 2 Aars Hvile. Sommerbrak er der, ligesom ogsaa endnu paa Møen, almideligst.

Af det Anførte sees, at Byg er den Sædart, som dyrkes i størst Mængde. Efter de Exempler, der ere givne ved Hoved- og Præstegaardene, saae en Mængde Bønder nu det toradede Vaarbyg istedetfor det sexradede, og finde det fordeelagtigere. Him-

215

melbyg er hidindtil kun blevet saaet af meget Faa, men lykkes ligesaa godt som de to andre Slags. Det er en temmelig almindelig Feil, at Vaarsæden, og især Bygget, saaes for sildigt paa Møen. Næst efter Laaland er Møen udentvivl en af de Provindser i Danmark, hvor Hvedeavlen er meest udbredt blandt Bønderne. De fleste saa den almindelige brune Vinterhvede. Dog finder man ogsaa hos enkelte Bønder den hvide engelske Hvede; men den synes at være for kjælen til at udholde Øens Klima. I Vindebek og adskillige Byer i Kjelbye Sogn er Hvedeavlen dreven til en temmelig høi Grad af Fuldkommenhed. Af rug saaes paa Møen næsten alene den almindelige brune Vinterrug. Med Vaarrug, eller saakaldet St. Hans-Rug, have vel Enkelte gjort smaa Forsøg, men ikke fundet deres Regning derved. Rugen staaer sjelden feil her paa Øen. Af Havre saaes saavel den gule eller hvide, som den graa danske Havre (*avena sativa nigra*). Af Bælgsæd saaes her, foruden de almindelige gule Markerter, næsten ligesaa mange graae Erter, hvilke sidste sjeldnere mislykkes end hine; fremdeles en ikke ubetydelig Mængde Vikker, af de almindelige smaa danske, saavel alene, som med Havre, til at fodre grønt med paa Stald. Til at blande i Brødkorn har man ogsaa her, hellere end

216

Erter, brugt $\frac{1}{3}$ eller $\frac{1}{4}$ Vikker. Hestebønder have kun enkelte Bønder og Andre forsøgt at dyrke, og for Tiden ere de igjen, saavidt vides, ganske gaaet af Brug. Boghvede er først for omtrent 10 Aar siden bleven saaet af nogle Bønder. Lars Henriksen af Damme har dyrket den med nogenlunde Held paa Præstebjerg, og høstet den med nogenlunde Held paa Præstebjerg, og høstet gog Rud derefter. I de sidste Aar er den igjen bleven Sjeldnere. Raps er i de senere Aar dyrket med temmelig Held ved Herregaardene, paa Stege Kjøbstadsjorder og ved Grønsunds Færgegaard. En Bonde i Damme har ogsaa begyndt dermed. Men endnu er man ikke ret fortrolig med denne Sædarts Behandling, og for Mange er Fordelen, især ved urigtig Fremgangsmaade med Indhøstningen, gaaet tabt. Hr. Tutein, der for et Par Aar siden havde besaaet omtrent 30 Tdld. med Raps, lod fra Holsteen komme nogle Karle, for at indhøste den paa den der brugelige Maade. Han har høstet 16 Tdr. paa Tdld.; Hr. Capitain Lund ligeledes, og derefter avlet fortrinlig Hvede. Af Brakfrugter dyrkes paa Møen, saavidt vides, kun Kartoffler, og det endog temmelig sjældent blandt Bønderne. Disse synes at vrage dem, saavel for dem selv, som for deres Creature. Huusmændene dyrke dem forholdsvis i større Mængde end Gaardmændene. – Af Foder- eller Græsplanter dyr-

217

kes fornemmelig den røde Klever. Kleveravlen har vel i over 60 Aar været bekjendt blandt Møenboerne, men er dog først i de senere Aar bleven almindelig, ogsaa blandt Bønderne. De Fleste lade ikke mere Klever staae til Frøe, end til eget Forbrug. Dog har Udførelsen af Kleverfrø fra hele Øen i enkelte Aar været fra 10 til 10 Skpd. Raigræs dyrkes nu ogsaa af adskillige Bønder. I Aaret 1814 begyndtes ved Nordfeld og Aalebekgaard at dyrke Raigræs i det Smaa. Forsøget svarede fuldkomment til Forventningen, og Aaret derpaa saaledes alt af første Udsæd avlede Frøe. Følgende Aar blev en heel Mark paa 54 Tdld. besaaet, hvilket siden aarlig er skeet. Frøet samledes det første Aar af det her paa Landet vildtvoxende Raigræs, blandet med Frøe af blød Heire (*bromus mollis*), hvilket ligeledes her blev samlet. Om bemeldte Raigræs-Kultur kan gives følgende Bemærkninger: 1. Giver det Græsning for Kreaturerne meget tidligt om Vaaren, tidligere Stof til Staldfodring, end de Planter, man almindeligen bruger hertil, og ligeledes Høe førend alt andet. 2. Qvæget æder Raigræs-Høe med største Begjerlighed, og vrager alt andet, endog Klever, fiint Enghøe ec. ja, ogsaa efterat Frøet er aftærsket, æder Qvæget det med næsten samme Graadighed. For at erfare hvilken Virkning Raigræsset har paa

218

Køernes Melk, blev i Sommeren 1819 paa Nordfeld 12 gamle Udsætter-Køer, som bestandigt stode paa Stald, i stedet for Klever givet tærsket Raigræs-Hø, og de malkede derefter dobbelt saa meget, saalænge de fik samme. 3. Det er enhver Landmand bekjendt, at den for Agerbruget uundværlige Klever, ved oftere at saaes i samme Jord, ikke giver de Afgrøder, som i Førstningen, om endog Jorden er nok saa vel behandlet og kraftig. I den Mark ved Nordfeld, som i 1819 blev udlagt med Klever, var denne udmærket tykkere og bedre paa de Agre, som ved Markens foregaaende Udlæg var bleven besaaet med Raigræs, og altsaa ikke, som den øvrige Deel af Marken, hvert 5te Aar havde baaret Klever. 4. Nogle Landmænd have formeent, at Raigræs skulde fylde Jorden med Rødder, liig Qvækgræs, og derved gjøre den ubeqvem til Sæd; men Erfaring har her just viist det Modsatte. Efter Klever er Jorden mere sammenfalden eller compact. Her er altsaa en Fordeel ved Raigræsset. 5. Vel kunde det synes, at man, ved at besaae en Mark med Raigræs, taber den større Qvantitet, som man under gunstige Omstændigheder kunde have erholdt af Klever; thi denne giver en meget større Mængde Hø end Raigræsset, under lige Forhold; men hertil svares: Raigræs slaaer neppe nogensinde feil, naar Jordens Bonitet er taalelig

219

god, og Behandlingen som den bør være, hvorimod man ikke i tørre Aar kan være sikker paa en endog nogenlunde god Kleverhøst, hvilket vel de fleste Klevermarker i 1819 have viis. Samme Aar avledes dog Raigræsmarken ved Nordfeld 96 Læs. 6. Endnu en Fordeel har man ved Raigræs, naar man vil saa det tilligemed Klever (thi det er ved Erfaring beviist, at Kleveren ret godt fordrager denne Nabo), nemlig foruden en større Afgrøde, ifald Kleveren skulde blive tynd, den, at Raigræsset forhindrer den Udbredelse af Ukrudtet, som ellers finder Sted naar Kleveren er maadelig. 7. En ei uvigtig Omstændighed ved Raigræs er, at det ikke blæser Qvæget op, hvilket undertiden er Tilfældet med Kleveren, især naar man dermed fodrer paa Stand. Hestene faae heller ikke de Sygdomstilfælde f Raigræs, som ofte indtræffer naar de fodres med Klever. 8. Uden at nedsætte Kleverens Værd, bør det anmærkes, at samme, fodret grønt, virker mere paa Hornqvægets Kjød end paa Melken, men det er modsat med Hensyn til Raigræs. Dog er det langt fra Meningen, at Raigræsset skulde fortrænge den uundværlige Klever; men, ved Afvexling, bidrage til Kleverens bedre Kultur; og, om man vil betragte Raigræs som Surrogat for Klever, er der neppe Tvivl om, at det nærmer sig meget Kleverean afgjorte Fortrinlighed. Dersom det

220

er en Sandhed, at Landmanden ikke alene maa bringe i Anslag hvad han vinder, men og hvad han anvender, nemlig sit Arbeid, hvorhos og enhver Risiko ved et Foretagende maa beregnes, saaer det klart, at Raigræs-Kulturen er fordeelagtig i Forbindelse med Kleveren, alt i Henhold til hvad ovenfor er anmærket.

Saavidt vides, er for nærværende Tid Ingen paa Møen, som lægger Vind paa Esparsette, Spergel ec. i det Større. Forige Færgemand Schjømte paa Koster har havt meget Held med Spergel, og høstet saavel Høe som Frøe deraf i Mængde.

Pl. 93. Sainfoin cultivé. *Onobrychis sativa* Lmk.

Foder Esparsette.

Skade, at Ingen efter hans Eksempel har optaget denne nyttige Foderurt. I oekonomisk Henseende staae vi endnu saare langt tilbage i Kundskab om Græsarternes Natur, hvorvidt denne eller hiin Art er gavnlig eller skadelig for Kreaturene, hvilken Græsart der er passende for denne eller hiin Art er gavnlig eller skadelig for Kreaturerne, hvilken Græsart der er passende for denne eller hiin Jord o. s. v., saa det var at ønske, Flere vilde gjøre Forsøg med Deres Dyrkning, der næsten er ligesaa vigtig for Agronomen som Kornets; thi mere Foder, mere og bedre fodret Qvæg, samt mere Gjødning ere Midlerne, Frugterne Øiemedet.

Høeavlen er endnu kun af nogen Betydenhed ved Hovedgaardene, især Nordfeld, og ved Borre, hvor der gives fortræffelige Enge. Ogsaa Kjelbye Maglemose fortjener at nævnes. I øvrigt er man,

221

ved at oppløie Engene, omsider kommet saa vidt, at derpaa de fleste Bønderlodder næsten ingen Eng mere findes. Denne Engenes Oppløining er saameget mere at laste hos Dem, som ikke tilbørligt tænke paa at erstatte Tabet af dem, ved at længe Vind paa Klever eller andre Foderurter.

De fleste Gaardmænd faae af Hørfrøe i Gjennemsnit aarlig 1 á 2 Skpr., dels til eget Forbrug, dels for deres Tjenestefolk og for Huusmænd. Kun meget Faa have vundet Præmier for Hørrens Dyrkning i større Mængde. At Hørfrøe udføres ikke mere end der igjen indføres. Adskillige Gaardmænd saae ogsaa $\frac{1}{2}$ 'q 1 Skp. Hampfrø; men i det Hele avles kun meget lidet Hamp paa Øen. Af Humle avles vel omtrent saameget som der forbruges, men det vil ikke sige meget, da Bondens Øl som oftets er meget fattig derpaa. Adskillige udenfor Bondestanden avle mere deraf, end til eget Behov. Saaledes har f. Ex. Hr. Capitain Lund for et Par Aar siden anlagt en Humlehave paa 600 Kuler. Kummen have især enkelte Huusmænd dyrket med Held, men dog kun i det Smaa. Af Senep saaes kun meget lidet.

Havnevæsenet er i det Hele meget forsømt blandt Bønderne paa Møen. I Henseende til Frugttræers Plantning og Podning have imidlertid Enkelte,

222

allerede for mange Aar siden, givet skønne Exempler. Afdøde Selveier Jens Olsen af Vindebek fortjener blandt disse hæderligen at nævnes. Den af ham anlagte og pleiede Frugthave er udmærket, baade i Henseende til Frugttræernes Godhed og Mængde. I Kjelbye og Borre Sogne finder man enkelte ret gode Frugthaver hos Bønderne. Nogle ere vel blevne forstyrrede ved Udskiftningen; men begyndte nu at fremstaae igjen, og mangesteder bedre end tilforn. Af Kjøkkenurter finder man hos Bønderne almindeligt kun Kaal, Gulerødder, undertiden Løg, Persille og Timian. Enkle have vel bragt Havens Dyrkning noget videre, men i det Hele staae Møenboerne deri lige saa langt tilbage, som Bønderne i de fleste andre danske Egne, og savne den nødvendige Veiledning for at gjøre Fremskridt deri, hvilken udentvivl bedst kunde udgaae fra Skolerne.

I Henseende til Behandlingen af Gjødningen ere Bønderne paa Møen ogsaa endnu temmelig tilbage, og vise ikke den nødvendige Økonomie dermed. Den samles i en Mødding tæt udenfor Gaarden, ved Stalden, men Mange sørge ikke engang for skadeligt Vands Afledning, ligesom man heller ikke, omhyggeligt blander det gamle Foder og hvad der udrenses af Gaarden dermed. Tangen, som de vestlige Kyster af Øen især frembyder i stor Mængde,

223

hentes der vel en Deel af, til at rygge Huse med, men som Gjødningmiddel bliver den lidet eller slet ikke brugt. Gjødningen, der her almindeligviis anvendes til Vintersæden udføres gjerne saaledes liggende indtil den nedpløies. Anvendelsen af Mergel paa Jorderne er i de senere Aar bleven temmelig almindelig blandt Bønderne, og det synes, som de ret godt vide at holde Maade med dens Brug.

I hvor roesværdig den Flid er, som Bonden her anvender ved Forfærdigelsen af Trædelene til sine Agerdykningsredskaber, hvortil han aldeles ingen fremmed Hjælp bruger, er det dog høist bedrøveligt at see ham, i Henseende til deres Beqvemhed og Lethed, at blive staaende næsten paa samme Trin, som for flere Aar tilbage. Følgende Beskrivelse af den møenske Plov vil tilstrækkelig vise dette: Den bestaaer, som den paa de fleste Steder i Danmark endnu brugelige, af to Hoveddele, den egentlige Plov, Bagploven, og en Forstilling med 2 Hjul, Bagploven bestaaer af: 1. Aasen, $6\frac{1}{2}$ á 7 lang, og 17 til 18" i Omkreds paa det Tykkelse. 2. Afsædsen, hvori den bageste Ende af Aasen sidder, og med Kiler kan stemmes lavere eller høiere, eftersom man vil have Ploven til at gaae mere eller mindre dybt. Dens nederste Ende er indstemmet i 3. Lø-

224

bet, omtrent 4" fra dettes bageste Ende. Løbet er $2\frac{1}{2}$ til $2\frac{3}{4}$ langt. 4. Sulen, eller som den her kaldes, Opstiveren, er fra Løbet til Aasen circa 11" høi. Nogle have nu Sulen og Løbet af Jern. Afsædsen er foroven forsynet med 5. to Plovshorn, der ere stillede næsten i en ret Vinkel mod hinanden, og lidet opad, saaledes at Den, der styrer Ploven (holder paa) gaaer paa venstre Side af Furen. Plovjernet eller Skjæret er en heel Jernplade, og forsynet med en Tap, ved Hjælp af hvilken det med Kiler fæstes i et Hul i Sulen. Langjernet er kun lidet bøiet i den nederste Ende; Muldfjelen af et heelt, noget krummet eller vredet Bøgebrædt, og støttes med en Pind fra Afsædsen. Af Plovhjulene er det høire, som gaaer i Furen, gjerne nogle Tommer højere end det venstre, der har 2' i Tvermaal. Hjulene have Navringe, men sjældent Hjulskinner, som ei heller behøves. Axelarmene ere vel af Jern, men sjældent findes Bøsninger i Navet, og saavel Hjulene som Axeldammen, ere, ligesom de fleste af Bagplovens Dele, for svære. Bagploven befæstes til Forstillingen ved en Kjæde af 3 Ringe, hvoraf den største, som er rund, omfatter Aasen, der er forsynet med 4 á 5 tykke Trænagler, saa at Bagploven efter Omstændighederne kan bringes Forstillingen nærmere. De to andre Ringe ere aflange; den forreste gaaer gjen-

225

nem et horizontalt Hul o Axeldammen, og befæstes med en Pind eller Split. I Almindelighed pløies med 4 Heste, dog hjælpe Parcellisterne og Huusmændene sig med 2. Krogen bruges aldeles ikke paa Møen. Af Harver bruger Bonden saavel Jern som Træharver, sædvanligt med 3 stive Bulle. Tromlens Nytte er almindeligt erkjendt, og de fleste Bønder have nu hver sin, men de ere som oftets for lette. De mindre Redskaber, som Meieredskabet, Leen, Spaden o. s. v. ere her, paa nogle uvæsentlige Smaating nær, som de fleste andre Steder i Danmark. En Bonde i Phaneffjord Sogn, Lars Hendriksen af Damme, har anskaffet sig en Tærskemaskine, hvorfor han erholdt Landhuusholdningsselskabets anden Gulmedaille. Alligevel er det udentvivl for den fattige Huusmand godt, at ikke Flere have fulgt hans Eksempel; og nu behøver man da ikke at befrygte, det skulde skee. Til Kornets Rensning bruge nogle Bønder Harper; men af Indretninger til dets Tørring finder man kun hos Nogle Køller over Bageovnene, hvilke dog kun bruges til Malt.

Hvad Indhøstningen angaaer, gjør man sig Arbeidet besværligere, dels derved, at Negene bindes for store, stundom 5' og derover i Omkreds ved Baandet, dels ved ikke at følge den pss flere Steder i Sjælland brugelige Skik, at binde Negen

226

vor den falder, og strax age ind; istedetfor at bære Sæden til hver Neg, ofte et langt Stykke, opad Skaaren, paa det Negene kunne være samlede hvor Travehoben skal sættes, eller Vognen indtage dem. Skjøndt Sæden sjeldent bindes strax efterat den er afmeiet, lader man den nu ikke ligge saa længe paa Skaar som tilforn, hvilket heller ikke efter vort Klima er passende. Efterhaanden som Tællingen ikke mere hindre og forsinker Bonden i sin Høst, vil vel og den Skik, at sætte Travehobe, ophøre. Af Rug og Hvede sættes i disse 2 og 2 Neg med Toppen mod hinanden, af Byg og Havre lægges endnu en tredje over disse, med Rodenden opad. Til en Trave regnes 20 Neg. Høstes een Trave efter hver Skjeppe Udsæd, og give Traven af Rug og Hvede 6 á 7, af Byg 7 á 8 og af Havre 8 á 9 Skpr., da er man i Almindelighed meget vel tilfreds med Høsten.

De fleste Bønder have i almindeligt frugtbart Aar ikke Huusrum til al Sæden, og sætte da endeel af samme i Hæs i eller ved Gaarden. Tærskeren betales almindeligviis med Korn, og erholder hver 15de Skjeppe, naar han gaaer paa egen Kost, hver 21de eller 22de, naar han spiser ved Bondens Bord.

Skjøndt Bonden paa Møen høster baade renere og bedre Sæd nu, end førend Udskiftningen, staae

227

Mange dog i denne Henseende endnu meget langt tilbage.

Alt hvad der end kan siges om Skadelighed af Hegn, synes dog Erfaring at tale saa stærkt for Rytten deraf, at den største Deel praktiske Landøkonomer beholde det, ja ansee det for uundgaaeligt nødvendigt. Hovedgaardens Jorder paa Møen ere alle godt indhegnede. Siden Udskiftningen er Indhegning ogsaa almindelig blandt Bønderne, dog mere i de vestlige end de østlige Sogne. Især maa undtages Maglebye Sogn, hvor Bønderlodderne enten aldeles ikke, eller kun maadeligt, ere indhegnede. Den store Rigdom af Piil, som findes i de fleste Byer, afgiver en betydelig Deel Gjerdsel til Vedligeholdelse af Hegnene, der som oftest bestaae i en Jordvold med et lavt Riis- eller Tjørngjerde. Adskillige Bønder have i de senere Aar viist særdeles Flid i at beplante deres Gjerder med Piil. Ogsaa ere de Fleste temmelig flittige i at opgrave og sprænge de store Stene, der ofte i anseelig Mængde findes paa deres Lodder, og i at anvende dem til Steengjerder. De saakaldte falsterske Steengjerder, ogsaa spotviis kaldte Kniplingsgjerder, have Enkelte, efter Forvalter Hoff's Eksempel paa Klintholm, brugt. De bestaae i enkelte Steengjerder, uden Jordvolde, og have den Fordel, at de let lade sig opsætte og reparere. Ogsaa vilde de, naar man

228

opførte dem med nogen mere Flid, og, efter Hr. Professor Begstrups Anbefaling, gravede en smal Grøft ved Siden, afgive et lidet bekosteligt og dog tilstrækkeligt Hegn; thi Kreaturene ere frygtsomme for at nærme sig disse Gjerder. Af Tanggjerder seer man kun enkelte paa Møen i Nærheden af Kysterne, hvor de og alene med Fordeel kunne anvendes. De tage kun liden Plads op, ere meget varige og kunne tilmed let istandsættes.

I Almindelighed har man ikke Aarsag til at klage over Ufred paa Marken af Huusdyr. Derimod hænder det stundom, at Vildgjæssene paa Øens vestlige Kyster anrette sørgelig Ødelæggelse paa Havremarkerne. Spurvener, der her synes at være i usædvanlig Mængde, gjøre ligeledes ofte betydelig Skade.

Sammenligner man den Besætning af Heste og Qvæg, Bønderne nu have til deres Gaarde, med den, de havde for 120 Aar siden (see 1 ste D. S. 430), da vil det blandt andet ogsaa deraf kunne sees, hvor betydeligt Landet er gaaet frem. Bønderne havde dengang 4 til 5 Heste og kun 2 til 3 Køer. Nu er Antallet omtrent dobbelt saa stort, og Forholdet mellem Hestenes og Køernes Antal noget fordeeltigere. Dog holde de fleste Bønder for mange og for daarlige Heste – følgerlig for faa Køer. De fleste vilde kunne drive deres Jorder med 4 til 6 gode

229

Heste, men der holdes i Gjennemsnit 7 á 8. I Maglebye Sogn findes den endnu her saakaldte gamle møenske Hesterace. Disse Heste er vel kun smaa, mellem 9 og 10 Qvarteer, men særdeles trivelige, muntre og velbyggede. Selveierne have bedre Heste end Fæstebønderne i Almindelighed. De fleste have et Par, som blive skaanede og bedre fordrede, til Stads. Disse forblive stundom paa Stald om Sommeren; men Staldforing er i øvrigt ikke almindelig blandt Bønderne. De tillægge selv deres Heste, men lade dem som oftest trække for tidligt. Af egentlig hesteprangende Bønder findes kun faa. En Bonde i Speilsbye og et Par andre have erholdt Præmier for udmærket gode Hengster. Qvæget paa Møen ersmaat, men temmelig melkerigt og triveligt. Faare- og Svineracen ere hos Bønderne ikke forbedrede. Adskillige bruge endnu at malke Faarene; de fødes om Sommeren paa de Marker, der ligge i Hvile. Kun Faa tøre dem, og at have dem i Fold bruge Bønderne aldeles ikke.

Førend denne §, sluttes, maa en Beregning over Herredets Kornproduktion, efter Udsæden, anføres, til Sammenligning med den Beregning af samme, efter Tiende, som findes i det Foregaaende: Ifølge de Efterretninger, der ere meddeelte af Dhrr. Sognepræster og Skolelærere, samt de, der ere indhentede

230

hos Bønderne selv, bliver Middeltallet for Udsæden til en Bondegaard i Møenboe Herred 23 1/3 Tdr. af de forskjellige Sædarter. I de senere Aar have Bønderne i Gjennemsnit høstet 6 1/4 Fold. Altsaa har en Bondegaaards Kornproduktion, naar Udsæden fradrages, i Gjennemsnit været $24 \frac{1}{3} \times 5 \frac{1}{4} = 127 \frac{3}{4}$ af alle Slags Sæd; samtlige hele og udparcellerede Bøndergaardes Produktion altsaa $127 \frac{3}{4} \times 548 \frac{1}{4} = 70039$. Af Husenes circa 1200 Tdld. kan vel det Halve, eller 600 Tdld, regnes at være besaaet aarlig, og, da der især her faaes meget tykt, kan man idetmindste antage, at paa samtlige Huuslodder aarlig saaes 700 Tdr., der, ligeledes beregnede til 5 1/4 Fold over Udsæden, give et Produkt af 3675 Tdr. Man har da for Bøndergaardene og Husene tilsammen 73714 Tdr.

Ifølge Tællebøger og andre dermed sammenlignede Efterretninger, bliver Maægdeforholdet mellem de forskjellige Sædarter i Herredet omtrent saaledes:

Hvede:	Rug:	Byg:	Havre:	Erter:	Vikker	
= 138:	146:	255:	84:	72:	10	705

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

og reduceret til Byg

= 276: 219: 255: 68: 96: 15: 929

Ved Hjelp heraf lader sig bestemme, hvad ovenanførte samtlige Gaarders og Huses Produktion omtrent udgjør, reduceret til Byg, nemlig ved at slutte:

705 : 929 = 73714 : 97135.

1. Altsaa bliver samtlige Bøndergaardens og Huses Produktion i Byg	97135 Tdr.
2. Herregaardenes, ifølge den ved deres specielle Beskrivelse anførte Udsæd, omtrent	10300 Tdr.
3: Steges Jorder kunne efter Udsæden anslaaes at give følgende Produkt	
a. Sextenjorderne	1200 Tdr.
b. De gl. Kjøbstadsjorder	2300 Tdr.
c. Hegningen	700 Tdr.
4. Paa Præstegaardenes 479 Tdld. regnes 250 Tdr. aarlig Udsæd á 6 Fold over samme = 1500 Tdr., som reduceret til Byg, efter ovenanførte Maalestok, giver omtrent	1990 Tdr.
5. Færgegaardene og Møllerne omtrent	<u>1500 Tdr.</u>

Tilsammen 115125 Tdr.

Beregnet efter Tienden, blev den aarlige Produktion 113568 Tdr. Byg. Da Forskjellen er saa ringe, kan man med temmelig Sikkerhed antage Værdien af den aarlige Kornproduktion i Herredet, Udsæden fraregnet, et Aar i det andet, for at være mellem 110000 og 120000 Tdr. Byg.

232

Ifølge den i 1 ste D. S. 457 anførte Tabel, var Bondens Høst paa Møen i Aaret 1702 i alt kun 28963 Tdr. forskjelligt Korn, eller, naar den beregnes efter den paa Tabellen anførte Tiende, hvilket maaskee er nærmere det Rigtige, 28990 Tdr.

Antager man Høsten til Præstegaardene og de øvrige tiendefrie Jorder dengang (erindrede, at der ingen Herregaarde fandtes) for 3000 Tdr., og for Bogøe 2000 Tdr., saa beløb Høsten i det nuværende Møenboe Herred dengang omtrent 34000 Tdr. forskjelligt Korn. Naar dernæst, ved at reducere til Byg, efter det paa omtalte Tabel anførte Mængdeforhold af Sædarterne, tages Hensyn til, at der til hiin Tid saaledes forholdsviis mindre Hvede endnu, - saa vil man finde, at der paa Møen, i Aaret 1702, neppe er høstet Trediedelen imod hvad der nu i Almindelighed høstets.

Imidlertid er det af denne Afdelings 1ste Cap. §. 1 allerede klart, at Møenboe Herred for nærværende Tid i det Hele ikkun høist kummerligen kan ernære sin Folkemængde ved Agerdyrkningen. Sammenholdes en enkelt Bondegaaards Indtægt med Udgifterne, da vil Resultatet ikke blive glædeligere:

Indtægten af Avlingen til en middelmaadig Bondegaaard paa 5 Tdr. Hartk. kan, ifølge det Foregaaende, efter Fradrag af Udsæden, i et middelgodt

233

Aar anslaaes til $24 \frac{1}{3} \times 5 \frac{1}{4} = 127 \frac{3}{4}$ Tdr. forskjellig Sæd, eller omtrent 170 Tdr. Byg á 2 Skatter, omtrent 80 Rbd. *). 2. Brandskat omtrent 3 Rbd. **). 3. Tienden til Kongen, Kirken og Præsten, som, hvor den ikke ydes efter gamle Akkorder, udgjør omtrent 20 Tdr. Byg eller 40 Rdd. 4. Qvæg- og

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Smaaredselstiende 1 Rbd. ***). 5. Bidrag til Skolelærernes Lønning i Penge, Korn, Brændsel og Fourage omtrent 8 Rbd. 6 Bidrag til Fattigvæsenet, idetmindste 6 Rbd. 7. Herredsfoged og Brandfogedkorn 1½ Skp. Byg; desuden Løn til Jordemoder ec., tilsammen anslaaet til 1 Rbd. 8. Of-

*) For 1823, ifølge Selveiergaardmænds Skattebøger. For Fæstebønderne er Beløbet noget mindre (Se. S. 212)

**) Den extraordinære Brandskat gjør undertiden denne Afgift meget høiere. Assurancesummerne, og som en Følge deraf Brandskatten, for de fleste Landbygninger, vare, og ere tildeels endnu, meget høie: f. Ex. Selveier Hans Jensens Gaard i Vindebek stod for 4000 Rbd. S., svarede altsaa 4 Rbd, 16 Sk. r. S. aarlig i ordinair Brandskat; men er nu, efter skeet Omtaxation, nedsat til 1860 Rbd. S. Lars Rasmussens Gaard i Askebye, her stod for 2100 Rbd. S., er nu nedsat til 1180 Rbd. S. Fæstegaardmand Anders Nielsens Gaard i Røddinge, som var assureret for 1620 Rbd., blev i 1828 efter Godseierens Forlangende omtaceret, og nedsat til 429 Rbd. S. Ligeledes bleve de fleste andre Gaarde paa Marienborg Gods omtaxerede, og Assurancesummerne nedsatte betydeligt.

***) Ligesom i det Øvrige af Sjellands Stift, have Præsterne paa Møen hele Qvægtienden, hvilket skal grunde sig paa en Gave af Kong Frederiks den Anden.

234

fer til Præst og Skolelærer omtrent 1 Rbd. Disse
Afgifter udgjøre da tilsammen omtrent 140 Rbd.

Til brød, Gryn, Meel og Malt kan man regne
4½ Td. forskjelligt Korn paa hver Person,
hvilket i Gjennemsnit for en Bondegaards
Personal er idetmindste 30 Tdr, Korn aarlig
som kan beregnes til heved 80 Rbd.

Til Hestets Fodring, til Sviins og andre
Kreatures Fodring og Fedning 20 Tdr.
å 2 Rbd. 40 Rbd.

Tærskeløn, beregnet til hver 22de Td. Korn 16 Rbd.

Folkeløn	<u>30 Rbd.</u>
Summa	306 Rbd.

Selveierbonden paa Møen vil altsaa efter denne Regning i Almindelighed kun have 34 Rbd. aarlig til Jern, til Hestebeslag og Avlingsredskaberne, til Salt, Tjøre, Bredder, Søm og de mangfoldige andre Landmandens Fornødenheder. Vilde man, istedetfor en middelgod Selveiergaard, anstille en lignende Beregning for en maadelig Fæstegaard, der maa svare Rente af en høi Indfæstningssum, 6 å 7 Tdr. Korn i Landgilde, 5 eller 6 Rbd. Sølv i Tærskpenge- og dertil forrette Hoverie – saa vil Enhver let see, hvor utilstrækkelig Indtægten af en saadan er til at dække Ud-

235

gifterne. Betænker man nu tillige, at Bonden ikke, efter foranførte Beregning, kan sælge til Capitelstaxt og mod contant Betaling, hvad der kan blive tilovers fra Huusholdningen; med at han i Stege, hvor han maa sælge, sjelden eller aldrig kan faae rede Penge for sine Vare; at Middelpriiserne paa Kornet her almindelig falde betydeligt under Capitelstaxen o. s. v.; saa bliver det kalrt, at han, naar han ikke enten har en særdeles god Gaard, eller i bedre Tider har lagt sig Noget til Bedste, maa under saadanne Conjuncturer mere og mere forarmes, og omsider – som man og paa Møen har Exempler paa – gaae fra Gaarden.

§.2.

Om Handel, Søfart og andre Næringsveie, Industrie og Huusflid.

I Forbindelse med Fiskeriet, var Handel og Søfart indtil Midten af det 16de Aarhundrede Kjøbstaden Steges fornemste, om ikke eneste, Næringsvei, og burde endnu, ifølge dens heldige Beliggenhed og gode Havn, sysselsætte et større Antal Mennesker, end for nærværende Tid er Tilfældet. ”For 100 Aar siden,” skriver Viborg 1676, ” var Stege en folkerig Stad, der havde over 500 Borgere, hvoraf de fleste ei alene ernærede sig og Familie ved Seiladsen, men endog berigede sig derved. Men, siden de

236

begyndte at lægge sig efter Agerdyrkningen, er deres Antal saa formindsket, at der nu neppe findes 100 Borgere i Byen, som uden at betle kunne ernære sig.”

Agerbruget, som siden Magister Viborgs Tid er gaaet saa betydeligt frem, kan ogsaa nu ansees som en af Byens Hovednæringsveie. En stor Deel af Jorderne bliver og særdeles ved dyrket, og giver rigelig Sæd. Men kummerligt nok er dog Udbyttet for Adskillige, hvis Lodder ere meget smaa. Desuagtet interessere de sig derfor med en bedrøvelig Omhyggelighed, forlade endog undertiden ganske deres Haandværker, og drive om i Marken. Arbeidsflidens Alter, der burde staae i ethvert Værksted, er imidlertid nedbrudt, og, om det af Enkelte igjen vorder opreist, staaer det dog idetringeste en stor Deel af Aaret forladt. Dette, tilligemed Fuseriet, ere de vigtigste Aarsager til den Armod, der i denne Bye hersker blandt en stor Deel Smaaborgere.

Den Tilvæxt, Byen i de senere Aar har faaet i Folkemængde, om ei Velstand, skylder den udentvivl mere en noget udvidet Handel, end Forbedringen i Agerbruget.

Ifølge Pontoppidans danske Atlas, kunde fra Møens Land i Midten af forrige Aarhundrede udføres fra 12 til 15000 Tdr. Korn aarlig, og Sandvig

237

siger i sin Møens Beskrivelse S. 14, at fra Stege blev 1767 udført for 516 Rdlr. 4 Mk.; men indført for 1411 Rdlr. 4 Mk. 10 Sk., for at Byen tabte 895 Rdlr. 10 Sk. Vel bør man ikke herefter ligefrem slutte, at Steges Handel til hiin Tid har været aldeles ubetydelig og ufordeelagtig; thi de anførte Summer kunne være urigtige, og Udførselselen af Korn er neppe medregnet; eller det anførte Aar han maaskee just været særdeles ugunstigt for Handelen. Men det er alligevel ingen Tvivl underkastet, at Byens Handel nu er langt betydeligere end dengang, at Byens Handel nu er langt betydeligere end dengang, hvilket og maatte blive en absolut Følge af Øens forøgede Folkemængde og Kornproduktion.

Byens Handel er for størstedelen indenlandsk Activhandel. Der udføres fornemmelig Korn; Hvede, Byg, Rug, Erter, Vikker og Havre. Det Overskud, Qvægavlen giver til Udførsel, saasom Huder, Kalveskind, Koehaar, Smør, Talg ec., saavel som Udførselen af andre Øens Produktioner, er meget ubetydeligt. De Vare, der indføres, bestaae fornemmeligen i hvad Landmanden behøver af Jern, Tjære, Bræder, Salt, Sild, tør Fisk ec., samt i forarbejdede Produkter og Kolonialvare.

Udførselen af Korn fra Stege har i de senere Aar været saaledes:

238,

a. Til indenlandske Steder og Hertugdømmene, fornemmelig til Kjøbenhavn og Flensborg.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Aar.	Hvede Tdr.	Rug Tdr.	Byg Tdr.	Havre Tdr.	Erter Tdr.	Vikke Tdr.	Sum. Tdr.
1813	5473	653	7424	81	920	-	14551
1814	6821	3133	6995	7	2234	-	19240
1815	4488	3488	4872	135	1655	12	14575
1816	6220	2371	5575	108	1143	-	15412
1817	6893	2901	8490	233	3036	14	21567
1818	10081	3177	11846	773	3216	262	29355
1819	9439	3304	11274	962	3360	884	29223
1820	9102	4114	10518	240	1397	1018	26389
1821	13125	5744	8174	437	1954	490	29924
1822	9297	5617	9601	195	2194	498	27402
1823	7919	8964	7055	230	3235	384	22787

b. Til udenlandske Steder, fornemmelig til Lübeck og Norge.

Aar.	Hvede Tdr.	Rug Tdr.	Bug Tdr.	Havre Tdr.	Erter Tdr.	Vikker Tdr.	Sum. Tdr.
1814	783	60	798	20	365	-	2026
1815	-	70	1521	-	513	-	2104
1816	-	-	2060	310	190	-	2560
1817	-	-	180	20	206	-	406
1818	-	30	275	250	1014	40	1609
1819	200	53	949	50	1310	220	2782
1820	67	593	3637	5	343	620	5265
1821	864	1493	1709	37	719	932	5804
1822	6	2350	560	11	337	675	4439
1823	910	1099	3647	-	1694	124	7474

Desuden er i de 3 sidstanførte Aar udført 1475 Tdr. Rapsæp, hvoraf 881 Tdr. til indenlandske Steder. Af Malt, Gryn og Meel udføres aarlig et Par hundrede Tdr.

239

I Aaret 1821 beløb Værdien af de udførte Kornvare vare omtrent 100000 Rbd.

Endvidere er i F. A, udført

a) Til fremmede Steder og Hertugdømmerne:

Brændeviin, Flesk, Gryn, Huder, Skind ec. for omtrent

2620 Rbd.

b) Til indenlandske Steder forskellige Vare for

13100 Rbd.

Altsaa i 1821 i alt udført for

115720 Rbd.

Indført:

a) Fra fremmede Steder og Hertugdømmerne for

20820 Rbd.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

b) Fra indenlandske Steder for

64300 Rbd.

I 1821 indført i alt for

85120 Rbd. *)

*) De ud- og indførte Vares Mængde er udskrevet af Toldrullen. Den anførte Sum for de indførte Vares Værdi er da maaskee noget for ringe, efterdi endeel kunde være smuglede ind. Tillige maa bemærkes, at de fleste Kornvare fra Phaneffjord Sogn i de senere Aar ere udførte til Stubbekjøbing, hvor Priserne almindelig ere høiere end i Stege. Det Korn, Flesk ec., som føres over Land til Kjøbenhavn, er ikke meget betydeligt.

Det havde været ønskeligt, at Toldens og Consumptionens aarlige Beløb for en Række af de senere Aar her kunde været opgivet; men, da Toldinspektøren, Hr. Assessor Barth, indgav Forespørgsel til Generaltoldkammeret, om saadan Meddelelse maatte finde Sted, blev det nægtet.

240

Blandt de vare, som foruden Kornet, bleve udførte i 1821 vare:

Brændeviin for	1318 Rbd.
Brænde	210 Rbd.
Bygmeel, sigtet	672 Rbd.
Flesk	789 Rbd.
Frugt	52 Rbd.
Gryn	170 Rbd.
Heste og Koebeen	400 Rbd.
Huder	762 Rbd.
Humle	200 Rbd.
Hvedemeel	1750 Rbd.
Hørfrøe	348 Rbd.
Kalve- og Lammeskind	134 Rbd.
Ost	16 Rbd.
Rapsæd	90 Rbd.
Rugmeel	100 Rbd.
Smør	2628 Rbd.

Blandt de indførte Vare findes:

Allun for	468 Rbd.
Bræder	2894 Rbd.
Brændeviin	3245 Rbd.
Flesk, røget	78 Rbd.
Glas	440 Rbd.
Hør	912 Rbd.

241

Hamp	710 Rbd.
Jern	4914 Rbd.
Kaffe	4544 Rbd.
Kalk	950 Rbd.
Kattuner	975 Rbd.
Klæde	1219 Rbd.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Muursteen	598 Rbd.
Ost	621 Rbd.
Rom	620 Rbd.
Salt	1828 Rbd.
Sild	1330 Rbd.
Skoe og Støvler	900 Rbd.
Steenkul	2638 Rbd.
Sukker	4333 Rbd.
Tagsteen	187 Rbd.
Tjære	1440 Rbd.
Tobak	3024 Rbd.
Tougværk	580 Rbd.
Trælast, Sparrer, Bjelker, Lægter	2901 Rbd.
Viin	1324 Rbd.

Indførselen af Vare fra fremmede Steder er i de senere Aar aftaget.

I Aaret 1809 havde Byen 11 Jagter fra 6 til 30 Commercelæsters Drægtighed, 1 Chaluppe paa 16 Læster og 2 store Jagtbaade. i 1822 var Skibenes Antal 18, nemlig 1 Slupskib paa 24 Com-

242

mercelæster, 1 Jagt paa 19½ Læster, 15 Jagter fra 13 til 5 Læster og en Baad paa 3 Læster. De fleste eies af Skipperne, der føre dem.

I Stege findes for nærværende Tid 14 aabne Kjøbmandsboder. Beændeviinsbrænderie er ogsaa her en Næringsvei for Adskillige. Byen har 18 Brændeviinsbrænderier, hvoraf dog ikkun 11 for Øieblikket ere i Drift. og hvad der brændes er for størstedelen maadeligt. I Aaret 1801 fandtes kun 4 Brændeviinsværker i Byen. Paa Landet findes intet Brændeviinsbrænderie Sted. Eieren af Grønsunds Færgegaard fik for nogle Aar siden Privilegium paa at anlægge et Brændeviins værk, som og blev færdigt; men, da der manglede det fornødne Vand, og Afgifterne desuden bleve saa store, at det langt fra ikke kunde svare Regning, gik det i Staae.

Haandværkernes Antal i Kjøbstaden er ikke forøget i Forhold til dens stegne Folkemængde, men endog i de senere Aar aftaget, hvoraf der lader sig slutte, at ogsaa Velstanden i det Hele snarere har aftaget end tiltaget. Efter Pontoppidans danske Atlas, var i Aaret 1769 i Stege 62 Haandværkere af alle Slags. Følgende var deres Antal i Aarene:

243

	1773	1801	1809	1822
Bagere	3	2	2	3
Barberere	-	-	1	1
Billedhuggere	1	1	-	-
Brolæggere	-	1	2	1
Dreiere	1	-	2	1
Farvere	-	1	1	1
Felberedere	-	1	1	1

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Garvere	4	-	2	2
Glatmestere	1	2	2	2
Gjørtlere	-	-	-	1
Grovsmedde	2	2	4	2
Guldsmedde	-	1	-	-
Haarskjærere	1	2	2	-
Handskemagere	-	2	3	-
Hattemagere	2	1	1	2
Hjulmænd	-	2	2	1
Kandestøbere	1	1	1	1
Kleinsmedde	3	3	1	2
Linnedvævere	5	5	4	1
Malere	-	-	1	1
Muurmestere	2	3	1	2
Møllere	3	2	2	2
Pottemagere	2	1	-	-
244				
Reebslagere	-	2	2	1
Sadelmagere	1	1	3	2
Skomagere	11	10	14	9
Skøeflikkere	-	6	1	2
Skorsteensfeiere	-	-	1	1
Skrædere	6	7	10	7
Slagtere	3	3	2	3
Snedkere	-	8	10	7
Tømmermænd	2	3	4	2
Uhrmagere	-	<u>1</u>	<u>2</u>	<u>1</u>
Summa	57	77	87	65

Naar man undtager Maleren, een eller to Snedkere og nogle faa Andre, arbeide de Øvrige ikkun Maadeligt. Skoemagerne og Snedkerne ere for nærværende Tid de eneste Haandværkere i Byen, der have Laug, og forfølger undertiden til begge Ender af Øen Dem, der gjøre Indgreb i deres Professioner.

Byen har ingen Fabriker, og Tugthuset er det eneste Manufaktur (om det ellers endnu kan kaldes saa) der findes.

Ogsaa paa Landet ernære sig endeel Mennesker ved et eller andet Haandværk, men de fleste af,

245

disse have dog tillige et Par Skjepper Land, eller noget mere, at drive, og deres Arbeider ere som oftes høist maadelige. Antallet af Haandværkerne paa Landet var i Aaret 1819, ifølge Opgivelse fra Sognepræsterne, saaledes:

I Stge Sogns Landsbyer	55
I Damsholte Sogn	40
P Phanefjord Sogn	88
I Kjelbye Sogn	46
I Elmelunde Sogn	38

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

I Borre Sogn	48
I Maglebye Sogn	52
I Bogø Sogn	<u>22</u>
I alt	389

I Phanefjord Sogn er Antallet nu lidet over 100, og rimeligviis ogsaa i de andre Sogne noget forøget. Linned- og Uldenvæverie høre yil de vigtigste Haandværker. Herredet tæller over 100 Væverstole, hvorpaa forarbeides en stor Mængde grovt Lærred, Sækketøi, Dynevaar, Vadmel, Hvergarn, saavelsom stribede, melerede og plettede, ofte ret smukke, uldne Tøier. Dog drives hermed inden Handel. Af Dreielsvævere findes kun 2 eller 3 paa hele Øen. Ogsaa findes adskillige ret duelige Tømmer-

246

mænd. Den største Deel af de henved 30 Hestemøller, der nu findes hos Bønderne, ere af dem forfærdigede og opsatte. Gaardmand Peder Mathiesen i Vindebek har uden Hjælp af Andre bygget en Stampemølle, som dreves ved Vand, hvor til en Tid en stor Deel af det Vadmel, der paa Øen forbruges blev valket og stampet.

Dog, hvor virksomme og tildeels saare godt arbejdende enkelte Haandværksmænd befindes, hvor meget Flid Bonden end anvender paa sin Agerdyrkning, saa er Folket ikke industriøst. Vi træffe altfor mange Spor af Dovenskab, idettingeste af Mangel paa Erhvervsomhedslyst inden Døre, til at vi storligen skulde glædes. Den Ladhedsaand, der betager Enhver, naar han træder ind i Stuen, er høist paafaldende, og i Særdeleshed fortjener den Ørkesløshed, der i lange Vinteraftener fornmemmelig hersker blandt Mandfolkene, høiligen at dadles. Vel spinde de fleste Qvinder til deres Huusholdning, enkelte farve, tilberede Most, Mjød ec.; mangel Bonde garver, syer Seletøi, slaaer Reeb ec.; uden fremmed Hjælp; men sjelden eller aldrig til nogen Fuldkommenhed. De skønneste Produkter benyttes ikke, forædles ikke. Den mangehaande Anvendelse af raa Materialer, hvorved Bonden kunde gjøre sine arbejdsløse Vintertimer saa behagelige, formere sine Bequemmeligheder,

247

forhøie sin Nydelse, bidrage til huuslig og offentlig Velstand, - forstaaer han sig i Almindelighed ikke paa. Maatte dog de skønne Exempler, som her og andensteds gives, mere udbrede sig, matte Regjeringens, Selskabernes, Almuelærernes og brave Patriots Bestræbelser for almindelig Flids og Velstands Fremme og Formerelse vinde en mere aaben og frugtbar Mark! Hvad der især mangler, er – Dyd. Ved siden af tiltagende Kunst- og Huusflids Velsignelser paa enkelte Steder, see vi desværre alle, hine Velsignelser ødelæggende, Laster, Overdaadighed, Bedragerie og Uretfærdighed – Mangel paa Almeenaand og sand Fædrelandskjerlighed! –

Blandt de Næringsveie, der her forsømmes, hører ogsaa Fiskeriet, som forud var en af Møenboernes vigtigste. Ligesom andre Steder er det her mere og mere blevet tilsidesat, efterhaanden som Agerdyrkningen er udvidet, og, hvor saare naturligt, at den mageligere og roligere Næringsvei af Bonden foretrækkes den besværligere og stundom farefulde.

At Sildefiskeriet her i Middelalderen og indtil Midten af det 16de Aarhundrede har været særdeles rigt, er forhen omtalt. Det er vel temmelig afgjort, at Sildekarerne forandre deres Veie, og at en Kyst, som forud har havt Sild i Millioner, derefter i en lang Række af Aar bliver ganske blottet derfor. Saa-

248

ledes synes f. Ex. Silden at have forladt de jyske Kystr, og nu at holde sig mere til de svenske, der tilforn ikke vare saa rige derpaa som hine. Det samme er vel og for en Deel Tilfældet ved Møen. Dog

have Øens Kyster ogsaa i nyere Tider, idetmindste i visse Perioder og enkelte Aar, været saa rige paa Sild, som man kunde ønske, og der ere visselig kun meget faa Aar, da Sildefangsten aldeles ikke skulde kunne lønne sig her. I Bibliothek for nyttige Skrifter, Kbhvn. 1772, findes S. 779 en Beretning om Saltvandsfiskeriet ved Møen, hvorefter sees, at der mellem Aarene 1740 og 48 faldt ved Møen i Østersøen saadan Mængde Efterhøst-Sild, at man ikke kunne faae dem afsatte, da der, foruden Landets egne Indbyggere, som udredede henved 50 Baade, kom Fiskere fra Skaane, Kjøbenhavn, Stevnsherred og Fyen. At den store Mængde Sælhunde, som opholde sig omkring Landet, især under Klinten, bortjager Fisken fra disse Kyster, er ikke usandsynligt. Tilforn have nogle Bønder af Søemark, Aalebek og flere Byer sat Garn ud under Klinten, for at fange dem, men ere derfor blevne afstraffede af Skovfogeden eller andre Betjente, som have frataget dem baade deres Garn og Fangst. Da de saaledes bleve nødsagede til at troe, Sælhundene vare fredede og hellige Rovdyr, maatte de vel lade være at befatte sig med denne Fangst.

249

Ogsaa i dette Aarhundrede have været enkelte Aaringer, da en stor Mængde Sild ere fangede ved Møens Kyster, fornemmelig i Grønsund; men meest af Falstringerne, der endog ofte komme over, og sælge til Møenboerne den Fangst, disse selv kunne have gjort. Ja, man har endog seet Fiskere fra Pommern og Rügen komme med hele store Baade fulde af Sild, fangede ved Møen, til Grønsunds Færgebroe. Naar derfra de nærmeste Byer ere blevne forsynede dermed, købe gjerne nogle Bønder de Øvrige, og kjøre omkring dermed, for at sælge dem. Den virksomme Bonde Mads Hansen i Vindebek er for Tiden næsten den eneste, som paa denne Kant af Øen giver sig af med Sildefngst. Af det Sildefiskerie i Stege Nor, som, siden Slotsfogedernes Afgang paa Stegehuus, har været tillagt Magistraten, indbringes omtrent 25 Rbd. aarlig. Noret er et meget fiskerigt Vand, hvorfra den fattige Almue i Stege henter meget Suul. Der synges fornemmelig, ved Blus, en Mængde Aal; desuden fanges der endeel Gjedder, Aborre og Sild. Nogle Bønder i Tjørnemark, og Koster Færgegaards Eier, som formedelst deres Forstrande have Ret til at sætte Sildegarn, have og tildeels gjort sig betydelige Fordele deraf, hvilket, under forandrede Omstændigheder og bedre Evne hos de dertil Berettigede, muligen vilde udvides dertil, at hele

250

Landet kunde provianteres med denne Artikel, uden at købe af Kjøbmanden eller Fremmede. Ved Rydsebek, Oddermose og Busemark fanges om Sommeren, med Garn, Torsk, Pigvarer, Flyndere, ogsaa undertiden Gjedder, Brasen og Ørreter. Nogle Huusmænd af Phanefjord Sogn stange of ved Blus endeel Aal, og man maatte ønske, at Huusmandskassen, der ikke burde være Agerdyrkere, mere vilde give sig af med Fiskeriet, der sikkerlig godt vilde lønne Umagen.

Ferskvandsfiskeriet paa Møen, hvorefter der, medens Kongen eiede Landet, blev svaret 100 Rdlr. og derover i aarlig Forpagtningsafgift, er nu aldeles ubetydeligt. I nogle Smaasøer paa Klintholms Gods, saavel som i Vollerup Koppeldam, findes vel endnu endeel Ferskvandsfisk, men det er sjældent, at Nogen bekymrer sig om at fange dem, og, da desuden de fleste ganske savne denne Behagelighed.

Sjette Capitel.

Om Indvaanerne i fysisk, intellectuel og moralsk Henseende.

§. 1.

Om Møenboernes Legemsbygning, Sundhedstilstanden og Dialekten.

Almuen paa Møen er i Almindelighed af en stærk og kraftfuld Legemsbygning, skjøndt kun saare Faa opnaae nogen anseelig Høide. Den største Deel af Mandkjønnet naaer ikke 64 Tommers Høide. Man har paastaet, at Møenboerne ved Klinten, eller paa Høie-Møen, vare lavere af Væxt, end de paa den vestlige Kant af Øen. For at undersøge dette, er af Lægdsrullerne for Phanefjord og Maglebye Sogne uddraget Middeltal af de Karles Høidemaal, som, over 20 Aar gamle, fra 1816 til 1820 ere udskrevne til militair Tjeneste *), og det befandtes da, at for Phanefjord Sogn var Middelhøiden 66" og for Maglebye Sogn 62,44. Møenboernes Middelhøide kan i det Høieste antages for 63". Saavel blandt Mandfolkene som blandt Fruentimmerne finder man en heel

*) I Henseende til Rekruteringsvæsenet, hører Møen under det andet sjællandske Landmilice-Distrikt. De fleste Rekruter fra Øen udskrives til H. H. Prinds Christians Frederiks Infanterieregiment. Bogø hører under Sølægderne.

252

Deel med regulaire, smukke Ansigtstræk, og Sundhedens friske Farve giver den største Deel et tækkeligt Udseende. Man vil og stundom træffe et og andet ædelt, ægte dansk Physiognomie, hvori Kraft og Stolthed, Godhed og Redelighed ere prægede. Blonde Haar og blaae eller blaagraae Øine ere almindeligst, og sjeldent finder man en Møenboe med brune Øine eller synderligt mørkt Haar. Smaadrenge er som oftest ganske hvidtbleget af Solen, da de ikke faae Hat paa, undtagen til Gilde eller anden Høitid. Tænderne udmærke sig ved Hvidhed og Skjønhed.

Det kan vel ikke nægtes, at hensigtsmæssig Øvelse af Legemets Kræfter fra Ungdommen af styrker disse; men ligesaa sandt er det og, at overdrevent Slod i en und Alder kan standse Væksten og forhindre Legemets fuldkomne Udvikling. Det er kun altfor kjendeligt, saavel blandt Almuen paa Møen, som flere Steder, at for svært og vedholdende Slid knækker de halvvoxne Drenges Kræfter i deres Udvikling, hvad enten ni Higen efter at blive anseet for Karl, eller Nødvendighed driver dem dertil. Den ubarmhjertige Maade at svøbe Børnene paa, og den altfor tidlige Nydelse af Brændeviin, skjøndt den skeer med Maadehold, er vistnok og for en Deel Aarsag i, at Almuen i Almindelighed ikke kommer til den Høide eller de Kræfter, den, ved mere troe at følge Naturen,

253

ellers vilde opnaae. Mangel paa frisk Luft i Værelserne, og den megen Suul- og Grødæden har heller ingen gavnlig Indflydelse paa Sundheden.

Imidlertid er Sundhedstilstanden paa Møen i det Hele god. Dette skyldes for en stor Deel dens Klima, som man med god Grund kan antage for meget sundt, dels formedelst Øens Høide og Omgivelse af Søen, dels formedelst de faa Skove, sumpige Steder og stillestaaende Vande. Ogsaa viser Erfaring, at her hersker færre Sygdomme, end i andre danske Lande, der have ovennævnte Beskaffenheder i en ringere Grad end Møen. Af de Sygdomme, som her paa Landet finde Sted, er inflammatoriske de hyppigste, hvilket nok kan tilskrives Landets Beliggenhed og Høide, hvorved det er faa meget udsat for de skarpe Foraarsvinde, især de østlige. Gigt er ikke sjelden. Epidemier af biliøse-putride Febere have forhen temmelig ofte indfundet sig blandt Landalmuen, men ere, siden Forordningen af 1782 i Henseende til disse Sygdomme, efterhaanden blevene sjeldnere. Det er omtrent 20 Aar siden Vaccinationen her paa Landet tog sin Begyndelse ved Distriktslægen, Hr. Regimentschirurg Mackeprang, der siden stedse har været den Eneste, der har udøvet den her. Børnekopperne have ikke været her paa Landet siden Aaret 1800, og de vare dengang ikke meget ondartede. I Aaret 1821

254

var her paa Øen en betydelig Epidemie af en ondartet Skarlagensfeber, som borttrykkede en Mængde Børn og halvvoxen Ungdom. Ligeledes fandt i samme Aar blandt Ældre en slem Halssyge Sted.

Mæslinger grasserede her paa samme Tid, og bortreve endeel Børn. Disse Epidemier, saavelsom Kighoste, hjemsøge gjerne Øen hvert 6te eller 7de Aar, hvilken Periode de stedse have iagttaget.

Af Tabel N. over Copulerede, Fødte og Døde i de 20 Aar, fra Begyndelsen af 1801 til Udgangen af 1821, sees, at de Fødtes Antal, saavel i det Hele, som for hvert Aar især, 1821 undtaget, betydeligt overstiger de Dødes. Forholdet mellem de Fødtes og Dødes Antal har i dette Tidsrum været som 100 til 70. Skjøndt der Ingen findes at have opnaaet en Alder ad 100 Aar eller derover, viser dog Tabellen, at Møenboerne i Almindelighed opnaae en temmelig høi Alder. Forholdet mellem de Fødtes Antal af Mandkjøn og af Qvindekjøn er som 100 til 92, og her viser sig altsaa omtrent det samme Forhold, som man har bemærket i andre Lande, nemlig, at mod 21 Drenge fødes kun 20 Piger *).

*) Dette Forhold er taget efter de ægte Børns Antal alene, efterdi Listerne ere saaledes anordnede, at man deraf ikke kan see, hvormange Uægte der ere af Mand-

Tab. IV.

Tabel over Gopferede, fødte og Døde paa Maen i de 20 Aar fra 1802 til 1821 incluf.

Nar.	Copu- lerede Nar.	Agte Barn.		Summa of bogge Sjon.	Agte Barn		Summa of bogge Sjon.	Dæbte.		Mændfjøn.																Qvindefjøn.																Summa of bogge Sjon.	Gæde end Dæb.
		Summa de fjøn.	Qvin- de fjøn.		Summa ma.	Dæbte.		Mændfjøn.								Qvindefjøn.																											
						ar. fjøn. fjøn.		Q. fjøn.	fra 0 til 10	10 20	20 30	30 40	40 50	50 60	60 70	70 80	80 90	90 100	Summa ma.	fra 0 til 10	10 20	20 30	30 40	40 50	50 60	60 70	70 80	80 90	90 100	Summa ma.													
1802	79	426	117	243	11	254	4	1	45	4	3	4	6	15	15	6	4	2	102	31	2	7	2	3	7	15	10	7	84	186	68												
1803	83	448	128	276	13	289	8	5	47	4	8	5	2	12	9	4	3	2	94	43	1	8	7	3	7	8	5	5	87	181	108												
1804	89	451	147	298	17	315	10	6	44	3	9	7	9	13	8	3	2	105	44	3	8	4	5	16	13	11	5	2	109	214	101												
1805	88	435	134	269	8	277	3	4	50	3	7	8	10	15	6	1	2	108	43	8	7	13	6	6	12	12	2	2	109	247	60												
1806	75	441	128	269	13	282	3	8	34	6	2	4	6	11	7	14	7	2	88	29	4	5	2	5	7	15	7	5	79	167	115												
1807	72	454	146	300	19	319	6	3	33	5	1	5	5	2	15	8	4	2	78	27	2	7	5	7	7	8	12	5	2	80	188	161											
1808	52	431	138	269	19	288	8	10	45	3	8	5	5	6	13	11	3	1	99	39	5	6	7	5	4	14	13	4	2	97	496	92											
1809	76	452	124	276	33	309	3	5	57	4	16	4	9	13	11	15	3	2	132	62	4	10	12	3	13	13	17	8	2	140	272	37											
1810	100	476	168	344	35	379	6	5	59	4	17	7	9	14	19	10	2	2	138	32	4	15	12	3	13	13	17	40	2	107	245	434											
1811	85	482	158	340	33	373	7	6	56	3	13	8	6	8	11	8	8	2	121	59	3	5	8	4	12	14	9	4	2	120	241	132											
1812	68	448	146	294	36	330	6	4	62	9	21	8	7	10	16	15	5	1	151	51	3	10	13	12	9	17	3	2	134	288	42												
1813	89	443	147	290	25	315	6	3	51	6	9	8	5	4	17	16	6	2	122	48	4	5	9	3	4	19	12	5	1	110	232	83											
1814	143	439	147	286	23	309	5	3	52	4	8	7	7	9	12	8	2	2	111	42	9	5	9	10	7	13	14	2	2	111	232	87											
1815	106	473	166	339	22	361	6	6	43	3	3	6	7	8	17	10	4	3	100	45	5	2	8	4	6	13	18	3	2	104	204	457											
1816	101	478	155	333	17	350	6	4	43	3	5	6	5	3	18	10	4	1	88	31	3	4	7	5	8	9	12	5	2	81	472	178											
1817	82	480	162	302	19	321	2	6	26	3	2	6	4	6	9	14	1	1	68	27	6	2	8	2	8	12	11	3	1	80	448	173											
1818	85	474	152	323	21	344	5	3	37	3	7	5	6	6	9	11	5	1	90	22	3	2	9	3	8	12	11	5	1	76	466	178											
1819	89	474	156	330	15	345	5	7	38	3	3	3	9	10	12	11	4	1	91	50	6	2	5	2	9	11	11	7	2	108	499	146											
1820	87	470	161	331	18	349	4	5	44	6	5	5	5	7	13	11	2	2	98	26	4	4	5	6	1	6	18	11	1	82	480	169											
1821	90	485	174	359	24	383	4	3	405	13	14	10	9	11	12	16	1	1	192	93	23	13	7	9	13	16	9	1	190	382	1												
1709	3157	2914	6071	424	6492	114	96	958	92	161	121	128	171	256	213	71	8	2179	844	97	117	146	402	164	249	251	108	13	2091	4270	2222												

Ligesom der i det omtalte Tidsrum ere flest Fødte af Mandkjøn, saa er og der største Antal Døde af dette Kjøn. Forholdet er som 100 : 96. De Fødtes Antal i det Hele forholder sig til de Dødfødtes om 100 : 3,23. Siden Landet omaralt fil examinerede Jordemødre, er de Dødfødtes Antal aftaget.

Det bør i øvrigt bemærkes, at Dødeligheden har været ringest i Maglebye Sogn, hvor der i Gjennemsnit aarligen ikkun er død 1 af 63. Aarsage kan maaskee søges i dette Sogns høiere Beliggenhed; men dets Beboere roses og for større Tarvelighed, end de øvrige Møenboere, og deri ligger ved en ligesaa væsentlig Grund dertil. I Stege Sogn, hvor Dødeligheden har været størst, er aarligen 1 død af 39. For Stege har Fortegnelsen over Fødte og Døde ikke, uden stor Besværlighed, været at erholde særskildt. da de for Kjøbstaden og Landsbyerne føres imellem hinanden; men, naar man antager Dødeligheden i Stege Sogns Landsbyedistrikt, efter et Middeltal af de andre Sogne, Maglebye undtaget, for 43, saa er i Stege aarligen 1 Død af 34, hvilket kun er en ringe Dødelighed, da man ellers regner, at i de mindre Stæder dør aarligen 1 af 28.

kjøn og hvormange af Qvindekjøn, altsaa heller ikke – desværre! – hvormange der ere Fødte af hvert Kjøn, i det Hele.

256

Dialekten paa Møen ligner meget den sydsjellandske. Udtalen er meget blød, men noget langsommere og mere slæbende end Falstringernes og Lollikernes. Consonanter, især de haarde, udelades ofte, eller blødere træde i stedet;

Gjær, Jær; Gjæs, Jæs; kjøre, t'jøre; Kjøbenhavn, T'jøbenhavn; Barn, Bar; Skarn, Skar, - A de en Smolle, a je kan slippe omjæmmel Liet. (Til deg = hold til venstre en Smule, at jeg kan slippe ugjennem Leddet.) U bliver undertiden, naar det er kort, udtalt som et aabent o, f. Ex, smuk; smok; jong (fugtig, klam). men oftere som ou, f. Ex, Urt, Øurt; Fugl, Føol, nu, nøy; Suul, Søul. En Consonant efter det lange o gaaer gjerne ovet til u, f. Ex. god, gou; Klog, klou. Den bestemte Artikel i Enden af Hovedordene lyser melem i oh ing, f. Ex. Præsti', Degne.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

De østlige og vestlige Møensboeres Udtale er lidet forskjellig, hines noget hurtigere. Udtalen paa Bogøe har noget tilfældes med Falstringernes. Dette maa være nok sagt om Udtalen, der dog vanskeligt lader sig beskrive. Kun endnu nogle Bemærkninger over Hovedordenes Kjøen, og nogle Eksempel paa særegne møenske Ord og Talemaader.

257

Hovedordene henfører den møenske Bonde enten til Hankjøn, Hunkjøn eller Intetkjøn; thi, skjøndt Fælledskjønartiklen den (saavel som Intetkjønartiklen det), med Udeladelse af D, bruges i Enden af Ordene, hører man dog oftest tillige Stedordet han, hun eller det bagefter Substantivet, f. Ex. Vinteren han ouer stræng; den Øxe hun bider inte.

De fireføddede Dyr faae som oftest, efter det naturlige Kjøen, Han- eller Hunkjønartiklen, Fiskene i Almindelighed Hankjønartiklen, og af Fuglene regnes nogle til det ene, nogle til det andet Kjøen, f. Ex. Skaden, Storken, Gjøgen o. fl. a. Viben, Kragen, Lærker o. fl. f. Til Eksempel paa, hvad der henføres til ethvert Kjøen, kan Følgende tjene:

Hankjøn	Hunkjøn	Intetkjøn
Maanen	Solen	Huus
Sommer	Jord	Leer
Ildtang	Ildskuffe	Laag
Harve	Tromle	Gjerde
Tragt	Potte	Led
Plov	Øxe	Bræt
Fjersvinge	Balle	Glas
Hammer	Tallerken	Fad
Port	Dør	Træ
Kurv	Gryde	Suul
258		
Kniv	Sax	Sand
Nøgle	Flaske	Brænde
Vogn	Dyne	Brød
Huggeblok	Melk	Peber
Sav	Eddike	Salt

Gjentakelsen af mange Hovedord erstattes ofte ved Stedordene han og hun, af andre derimod sjelden eller aldrig; saaledes høres ofte siges, naar der tales om Vinteren: han er stræng; sjelden eller aldrig om Sommeren, skjøndt den regnes til Hankjønnet: han er varm.

Fortegnelse paa nogle møenske Ord og Talemaader, hvorefter dog nogle ogsaa bruges i Sjælland og andre Provindser.

Aa	paa.
Aadel, mase.	Koestald
akavet (Danske Ordbog)	pludselig, uventet.
Andetfoer, neutr.	Maaltid Kl. 10 Form.
arrig	besynderlig.
Avel, fem.	Æbletræ.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

barouret	barnartig. Saaledes og: grædøuret, grinouret o. fl.
Beest, n. pl. Beester	Hest
I Enkeltallet bruges meest	Hest, m., og Øg. n., Hoppe
benemme	fornemme, bemærke.

259

Brakke, f.	Beslag, som det paa Enden af Hammelen, eller paa Svingelen.
bralre (op) (to brawl)	skjælde og støie.
bøs.	haard, stræng, vred.
bøtte sig ned	sætte sig ned
Davre, m.	første Maaltid, undtagen i Høsten, da Frokosten gaar forud.
dove (paa)	forlade sig paa.
Drage, m.	Andrik.
Drikke, n.	tyndt Øl.
Dunst, m.	løierlig og sjelden Ting.
jeg drømte nok om	jeg formoder nok.
eie	skyldte, f. Ex. jeg eier ham fem Mark.
Flage, f.	Stænge til Høe.
flakket	broget; rødflakket, forskatket, om Heste og Qvæg.
flidsom	Stræbsom, flittig.
Fløite, s. f.	liden Flaske.
Fnøse, f.	Uveir med Slud, Sne eller Hagel.
Forhør, n.	at gaae i Forhør, at gaae til Læsning, til Præsten, i ovaerhør, at staae paa

260

	Kirkegulvet o. s. v. ere alle sammen Talemaader, eensbetydende med, at gaae til Confirmation
forspækker (om Heste)	forjaget, forknytt.
forædt	umættelig, gtaadig.
fran	fra.
Frit, s. n.	Vridboer.
Fræt, f.	det Stykke Pløiland, som tages for ad Gangen.
Fugl, s. m.	Spurv
Føs, m.	Toppen af adskillige Urter.
gemen, adj. (D.O.)	ligefrem, jævn, nedladende.
Gjæk, m. (D.O.)	Slaae, for en Dør.
gløkke	hugge et Hul.
gnadrig (D.O.)	gnaven.
Haande, n.	Ethvert Fad, eller Kar i Huusholdningen.
happe (D.O.)	at Snappe efter Noget med Munden.
Has, at faae Has (d.O.)	at blive færdig.
Heister (t. Elsker)	Skade.

261

Helsout, f.	det Sorte af Frøehuset.
Hosestikke, f.	Strikkepind.
hove (udt. houe D. O.)	ynde, bifalde.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Holk, m.	den Deel af Spaden hvori Skaftet sættes.
Hug, m.	Hugorm.
Jas, n.	daarligt Gods.
ilein	alligevel.
Kans	Herlighed, Udvei, f. Ex. her er Kans = Mad for Mogens. Jeg seer Kans til at flipper
Karskab, n.	Tallerkenrække.
keise (D.O.)	udvælge.
Kjæng (en)	en Stund.
Klampe	en Forhøining af Træ, som i en eller anden Hensigt nagles fast.
Klæp	det Stykke af Træ, som heftes uvane Heste til Foden.
klein	tynd, smal.
Klemme, f.	Gade eller Gyde, lukket for Enden.
Klump, m.	Klump af Jord eller desl.
Klump, m.	Meelbolle.
Knald, m.	liden Høi, Ujevnhed.

262

Korn, n.	Byg.
krank	lidt syg, skranken.
Krybekrage (D, O.)	Stang med Tvertræer til at krybe opad.
kry (D.O.)	stolt, overmodig.
krønsk	vælig.
lemig (ledmyg)	smidih af Lemmer.
Levemaade	Mad og Drikke.
linke (D.O.)	at halte
lunnpe (D.O.)	at halte.
lumpen	halt.
Lyd, f.	Løn.
lydhør (D.O.)	som hører meget godt.
Made	salt Eng.
magelig, adj.	lille, nem, uamseelig.
møit, at see moit	at see alvorlig ud.
nadsens (naadsens)	ussel, elendig.
nile (to kneel)	snuble, om Heste.
Omtanke	Betænkning.
orke (to work)	haandtere, formaae, overkomme.
oute	passe, f. Ex. sit Arbeid, sin Mad.
ouer	bliver (vorder).
Ovnvaand, m.	Støvske.

263

paase	støve.
prunkt	stolteligen, herligen.
Ring for Ding	Alt uden Forskjel.
rosse	raade med, overkomme.
Rylte, f.	Hob Høe, Erter eller deslige; ogsaa spøgede: et Læs.
Saad, f.	Saltkjød- eller Fleskesuppe.

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Seelse, f.	Lys, af hvilken som helst Slags.
seer godt	seer godt ud.
Seile, f.	Lee.
selvgod	indbildsk.
skjær	tynd, klar, fiin.
skosse	skyde, tilside,
skumme	skule
De Smaa	Muus.
Smidelse, m.	Smør eller Fidt.
smide	smøre Smidelse.
smøie af	løbe stærkt.
snatet	snauset.
Spindekone, f.	Edderkop.
Spole, m.	Teen.
Stilling, m.	Hundestegel.
stinke	Om Planter: pippe frem, item lugte, det stinker godt = lugter godt, item stank, gyste.
De store	Rotter.

264

Stou, m.	lidet Brændeviinsbæger.
Stænder, m.	Stolpe.
Stænge, n.	Den Forlængelse af et Gjerde ud i Vandet, som gjøres af Lægter eller Stænger.
Støvler, m. pl.	Stubbe af meiet Sæd.
Sule	Tveie.
Sølle, f.	Spænde.
sølle	synke, svælge.
Tykke, n.	Tykning af Træer.
Toue, f.	Træøse.
Tøgge, m.	Tigger.
jeg tvil for (om)	jeg troer vist.
Urt, f.	Blomst; Stadsurter, Haveblomster.
Utede, f.	Rotter og Muus.
Utingen, f.	Sygdom eller Upasselighed, som man ikke veed anderledes at benævne.
vaade	vade i Vand.
vaalen	forfrossen om Hænderne.
vaase	vade i Sand eller deslige.
vens	naar.
inte viden	ikke uden, kun.
villig	fremmelig.
vinke	helde.

265

I Brevskrivning gjør Enhvar sig Umage for at følge Skriftsproget, og i Selskab med mere Kultiverede ville Nogle gjerne pynte paa deres Sprog, ved at indblande fremmede Ord, som de hverken forstaae, eller kunne udtale. F. Ex. fik du nogen Retitade = Udvei. Jeg har sekenderet = besørget, det afsted. At være intosent: at være gode Venner, at leve bon, at kjøre i Visit o. s. v.

§. 2.

Møenboernes Karakter og Moralitet.

Møenboerne ligne i Henseende til deres Karakter saa megt den danske Bonde i Almindelighed, at

her ikke kan være Meget at anføre, som jo ikke, efter denne Bemærkning, er almindelig bekjendt. De ere af Naturen godmodige, medlidende og hjælpsomme, og, anseer Møenboeren det for Pligt, som Christen, at hjælpe, da vil han altid villig række Haanden.

Fra Gildeshuset bæres Mad hen til de Syge i Nabolauget, og de Fattige komme uindbudne derhen, og blive altid rundeligen mættede. Men Virkningen af hine Undertrykkelser i Lehnstiderne, da Bonden ikke var andet end unyttige Hion, Lehnsmanden solgte med Hud og Haar, Lemmer og Arbeid, spores endnu altfor kjendeligt blandt Møens Bønder, fornemmelig paa Hoverie-Godserne. Feighed mod hver

266

Den, der har Indflydelse i deres Kaar, Mistænkelighed mod Foresatte og andre Stænder, ere Feil, som stamme fra hine Tider, og som virkelig findes i høiere Grad blandt Fæstebønderne end blandt Selveierne. Hvor Velstanden træder ind, forjager den vel tildeel hine Feil, men har da gjerne i sit Følge Stolthed, Ærgjerrighed og Trodsighed.

Møenboeren er sit Land og sin Fødeplet saa hengiven, at han vanskeligen vil finde sig tilfreds noget andet Sted. Det er yderst sjældent, at en Bondkarl drager til Sjælland eller til Falster for at tjene, om han end der kunde faae høiere Løn. Først i de senere Aar har en Enkelt faaet Lyst at forblive i Kjæbenhavn efter Thensttiden. I Phanefjord Sogn findes over 1000 Mennesker, som ikke have været paa hiin Side Stege. Sin Konge er Møenboeren inderlig hengiven. Embedsmænd, som have noget at byde over ham, fatter han derimod ikke lettelig Tillid til, men anseer dem snarere for Væsener, der mere have deres eget, end det Offentliges Vel, for Øie. Desværre levere vore Tider saamange Exempler herpaa, at de ikke kunne andet, end have den skadeligste Indflydelse paa Bondens Tænkemaade.

Religionen have Møenboerne i Almindelighed høieste Agtelse for, besøge flittigen Kirken og iagttage huslig Andagt.

267

Flid og Arbeidsomhed kan man ikke ubetinget rose Møenboerne for. De Fleste ere vel ideligen beskjeftigede i deres Næringsvei; men de ere som oftest meget langsomme i deres Færd, og især er det paafaldende at see hvilken Ladhed der hersker blandt Mandfolkene, de fleste Steder, i de lange Vinteraftener, som skammeligen snorkes hen. Qvindekjønnet fortjener, i detmindste i Sammenligning med Mandfolkene, Roes for deres Flid. I Maglebye Sogn skal Forholder være omvendt. Dette Sogn gjør og en Undtagelse, naar man maa frakjende Møenboerne overhovedet Sparsommelighed og Tarvelighed, hvilket sidste af det Følgende vil kunne sees. Men, kunne Møenboerne ikke roses for Tarvelighed, fortjene de Navn af ædruelige. Imidlertid, ere de mere maadeholdne i Nydelse af Brændeviin end Bønderne i andre Egne, bør Aarsagen vistnok tildeels søges deri, at Landet er saa lykkeligt, ikke at have nogen privilegeret Kroe, undtagen i Kjøbstaden. Maatte deer kun vaages over, at intet ulovligt Kroehold fandt Sted! – Ved Gilder og andre Sammenkomster hersker stedse Orden og Velanstændighed. Slagsmaal er i det Hele yderst sjældent. Grove Tyverier ere ogsaa endnu temmelig sjældne. Forsætlig Mord kunde for nogle Aar siden ikke mindes at være begaaet af nogen Bonde paa Landet, men for et Par Aar siden fandt

268

et skrækkeligt Exempel paa Fadermord Sted. Morderen dræbte sig selv i Fængselet. Flere Selvmord ere i de senere Aar begaaede, men det har forhen været uhørt her.

At Ukydskhed, især under Krigen, da Øen idelig havde Indqvartering og adskillige Tropper marcherede derover, har tiltaget, kan desværre ikke nægtes. Ifølge Tab. N. har i de 20 Aar, fra 1802 til 1821 incl., i Gjennemsnit omtrent hvert 15de Barn været uægtefødt. Udelades derimod Aarene fra 1807 til 14 incl, af Beregningen, da er for de andre 12 Aar kun hvert 20de uægte. I de første 5 Aar af anførte Periode har næsten kun hvert 23de, i de sidste 5 Aar derimod, fra 1817 til 21 incl., hvert 18de Barn været uægtefødt. Ifølge Tab. M. er Forholdet mellem de Ægte- og Uægtefødtes Antal i bemeldte 20 Aar fordeeltigst i Borre og Maglebye Sogne, da i første kun hvert 42de, og i sidste hvert 34te, Barn har været uægte. I Stege Sogn har derimod neppe 9 af 10 været ægtefødte. Blandt de Sogne, som blot bestaaer af Landsbyer, har Damsholte forholdsviis det største Antal Uægte, omtrent hvert 14de.

Den Sædvane, at Bruden enten efter Trolovelsen forbliver hos Brudgommen, eller flytter til ham efter første Tillysning, er ganske almindelig paa Møen, Skjøndt dette blandt Bønderne aldeles ikke

269

ansees for usømmeligt, bliver det dog, saalænge Ægteskabet skal været helligt, en høist forargelig Skik, og, da den desuden i politisk Henseende er næsten ligesaa skadelig som i moralsk, er det besynderligt, at den endnu ikke ved Lovbud er sat Grændser, om den end ikke med Eet lod sig agskaffe.

§. 3.

Møenboernes Sjeleevner, Kundskaber og Videlyst.

De Fleste røde en naturlig god Forstand, og satte nogelunde hurtigt, hvad der i et simpelt tydeligt Sprog forklares dem, naar de ikke, ved indgroet Kjerlighed til gammel Vane og Slendrian, forhindres u at bruge Eftertanke. Den Færdighed, Mange vise i S sammensætningen af Agerdykningsredskaberne i Brugen af Baxeboom eller Haandspig, de rigtige Greb, efter den største mulige Fordeel af Kraft, ved ethvert mekanisk Arbeid m. m., kan hos den opmærksomme Iagttager ikke levne Tvivl om, at der jo ogsaa blandt Møens Bønder gives mange, hvis Naturanlæg ved heldig Leilighed i høi Grad kunde uddannes.

Overtroe er endnu meget herskende blandt Almuen paa Møen, og, skjøndt mangel iblandt den smiler derover, eller vel endog søger at gjøre den latterlig, turde det hænde, at han selv var ikke ganske fri for den. Saaledes have Møenboerne en forun-

270

derlig Hengivenhed til, og Troe paa Maanen. Næsten alle Markarbeider, økonomiske Forretninger, Børns Daab o.s.v. har den Indfindelse paa: Erter skulle saaes i Aprils Nøer, eller blomster de kun, uden at sætte Frugt. At holde Bryllup i Maanens Aftagende, volder at Næringen aftager o. f. f. Naar En dør, bliver der lagt en Psalmebog i hans Hænder og en Sax eller et Par Stykker Staal overkors paa Brystet. Staaer Nogen Fadder, bør han for sig selv gjentage alt hvad Præsten siger, at Barnet kan blive letnemt. Kaager Melken over, ville Nogle mene, at Qvæget bliver sygt i Yveret, hvis man ikke kommer et Par Korn Salt i Ilden. Nisser og Varulve drive endnu deres Spil, og Mange troe fuldt og fast paa alt dette.

Skjøndt der endnu intet Bibelselskab findes i Herredet, er Bibelen temmelig udbredt blandt Almuen, og er for Mange den kjæreste Læsning. I øvrigt finder Bonden meest Smag i Læsningen af historiske Skrifter. Adskillige Præster paa Møen have, veed at udlaane til Bønderne i deres Sogne passelige Skrifter om Agerdyrkning, Qvægavl o. desl., i de senere Aar meget bidraget til at vække Læselyst hos Bonden. Overalt forsvare Oplysningen, nemlig Begrebernes Meddelelse og Berigtigelse, sit Værd,

271

og kan som saadan umulig blive Bonden skadelig, eller farlig.

De heldige Virkninger af den forbedrede Skoleindretning have alt længe været kjendelig blandt den opvoxende Ungdom. Ogsaa er det glædeligt at indsee Nyttens af Ungdommens Skolegang; at Forældre ikke længer forhindre deres Børn i at besøge Skolen til de befalede Tider; men meget mere glæde sig over at de lære noget mere, end de selv i deres Ungdom have havt Leilighed til.

§. 4.

Møenboernes Bygninger og Bohave, Levemaade, Klædedragt, Forlystelser og Skikke.

Hvilken Grad af Kultur Almuen paa Møen har naaet, vil man bedst kunne dømme om, ved at træde ind i dens Boliger og iagttage dens Levemaade, Klædedragt, Forlystelser og Skikke. See vi hen til hvorledes Bonden paa Møen har boet for et hundrede Aar siden (Anhang til 1ste D., 14de Stykke, C. c.), da er Forskjellen mellem Bøndergaardene dengang, og nu, høist paafaldende. Men vi behøve ikke at gaae saa langt tilbage, for at see, hvor langt bedre Gaardene ere nu, fremfor tilforn. Det er især ved Udfløtningen, Forbedringen er skeet; dog findes og mangfol-

272

dige ikke udfløttede Gaarde, der baade ere smukke og solide. Gaardmændene paa Møen boe i det Hele bedre, end i de fleste andre danske Provinser. Gaardene bestaae af 4 Længder, som, med Undtagelse af Udfløttergaardene paa Klintholm Gods, ere sammenbyggede. De ere af godt Ege-Bindingsværk, Væggene af raae Steen eller klinede, masske en ankelt tilbygget Øverstestue af brændte Steen. Med Undtagelse af nogle faa Gaarde, som have en ordentlig Forstue, gaaer man gjerne fre en Gang, tvert igjennem Stuehuset, gjennem Kjøkkenet til Dagligstuen. Herfra fører sædvanlig en kort Gang, med Spise- eller Pulterkammer, stundom og et særskilt Sovekammer, ved Siden, til Øverstestuen. I Dagligstuen er som oftest Steen- eller Leergulv, i Øverstestuen Fjelegulv. Her finder man i Almindelighed ret smukke Møbler: Stole, et Speil eller to, Kommoder, et smukt Chatol, eller et anseeligt Klædeskab, stundom endog en Sopha. Gardinerne i Vinduerne, skjøndt de findes et Par Steder, ansees dog endnu som Luxusartikler.

Foruden de nødvendige Agerdyrkningsredskaber, have de Fleste gjerne en Stadsvogn med Kurvefadning og Agestole, pyntelig malet. Selveierne boe i det Hele smukkere, og ere bedre forsynede med Huusgeraad, end Fæstebønderne. I Kjelbye, Vindebek

273

og koster findes de smukkeste og bedste Bøndergaarde paa Landet. Blandt Husene findes vel en stor Deel ret bekvemme og tætte Boliger, men i det Hele taget boer Huusmanden paa Møen heelt maadeligt i Sammenligning med Gaardmanden.

I Henseende til Bondens Levemaade i Mad og Drikke, kan man sige, at der neppe gives nogen Provinds i Danmark, hvor Bonden, især fra 1807 til 14, levede mere flot, og hvor han endnu til daglig

har sit Bord rundeligere besat. Dog leve de østlige Møenboere tarveligere og sparsommeligere end de vestlige. I Høstens Tid lever Bonden udmærket bedre, end ellers. Der vanker da gammelt Øl og Brændeviin, Sigte- og Hvedebrød, Ost paa Smørrebrødet o.s.v. Fremdeles holdes da gjerne et Maaltid flere, nemlig Frokost, bestaaende af Smidemad *), tidligt om Morgen, før Arbeidet begyndes. Ellers holder Bonden fordømmeste 5 Maaltider om Dagen: 1. Davre = Kogesild eller Smidemad med Søbe til. 2. Andetfoer (andet Foder), Kl. 10, et Stykke Smidemad. 3. Middagsmad Kl. 12, bestaaende i Almindelighed af den saa meget yndede Fleskesuppe (Sulevælling), med Urter og tørre Frugt, Eter, Kaal, Vandgrød eller fød Vælling. Om Sommeren, og især i Høstens Tid, ofte fersk Suppe; men stedse Flesk, stegt eller kogt, som Tilmad. Grønt

*) Smidemad smurt mad – smørre- eller fedtebrød.

274

eller Kartoffler dertil bruges næsten ikke. 4. Middagsmad Kl. 5, bestaaende af Smidemad. 5. Til Nadvere: Vandgrød og Melk eller Søbe. Det andet Maaltid bortfalder i de korte Dage; med Nadveren, om den og da skal nyes umiddelbart efter Middagsmaden, lade de ikke gaae fra sig. Kaffe drikkes endnu af mangen Bondefamilie dagligen.

Ved Gilder, som ved Barnedaab og Bryllup, hersker ofte en Overdaadighed, der langt overgaaer Bondens Evner. Der opvartes da for et Selskab af 100 til 200 Personer med Saltmandsfad eller Sylte, Oxekjød med Sauce, Suppe, forskjellige Slags Stege, undertiden Bergfisk, og endelig hos de Fornemste endnu Søsterkage eller deslige. Af Drikkevare: Brændeviin godt Øl og Kaffe. Bryllupsgjæstebudet varer 2 å 3 Dage. Mange af Gjesterne faae hjem med sig saakaldet Klædemad, nemlig et stort Stykke Hvedekage og andre Rariteter. Men af Gjesterne lade og mange iforveien bringe gode Portioner af Smør, Fjerkræ, Æg og deslige til Gildeshuset, hvilket ikke lidet letter Bekostningen. Fordum blev og baaret Rug, Hvedemeel og Malt derhen, hvorefter Ordsproget her, naar en Ting er slet: er det Malt at bære til Gilde? Imidlertid gaaer der ved et fornemt Gilde nok til alligevel. I de senere Aar er det hos Nogle blevet Skik,

275

at kjøre i Visit til Slægt og Venner om Søndagen, og isæt i Julen.

Naar en Bonde har bygget nogle Fag Huus, og vil have klinet, eller han ønsker Hjælp til at faae Gjødning udkjørt, braget og skjettet Hør, eller tærsket Erter i Gaarden, naar Veiret er tørt, eller deslige, beder han saamange unge Mennesker, som behøves, for at fuldføre Arbeidet paa een Dag, giver dem Føden noget bedre end dagligdags, og betaler en Violingnider om Aftenen, men i øvrigt ingen Dagløn, hvormed de ere meget vel tilfredse, og takke til. Saaledes opstaae Klinegilde, Møddilde, Kartegilde, Bragegilde o. fl. Foruden saadanne Leilighedsgilder, helligholder Enhver efter sin Leilighed Michelsaften, Mortensaften, Jule- og Nytaarsaften ved gode Maaltider.

Møenboernes Klædedragt ligner temmelig de sydlige Sjællænderes. Til daglig bære Mandfolkene en Brun eller hvid lang Kjole af Vadmel, en Hvergarns Brystdug (Vest), som hos de Ældre falder ned over Høfterne; derunder, efter Aarstiden, endnu een eller to Brystdug. Beenklæderne ere enten snevre Knæbuxer af Skind og Lærred, eller videre Pantalons af Lærred eller Hvergarn, lange Udlstrømper, og dertil Træskoe eller Støvler. Om Vinteren bære Mange en Skinpelts, som undertiden farves blaagraa eller

276

bruunrød. Den daglige Hat er maadelig. Nogle bruge Huer, og enkelte gamle Mænd et Slag af Klæde, som under Hatten omgiver Hovedet, og falder ned til Skuldrene. I Kirken og til Høitid bæres bedre blaae og brune lange Kjoler af Vadmæl eller Klæde, korte gule Skindbuxer og en god Hat. Til Alters og ved Begravelse have en stor Deel, især af de Ældre, sorte Klæder. Den møenske Bondes Høitidsdragt er ret smuk. Enkelte have i de senere Aar faaet Frakkesnit paa deres Kjoler, hvilket langt fra ikke klæder dem saa godt. Derimod ere de bekvemmere korte Trøier, der siden de sidste Krigsaar ere blevne almindeligere blandt Drenge og unge Karle, langt mere at rose.

Fruentimmerne bære til daglig sribet hjemmegjort Hvergarn i Skjorter, Forklæde af samme Slags Tøi, rund Hue af Kattun, uden Baand, og hvidt Korsklæde, et hvidt Lærreds eller coulørt Bomuldstørklæde om Halsen, sorte eller blaa uldne Strømper og Træ- eller Læderskoe. Om Sommeren gaae de mindre Formuende ofte barbenede, hvilket ikke er Tilfældet med Mandfolkene, Smaadrenge undtagne. Til Kirkehøitid have Konerne i Almindelighed sorte uldne Kjoler, men de mere velhavende Taft, ja en enkelt vel endog Atlask, hvide Forklæder og Tørklæder, undertiden med Kniplinger, Korsklæber af

277

Gage eller Bobinet, med Kniplinger om, over Huen. De have sædvanlig et Silke- eller Fløiels-Livbaand. Til Sorg er Dragten af blaat, sort eller mørkegrønt Hvergarn, med brede Sømme paa Forklæder og Korsklæder; intet Livbaand. Pigerne have nu som oftest affarvet Tøi til Alters ig lignende Høitid, samt hvide Huer med røde Baand; i øvrigt omtrent ligesom Konerne. Brudedragten er som Konernes ovenfor omtalte, me paa Hovedet har Bruden, saavel som Brudepigerne, en stiv, smagløs Krands af Cantiller, Sølvblomster og Perler, Haaret rundt om opstrøget, og en rød Sløife i Nakken. Til Gilder er deres Stads meget forskjellig; de have da sribet eller plettet Hvergarn; dog har dette i de senere Aar mere og mere maattet vige for Sirts, Kattun og Bomuldstøi ec. Korsklæderne ere altid forsynede med Kniplinger; Forklæderne ere af tærnet Bomuldstøi; Huerne meget prægtige, af Silketøi, ja endog af sort eller mærkeblaat Fløiel med malede Blomster, eller broderede med Guld, og Baand af den mod Huen meest afstikkende Farve. Til at reise med havde hidintil saavel Koner som Piger, af de mere velhavende, blommede Kattuns Kaaber med Foerværk om Halsen og eb stor Sølvhegte, om Hoveder et hvidt Dreiels Tørklæde, som en Kyse; men nu have Mange, i stedet-

278

for Kaaber, Klædes Frakker, og couleure Tørklæder om Hovedet.

Blandt Møenboernes Forlystelser høre Gilderne af alle Slags, for den kjære Levemaades Skyld, som spiller Hovedrollen i dem, til de ypperste. Dog er det ikke Mad og Drikke alene, som i Gildeshuset udbreder Glæden; Dandsen bidrager ogsaa væsentlig dertil, og skjøndt Øverstestuerne hos Mange ere temmelig rummelige (100 [□] Alen), give de dog meget knap Plads for de mange Dandselystne. Alligevel finde de i det snevre Rum og den qvælende Støv baade Plads og Luft nok. Engelske-dandse og Valtse have efterhaanden fortrængt de før brugelige To- og Tre-Ture samt Menuetter. Der findes neppe Spor til Kunst eller Ynde i deres Bevægelser. Ved Gilder beholde de fleste Mandfolk Hatten paa (vel neppe som et Frihedstegn?); en Skik, som nok ikke let gaaer af Brug, da der sjelden er Plads til at lægge den bort. Om Vinteraftener holdes imellem saakaldet Laug, hvor de Unge fornøie sig ved Dands. At spille Kegle om Søndagen har før været meget i brug blandt de unge Karle, men er nu meget sjældent. Boltspil er aldeles ikke i Brug; dertil ere Møenboerne, som den danske Bonde i Almindelighed, deels af Naturen, deels af Naturen, deels ved strengt

279

Beskrivelse over Møen Bind 2 del 1

Arbeid og tung Føde, for klodset. Til Skøiteløben saae man forrige Vinter endeel Drenge i Phanefjord Sogn forsamle sig om Søndagen paa Koppeldammen, og nogle af dem havde naaet en temmelig Færdighed deri.

Af Skikke, der ikke overalt i Danmark ere sædvanlige, kan her følgende fortjene at nævnes: Naar fattige Folk havde havt Bryllup, kjørte Brudgommen, ledsaget af en Anden, allevegne omkring paa Landet, og bad om Sædekorn. Enhver Bonde pleiede at give fra $\frac{1}{4}$ til 1 Skp. Rug, Byg, Malt, eller Erter, undertiden og kun et fiint Brød. En saadan omreisende Ægtemand kunde mangegange bringe 10 á 20 Tdr. forskellige Kornvare hjem, en betydelig Hjelp til Huusholdnings og Agerdyrknings Begyndelse, men og en ikke ubetydelig aarlig Udgift for Jordbrugerne. En Mand har i Aaret 1804 givet $2\frac{1}{2}$ Td. Korn i saadanne Brudegaver. Imidlertid vidner denne Skik om en skjøn Hjelsomheds- og Menneskekjærlighedsaand, som endnu ei ganske har forladt den møenske Bonde. Endnu, skjøndt sjeldnere, drage nygifte Huusfolk omkring efter denne Gave; ogsaa har det kunnet falde enkelte Gaard-mænd ind, men disse faae sædvanlig ikke Umagen betalt, saa at denne Skik i de sidste Aar er næsten ganske gaaet af Brug. Der

280

imod vedligeholdte sig hidtil Oldtidens Skik *) at føre Sommer i Bye. De unge Karle af een eller flere Byer forene sig almindelig strax efter Pintsedag, om at sammenskyde nogle Penge til at leie et Gildeshuus, og bekoste det fornødne til Høitideligheden. To af de meest yndede og anseete Karle vælges til Maigrever; en munter, sædelig Gaardmand udkaares til Skafter eller Kjøgemester. Denne forestaaer saavel det Økonomiske ved Festen, som de foregaaende Øvelser. Tvende stærke Karle vælges til at føre Spæret, d. e. en 5 á 6 Alen lang Stage med anbragte Tværstænger, overalt omsnoet og behængt med alle Couleurer Baand, Flitterguld, brogede Silke- og Bomuldstørklæder. Til Toget betinges og nogle Violinspillere og en Trommeslager, hvilke alle tilhest i fuld Trav maae kunne opføre deres Musik. Alle maae have blaae eller brune Kjoler, hvide Skjærf om Livet, grønne, med Blomster og Baand besatte, Krands over Skuldrene og Mai i Hatten. De bedste Heste, der ere at faae, maae fodres godt og dresseres iforveien, samt nogle Baand og andet Stads haves til dem. Tvende Herolder sendes da nogle Dage iforveien ud, og skikke om Natten til 1ste Mai en Maigreen i Ta-

*) Hos alle Nordtysklands Folkefærd findes Spor til en lignende Foraarsfest fra Oldtiden. Alle vendiske Nationer vare Døden = Vinteren af Bye, og Foraaret i Bye.

281

get over hver Port, til Tegn, at Sommerskarle kunne ventes. Natten før den til Toget bestemte Dag, forsamle de sig i Gildeshuset, ordne Skaren, og begynde om Morgenens deres Ridt i følgende Orden: først Maigreverne, saa Skafteren med sin pyntede Skafterstok, derefter Spærførerne og Musikanterne, og efter dem de Øvrige parviis. Hvor Maigreven ikke er taget bort, drage de ind, og efterat have ronderet i Gaarden og hilset med Spæret, stige de af, og gaae efter Indbydelsen ind. De dandse da et Par Dandse med Huusmoderen og Pigerne, beværtet med Hvedebrød og Brændeviin, modtage desuden Foræringer af Æg og deslige til deres Gilde, og drage derpaa videre. – I Phanefjord Sogn har aldrig mindste Uorden været foranlediget ved denne Leilighed, og for Naturens og Almuens Ven er dette en virkelig skjønt opfundet og vedligeholdelsesværdig Fest. Fastelavnsriden er paa Møen omtrent ligesom Riden Sommer i Bye. Kun haves da intet Spær. Alleslags Veddeløb anstilles ogsaa her ved Fastelavnstider, disse den danske Bondes Saturnalier. Politiet har her, som andre Steder, sat sig imod disse Skikke, ja reent ud forbudt dem. Vel muligt, at hist og her Uorden derved har fundet Sted; men har man derfor Ret til at forbyde en uskadelig, national Skik? Burde man ikke tillade Brugen og straffe Misbrugen? Man

282

kunde ligesaa gjerne sige: Bønderne maae aldeles ikke forsamle sig til Forlystelse; thi ved alle saadanne Sammenkomster kunne Uordener finde Sted. At omtalte Forlystelse, at ride Sommer i Bye, har noget mere Ædelt ved sig, end de sædvanlige Dandsesammenkomster. kan Den, der kjender begge, ikke nægte. Det er grusomt at ville berøve Bonden sine faa Forlystelser, naar der ikke kan gives ham bedre istedet. Og hvad Bedre skulde man vel give ham istedetfor hiin uskadelige og yndede nationale Skik? Eller er den maaskee, ved at udarte, bleven saa farlig for Moraliteten, at den burde afskaffes? Snarere, desværre! har vel den moralske Fordærvelse fordærvet Skikken, og der er i Sandhed intet slettere Middel til at dæmme for hiin, end at ile med Udryddelsen af det lidet Skjønne og Gode, vi af vore Fædres Sæder og Skikke endnu maatte have tilbage.
